

L. Kalustian

**SIMPLE
NOTE**

Editura Eminescu

L. Kalustian

SIMPLE NOTE

Coperta de
Constantin Gheorghiu-Enescu

L. Kalustian

SIMPLE NOTE

Editura Eminescu

București, 1980

SIMPLĂ NOTĂ LA „SIMPLE NOTE“

Sumarul acestei cărți — în marea majoritate a titlurilor care îl alcătuiesc — provine din reproducerea însemnărilor săptămânale publicate în Flacăra la rubrica „Simple note“, dînd curs invitației poetului Adrian Păunescu de a mă prenumăra între colaboratorii revistei pe care o conduce; iar materializarea lor în volum revine în exclusivitate lui Valeriu Râpeanu.

Le sînt amîndorura îndatorat cu recunoștința și gratitudinea mea și îi asigur că legămîntul vine de la un om care știe bine conținutul noțiunilor și care n-a înțeles în lunga lui existență să practice nici într-o împrejurare o etică de complezență sau de oportunități, sezonieră sau de sens unic, adică ceea ce îmi dăruiau semenii mei — dacă îmi dăruiau — fără să țin seama de ce și cu ce, le sînt tributar, în replică. Așa m-am apărat de pecingenele rușinii și mi-am salvat un confort interior, care trebuie să fie pentru oricine indispensabil, ca să nu eșuezi cu zilele și nopțile tale, în degradări stîngenitoare, în carențe de caracter, în meritat stigmat sau — în cel mai fericit dintre cazuri — într-un cinism de proastă calitate. Dealtfel, în generația căreia îi aparțin, viața își mai păstra încă unele tandre moliciuni de mătase veche, obligația memoriei nu era repudiată și nimeni nu cuteza — fără să riște pestiferarea — să dea cu drugul de fier peste mîna care ți-a întins cupa fragilă a unui crin. „Evolu-

ția“, „modernizarea“, „stilul nou“, s-au produs cu timpul și cu timpurile.

Am adaos la „Simple note“ din Flacăra — care îmi botează cartea — trei bucăți tipărite mai înainte : De la Păstorel citire și Calistrat Hogaș în căutarea lui însuși, ambele în „Ramuri“ de la Craiova și Ibrăileanu și obsesia Eminescu în „Luceafărul“. De asemeni, am întregit portretul lui Octav Băncilă cu scrisorile către profesorul Ion Simionescu și am redat și articolele — tot din „Ramuri“ — mai de demult care îl evocau pe Nicolae Titulescu, toate fiind în ultima analiză, fără nici o altă revendicare — exceptînd documentele — simple note. Și dacă Adrian Păunescu a intuit — fără să greșească — rechemîndu-mă cu regularitate la călimară, după mai bine de patru decenii, iar Valeriu Râpeanu a socotit util — fără să se înșele — să-mi adune gîndurile și să le îmbrace în straiile unor coperti, — asta o vor confirma sau infirma lectorii.

În ce mă privește, dacă unul singur din cei ce vor parcurge paginile ce urmează va dobîndi convingerea sau se va alege cu impresia că toate vin nu dintr-un har, ci de la o conștiință a profesiei pe care n-am părăsit-o niciodată și pe care n-am obosit cultivînd-o și respectînd-o și de la o împătimită dragoste pentru nobila noastră meserie, căreia i-am rămas fidel, mă voi considera cu îndestulare răsplatit. Și închei mulțumind călduros Gabrielei Ioan care s-a trudit să citească întîi și mai apoi să rînduiască textele, pe o logică tematică și pe un fir al ideilor, acolo unde ele — cît de cît — vor fi existat.

L. K.

Încep cu o amintire foarte veche. Și dacă celor mai mulți le-ar putea fi indiferentă și să nu le suscite nici un mugur de interes — fiindcă e strict personală — o povestesc pentru savoarea ei, care înlăuntrul meu se conservă cu prospețimile de atunci și care arată, ca într-o fișă de psihologie infantilă, de câtă variată — și deseori, pînă la urmă — de câtă fertilă fantezie e capabilă inocența.

Eram copil, nu depășisem decît cu cîteva luni unsprezece ani, cu un vocabular redus și funcțional, rezultat din cursurile de școală primară, din explicațiile dascălului sau ale profesoarei, din zburdălniciile maidanului cu colegii de leat și de minge sau din pedagogia educativă maternă, clară și hotărîită, sîcîitoare și moralizatoare, cu neostenitele ei încercări de delimitare, dintre urît și frumos, dintre bine și rău, îngăduit și nepermis, ca toate mamele de pretutindeni ale tuturor copiilor.

Nu mă deosebeam întru nimic de ceilalți. Decît doar printr-o dorință mai vie și mai aprinsă de a ști și de a cunoaște mai mult decît știam și cunoșteam, care venea poate dintr-un impuls ascuns și insesizabil, de care nu eram deloc conștient și care mă făcea să sar întotdeauna pîrleazurile și scadențele lecțiilor, ca să întîrzii cu aviditate pe cearșafurile ziarului, din care nu pricepeam mare lucru, sau pe paginile unor cărți care mă puneau în derută.

Citeam anapoda, mașinal și cu nesaț, tot ce-mi cădea în mână tipărit, fără nici o preocupare selectivă, de care fi-resc era să fiu atît de străin, pentru ca într-o zi, la care mă gîndesc întotdeauna cu o nostalgică și duioasă recunoș-tință, să dau peste un Sădoveanu, care fără să-l fi înțeles în desfășurarea lui epică, m-a copleșit, pur și simplu, prin universul lui lexic. Era altceva, cu alt sunet și cu o tulbură-toare vrajă pe care nu le mai întîlnisem și care mi-au des-chis ușile, pînă atunci ferecate, ale magiei cuvîntului.

Cele mai multe nu le auzisem niciodată, nu le știam sen-surile și cu atît mai puțin să le intuiesc miezurile etimolo-gice, dar s-au proiectat în mine — dincolo de semnificația semantică ori de onomasiologie — cu o explozie de suge-rări răvășitoare și extenuante, care mi se impuneau fals, ar-bitrar și tiranic, din rezonanță și polifonie, din asprimi sau catifelări ; iar mai tîrziu, cînd mi-am ridicat unele întrebări de adîncimi, de substanță și de un caracter istorico-științi-fic mai specioase, ca să mă edific și să-mi înlătur incertitu-dinile, am constatat cu satisfacție că în graiul nostru sînt unele vocabule intrate și asimilate după rostirea copiilor, așa cum onomatopeea își află obîrșia din limbajul imitativ.

Astfel — ca să dau cîteva exemplificări din multele pe care le-am înregistrat în ignoranța și nevinovățiile mele — vorba *bău* îmi dădea senzația pierderii, un fel de amețeală și parcă sintetiza primejdia ; *dîrdoră*, care printr-o asemănare cu dîrdîială pe care îl cunosteam, îmi făcea frig ; iar *siblă*, frică ; *dajdie*, care are în el ceva zemos nu știu de ce, îl asociază cu stoarcerea rufelor și poate că, într-un fel, in-terpretarea mea bizară nu era atît de îndepărtată de conți-nutul lui ; *șăgalnic* răspundea, fără nici o noimă, cu o umbră de întristare și vedeam grădina îmbrăcată în galbenele frunze ale toamnei ; iar onomatopeicul *dalanga-balanga* îmi

evoca ritmul — mai aproape totuși de rostul lui — al scrînciobului, al „dulapului“, cum se spunea la noi. Și așa, de la Sadoveanu, care mi-a adus revelația cuvîntului, am ajuns la Șăineanu, cu care am purces să-mi alung negurile și să-mi limpezesc nedumeririle, și de la data aceea și pînă astăzi au trecut șase decenii și am păstrat ca pe un talisman me-teahna, aș zice chiar viciul, dicționarelor de limbă.

Știm cu toții: limba o făurește leagănul. Acolo, între gînguririle pruncului și dezmierdările mamei e matricea ei; acolo, între gest și scîncet, între lacrimă și surîs, pe care numai mamele sînt hărăzite să le tălmăcească, se naște ea; și de acolo, din leagăn, vin — pentru toată lumea — graiurile. Una e însă să *vorbești* și să te *înțelegi* într-o limbă și alta s-o *stăpînești* în toate fluiditățile și subtilitățile ei, în toate nuanțele, capcanele, tainele și miracolul ei. Și asta cere chemare, perseverență, trudă, o adevărată mucenicie, dar mai presus de ele și peste ele, *conștiința actului de cultură*. Și mă întorc la vechea mea amintire.

Copilul însă rămîne pururea copil. El trebuie să se joace; și am inventat și eu jocul meu, inofensiv și candid, cu dicționarul lui Șăineanu, pornind să culeg din el și să le caligrafiez într-un caiet — acoperind la început textul explicativ al termenului — vorbele care glăsuite tare, prin structura lor, prin mlădierea, prin fonetismul, dulceața și cîntecul lor, se sedimentau în mine ca să germineze închipuiri, stări sufletești, senzații, îmbieri, atmosferă și culori, — și să le atribui cu fantezia sensuri și semnificații care de cele mai multe ori erau alătura cu drumul.

Mie însă cuvintele acelea îmi plăceau și pe ele le iubeam.

Nu mai țin minte cît a durat distracția mea secretă cu dicționarul lui Șăineanu, care mă pasiona și mă făcea fericit,

dar vă asigur că n-a fost numai un trecător capriciu și am stăruit cu o curiozitate din ce în ce mai sporită și mai ațîțată, destul timp.

Mai apoi, adolescent, cînd a început să mă cheme cu ispititoarea lui voce albul diavol al hîrtiei ca s-o mîzgălesc cu gîndurile mele, tributar reminiscenței, în goană după idei „mari” și teme „inedite” ca orice tînar la 17 și 18 ani, m-a tentat să încerc *Portrete la vocabular* pe rețeta din copilărie, amplificată și incomparabil mai „deșteaptă”, și-mi reamintesc că am scris cîteva între care unul, dezinvolt, poetizat și jinduitor, sugerat de cuvîntul *lînced*, cînd eram îndrăgostit pentru întîia dată. (A, demodate vremi de demult, cu ce forță comparativă îmi demonstrați cît de lipsiți de imaginație eram, cît de nătîng, de deprimant și fără de orizonturi puteam să trăim, unii împușcînd francul și alții cîte o metaforă și ce departe am ajuns cu „civilizația” și „evoluția” moravurilor, azvîrlind un ochi spre ferestrele lumii, unde deturnările de avioane, răpirile de oameni, violența, șantajul și asasinatul au devenit o rentabilă industrie de larg consum !)

Dar viața cu alternările ei — ca să nu eșuăm probabil în nisipurile monotoniei — ne-a dăruit și mimozele și cucuta și pe drumurile umblate de atîtea ori întortocheate, strîmbe și opacizate de oameni, atîtea dintre frăgezimile adunate a trebuit să le jertfesc și am învățat că nu numai vorbele pe care le îndrăgisem sînt de folos, ci și acelea care nu-mi plăceau și eram mulțumit că dădusem peste ele și le memorizasem ori de cîte ori am avut nevoie de jăratul lor, ca să înfierez o nedreptate, să stigmatizez o ticăloșie sau să demolez o impostură.

Cu Sadoveanu și Șăineanu am simțit desfăcîndu-se aripile ca să-mi iau zborul și lor le datorez — prin revelația cuvîn-

tului și joaca mea copilărească — destăinuirea căilor fără de sfârșit spre cerurile Poeziei și ale Muzicii. Și totdeauna, după un concert magistral sau o interpretare excepțională, turmentat de frumusețe și destrămat de sublim, m-am considerat nevrednic și inferiorizat de inefabilele dăruiri, că n-am reușit să pun o literă pe fiecare notă, câte o silabă pe fiecare acord și câte o expresie plastică și corespunzătoare pe fiecare frază — și să însăilez pînă la urmă o povestire scrisă din fiecare pagină a partiturii, ca să nu se irosească o comoară a Absolutului.

VERONICA MICLE ÎN LEGENDĂ

Am făcut în vara lui 1976 un popas la Cluj-Napoca. Nu-l mai văzusem din 1940, cu puțin înainte de aberantul Dictat fascisto-hitlerian de la Viena, care a îmbrâncit, cu brutalitate, atîta românime în tragedia refugiului și a res-triștilor.

N-am mai găsit nici prieteni, nici cunoscuți vechi. Pe cei mai mulți i-am întâlnit în cimitire sub o lespede sau cu o modestă cruce de lemn, afumată de vremi, la căpătîi. Alții s-au pierdut, ca niște săgeți fără țintă, risipiți năuc și jerfțiți inutil vînzolelilor secolului, fără mormînt știut și fără semn identificabil.

... Istorie ! Violentă istorie veac douăzeci.

Am găsit acolo, în compensație, altceva reconfortant : într-un Cluj mărit, extins, înnădit pe toate laturile lui celui pe care-l lăsasem — în care nu e nimic supărător sau strident în tranziția legilor de arhitectură și de construcție — m-am reîntîlnit cu atmosfera intelectuală și cărtură-rească din amintire a Cetății, care a făcut dintotdeauna fala și nimbul ei și cu o altă generație — zeloasă păstrătoare de nobile tradiții — care a preluat de la cei duși flacăra sacră și pasiunea zămislirii.

La Universitate, la secția Academiei, în bibliotecile pu-blice, în școlile generale, și în cele liceale, în redacție la „Steaua“ și la „Tribuna“, la Radio, peste tot locul, același

climat de temeinicie și sobrietate, aceeași lăcomă voluptate a cunoașterii și a împlinirilor, aceleași idealuri și ambiții care dau o efervescentă și o calorie specială minții și sufletului pentru mai frumos și pentru mai bine — preocupare și cheazășie a românilor de acolo din cele mai îndepărtate vremuri — aceeași nedrămuță întârziere pe pagina de carte și și pe alba filă de hîrtie. Și am zăbovit zece zile în loc de două, cum îmi propusesem, și am plecat cu regret și cu dorința de a reveni cît mai repede, ca însetatul rătăcit în deserturi nisipoase după inima unei ape, și m-am bucurat că am putut mîngîia cu mîinile mele fruntea unei certitudini că la Cluj-Napoca nasc, cresc și trăiesc Oamenii.

Mărturisesc deschis : m-a încălzit un sentiment superb și o senzație de tihnă rodnică după atîtea pribegii, înfruntări — și de ce n-aș spune-o ? — deziluzii. Nu e puțin, vă asigur. Și într-una din dimineți, am primit la hotelul unde am găzduit, vizita neașteptată și încîntătoare a profesorului Dumitru Braharu, moldoveanul din satul Cut al comunei Dumbrava Roșie din județul Neamț, care avea să-și rostuiască destinul în Transilvania.

Este problematic dacă cei tineri îl mai cunosc ; e octogenar și a fost dascăl de istorie, unul din eminenții noștri dascăli de istorie care s-a ostenit să aducă destule lumini — și le-a adus esențiale — în multe sectoare și perioade din trecutul nostru pe unde nu călcase încă nimeni.

Pentru Dumitru Braharu catedra de istorie n-a fost o profesie ; pentru el Istoria a fost un sanctuar în care se intră cu capul descoperit și o misiune pe care a înțeles s-o continue și după ce vîrsta, cu scadențele ei inevitabile, l-a obligat să părăsească învățămîntul, ca să nu uităm cine au fost înaintașii noștri, de unde venim și ce semnificăm. Și din simțămintele lui, din cucernicia lui venerabilă pentru

istorie și cu sacrificii materiale personale, economisite din venitul lui, cât și-a ținut postul și mai apoi din pensia pe care o are, a marcat prin câte o placă de marmură, gravată cu datele respective, clădirile pe unde a poposit, cu pași grei, Istoria.

Aici a funcționat liceul Piariștilor din Cluj, frecventat de mulți tineri români, printre care Avram Iancu, Gheorghe Bariț, Papiu Ilarian, Constantin Roman, Ioan Suciu, Iosef Sterca Șuluțiu, Iacob Bologa, Nicolae Popeea, Constantin Secăreanu, Constantin G. Ioan și frații Buteanu, care au jucat un rol însemnat în timpul revoluției de la 1848.

Dincolo a locuit în timpul studiilor academice Avram Iancu ; în clădirea aceasta, din secolul al XVII-lea, era seminarul teologic romano-catolic, unde a fost elev Gheorghe Șincai ; dincoace, în fostul hotel Biasini, au găzduit în zilele de 17—23 iulie 1849, în drum spre Munții Apuseni, la Avram Iancu, Nicolae Bălcescu și Cezar Bolliac. Mai de parte, locuința doctorului Aurel Isac, tatăl poetului Emil Isac, apărător în procesul memorandiștilor, unde au stat, au tăifăsuț și au povestit, Bogdan Petriceicu Hasdeu și Caragiale în haltele lor ardelențești și unde au tors visuri și doruri românești Gheorghe Pop de Bășești, doctorul Ion Rațiu și Vasile Lucaci. Și pe o stradă mai lăaturalnică, modesta și alba biserică a lui Bob — nu mai făloasă decăt orice biserică de sat din străvechimile românești — de unde copiez semnele inscripției : „În această sfântă biserică a avut loc la 7 august 1864 cununia religioasă a poetei Veronica Micle cu profesorul universitar Ștefan Micle, preot cununător fiind protopopul Ioan Pamfilie“.

Nu mai știu în câte locuri am fost, pe câte străzi am umblat și câte plăci de marmură gravate am văzut în dimi-

neața aceea albastră și aurită de la Cluj-Napoca alături de această vrednicie și sensibilitate umană care este Dumitru Braharu : șapte, opt sau nouă. Suficient să precizez că promenada noastră, începută matinal, depășise cu mult ora prînzului, iar pentru cîtă ardoare pune în toată fapta lui și pentru cîte rotunjimi etice și estetice mi-a dăruit, îl rog să creadă într-o recunoștință și mulțamită care nu vor amurgi niciodată. Și cu reminiscența aceasta mintea a purces să învăluiască imaginea Veronicăi Micle, readusă din pierdutele îndepărtări, din negurile și aburii zburatului timp, pe o liniștită uliță a Clujului.

Era, cred, în vara lui 1927, sau 1928, cînd i-am văzut pentru întîia dată, la mînăstirea Văratec, mormîntul. Dar altele erau impresiile de atunci, cu precarele disponibilități emoționale și de recepție, de lirism și de cuprindere ale unui tînăr de douăzeci de ani și cu totul altele acelea de azi.

Îmi amintesc, bunăoară, că nu m-am gîndit deloc la existența ei, care îmi apărea decolorată, ștearsă, marginală, insignifiantă, un pretext doar, și că am fost tulburat exclusiv de faptul că acolo, sub piatra funerară, sînt oasele unor mîini care au ținut în ele mîinile lui Eminescu, care și-au petrecut degetele prin șuvițele lui, care i-au dezmiardat fruntea ca să-i alunge înnourările — ca în toate orele iubirilor dintotdeauna și de pretutindenii — că acolo, în groapa aceea, nu-i decît o tîgvă — tîgvă craniană, hîdă și goală și cretoasă, ca toate tigvele — a fostei ființe care ar fi putut memoriza vocea și respirația lui Eminescu, bătaile ornicului cardiac, savoarea îmbrățișărilor și freneziile lui — și toate erau tutelate și dominate de implacabila lui umbră — și cu asta am soluționat problema, simplu și simplist.

Este adevărat că mare lucru nu ştiam în anii aceia. Puţinele lucrări care-mi căzuseră sub ochi — şi prea multe nici nu fuseseră tipărite — nu erau de natură să poată da contur unei idei şi s-o cristalizeze. Citisem, desigur, cărţuliile lui Octav Minar, *Veronica Micle*, care apăruseră în 1914 la Editura „Flacăra“, *Cum a iubit Eminescu*, din colecţia bibliotecii „Lumina“, ca şi aceea de la „Socec“, *Veronica Micle* avînd ca subtitlu : *Dragoste şi Poezie*, din 1923, — toate trei pentru uzul midinetelor sentimentale, romanti-oase cu orice preţ şi, fireşte, incapabile să orienteze un spirit doritor să cunoască şi să ştie ; citisem ambele volume ale lui Gh. Panu, *Amintiri de la Junimea din Iaşi*, primul tipărit la „Adevărul“, în 1908, al doilea la tipografia „Brozer şi Prazer“ în 1910, apoi *Amintiri din Junimea* a lui Iacob Negruzzi, din 1921, Editura „Viaţa românească“, *Amin-tiri* de Ioan Slavici, de la „Cultura Naţională“, ieşite în 1924 ca şi paginile, tot din 1924, ale lui Gala Galaction, intitulate *Viaţa lui M. Eminescu*, din biblioteca „Dimineata“, cu o prefaţă inedită, dar în fond o retipărire aidoma a textului *M. Eminescu* din 1914, scos la „Flacăra“, în colecţia „Românii celebri“, purtînd nr. 2 din serie. Şi mai făcusem lectura celor două opusculă din tinereţea lui Nicolae Iorga, *Schiţe din literatura română*, editate în 1894 la Iaşi de „Fraţii Şaraga“, unde e un studiu de pe o poziţie strict estetică, dedicat poeziei Veronicăi Micle, cu portretizarea no-ţiunii de iubire în metamorfozele psihomintale ale femeii, care n-a reuşit să-mi astîmpere curiozităţile. Altceva cău-tam eu, altceva voiam şi n-am găsit decît atît şi era prea puţin, ca să nu spun nimic.

Viaţa ei, cu cîte un ochi de lumină repede închis, ca şi o pădure virgină care n-a cunoscut ecoul securii sau cîntecul ferastrăului, rămînea deschisă explorărilor, cercetării şi isto-

riografiei literare, iar pe măsură ce vremea curgea, curentul public — cu instinctul lui care nu greşeşte — o aşeza şi o consolida în legendă.

Încercările mai serioase — şi ele reduse — au venit mai târziu. Au venit după 1930 şi au venit în fragmente şi de multe ori contradictorii. Mă opresc cu precădere la capitolul : „Eminescu şi dragostea“, din biografia lui G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu*, fiindcă el este primul care încearcă să pună cu un temei ce îi este caracteristic raporturile dintre Veronica Micle şi Eminescu, aducându-le însă cu judecăţile la un anume unghi de privire şi în ultimă analiză minimalizându-le, banalizându-le.

Citez : „D-na Virginia Gruber, fiica Veronicăi Micle, scrie într-un memoriu : «Mama a fost plină de viaţă, plină de farmec, frumoasă, dansa perfect şi avea o voce superbă. În societatea aleasă pe care o vizita, din cauza acestor calităţi superioare făcea umbră întotdeauna celorlalte femei».“ Şi G. Călinescu adăugă : „Privim fotografiile poetei şi ne aflăm în faţa unei femei, aici graţioasă, aici uscăţivă în tinereţe, cu proeminenţele feţei acute, îngroşate mai apoi şi trivializate, cu o oţărîre în toate liniile feţei, cu buze lungi, subţiri şi supte, cu un val de lividitate şi melancolie, ce urîţeşte fizionomia şi o face antipatică. Iată dar femeia, plină de farmec, văzută într-o simplă fotografie, poate rău executată, cu subiectivitatea de neînlăturat a privitorului“.

Lucrurile se cer întrucîtva discutate, deşi n-au, poate, o însemnătate aparte. Cred însă că undeva Călinescu greşeşte — şi cine, în definitiv, e apărat de greşală, cine nu i-a cunoscut într-o viaţă miera amăgitoare la început ca să nu-i cadă victimă şi fierea vînată mai pe urmă ? — şi mai

cred că el iubea documentul și că-l subjugă, incontestabil, fără să mai aibă migăloasa răbdare a documentării. Fiindcă este o deosebire netă între document și documentare.

Fără să am pretenția orgolioasă că spun ceva nou, pot afirma, în deplină cunoștință de cauză, că am avut întotdeauna conștiința că documentul cu cât e mai edificator și prevalează în limpezimile de care ai trebuință la un moment dat, închide drumurile, fără să pună pe un schelet carne și fibre, în vreme ce documentarea le continuă, ca să dea parcă duh umbrelor. Pentru Călinescu documentul era o ilustrare de exactitate, ca la orice istoric scrupulos, și o sursă de sugerări ca să poată eșafoda cu scăpărările minții și învolburările fanteziei, savuroasele lui silogisme, cu care uneori desena o siluetă și dădea articulații propulsării unei existențe, iar alteori învia o lume. Și e, natural, destul.

Dar este clar, o frână și o oprire, care pot duce la o excelență literatură, niciodată însă la un neclătinabil adevăr istoric.

Călinescu și-a pus întrebarea dacă Veronica Micle era sau nu frumoasă; și între prezumatul subiectivism al Virginiei Gruber — fiică a poetei — și impresiile lui, după studierea unei fotografii ori a mai multora (care tot documente sînt și tot cu subiectivitate le-a cumpănit, cum singur o recunoaște) trage concluzii negative.

Nu știu dacă faptul are, în fond, o importanță pentru altcineva decît, eventual, pentru cine a fost sortit să ducă poverile unei frumuseți; iar pentru femeia respectivă — fiindcă se subînțelege că aici nu vorbim decît de frumusețea femeii — fiecă clipă a zilei stă la pîndă cu capcana ei, care poate să-i dea și o fericire pasageră, dar și o nefericire absolută. Cît despre cel care e îndrăgostit, care poartă în el și cu el prezente, vii și foșnitoare toate absențele femeii iu-

bite, fulgerările dorului și zumzetul dorinței, dulcea și etern rîvnita licoare din otrava sărutului, — obsesia devorărilor, înfrigurările așteptărilor, spaimile întârzierii și ipotezele pierderii, ca într-o transă, dincolo de frumos și de urît, de bine și de rău, el nu vede nimic și pe nimeni decît ceea ce consideră că este întregirea lui, reveria după care tânjește ca un primitiv, ca un habotnic și ca un iluminat.

Așa că nici pentru Eminescu, în speță, n-ar fi jucat hotărîtor părerile unora sau altora — dacă discuția ar fi existat în contemporaneitatea lui — cum era Veronica Micle. Doar atît : că ea era și că trebuia să fie ; și de la el rămîne strofa mărturisitoare :

*Atît de dulce ești nebuno
Că le ești dragă tuturor
Cunosc femei ce după ochii
Și după zîmbetul tău mor.*

Și iată cum Eminescu, prins în amețitoarele vîrtejuri ale iubirii, aduce idolului său care putea, desigur, să fie și efemer, dar și de durată, supremul omagiu că a dezarmat pînă și invidia feminină — voind parcă să realizeze un proces de sublimare și un sufragiu de opinie general — ca să observăm cum se apropie foarte mult de părerile Virginiei Gruber, despărțindu-se total de acelea ale biografului.

Oricum însă ne aflăm într-o zonă minată integral de subiectivitate și populată de relativități.

Nu este obligatoriu să-ți placă ceea ce place altora și nici ceea ce-ți place ție să placă și altora, necum tuturor. E o chestie de gust foarte gingașă, foarte complicată și foarte controversabilă, fluctuantă de la om la om, în care acțio-

nează atâtea surprinzătoare și varii imponderabile, un furnicar uluitor de înregistrări de-o secundă și de receptivități perfide și impalpabile care fac imposibile explicațiile, care exclud statornicirea unei reguli și care spulberă orice intenție legiferantă.

Cred însă că se poate vorbi, cu toată seninătatea, cu tot calmul și cu toată imparțialitatea despre frumusețea femeii în timp sau despre timpul unui tip de frumusețe. Ceea ce este cu totul altceva.

De bună seamă, alta era frumusețea din evul mediu, alta din Renaștere, alta cea a secolului al XVIII-lea și alta aceea a romantismului. Nu e nevoie însă să mergem atât de departe ca să ne convingem că vremea demolează statuile și perimează genul de frumusețe — nu în sensul calendaristic, adică o femeie frumoasă peste care s-au așternut, generos, anii bătrâneții — ci numai din punctul de vedere al evoluției gustului, al criteriilor de apreciere, al educației estetice, al modei. Și atunci îți trebuie o detașare de actual, efortul de a parcurge drumul înapoi, știința de a te transpune în miezurile epocii, în mentalitatea și spiritul oamenilor care alcătuiau societățile respective, — și cu capacitatea unei puteri de transfigurare care este indispensabilă, te poți întoarce din această expediție cu o opinie, cu o înțelegere și cu o dezlegare mai puțin străine de adevăr.

Din când în când, Cinemateca ne pune să vizionăm filmele de acum patruzeci sau cincizeci de ani și — vai! — ce penibile au devenit cele mai multe dintre vedetele de odinioară, care ne-au fascinat și ne-au obsedat cu frumusețea lor adolescența și tinerețea. Instinctiv îți vine să închizi ochii ca să salvezi dintr-un adevărat simun ceva din vechile agoniseli și nu e recomandabilă confruntarea — care tot-

deauna va suprapune imaginilor tale durele linii de caricaturizare intervenite — după cum nu e bine să reiei la maturitate ori la apogeu de viață lectura cărților în al căror farmec indelebil ți-ai plimbat adolescența și prima tinerețe. Vei obține sigur ceea ce n-ai vrut : o răvășire, un inconfort interior, o spuzeală coclită care va mișuna undeva, pe inimă și pe meninge, ca să capeți o senzație de vid și de mutilare.

Are în treaba asta o influență considerabilă și moda vestimentară — alta era frumusețea crinolinei în care nu vedeai nimic și te străduiai să ghicești totul și alta este aceea a minijupei în care se vede totul, fără să mai ai nevoie să presupui ceva — dar decisivă mi se pare evoluția gustului.

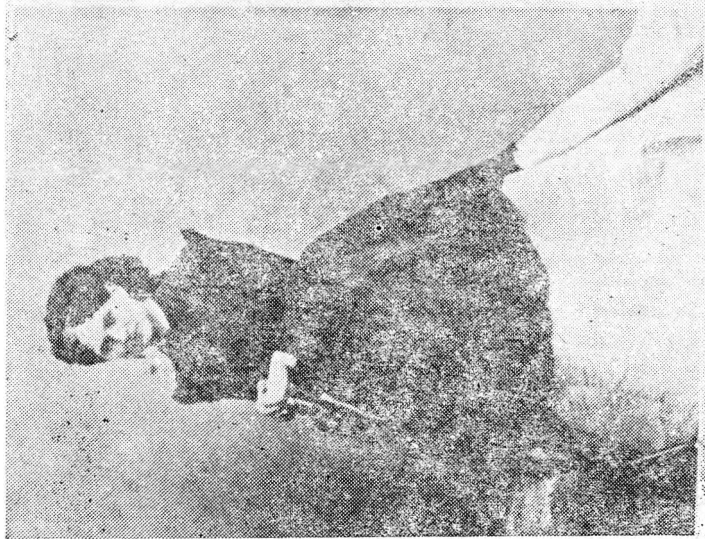
Dacă foilețăm o mapă cu gravuri, cu reproduceri după uleiuri sau cu fotografii ale curtezanelor celebre din toate timpurile care au răsucit oamenii și istoria cu frumusețelor, rămîi dezamăgit că nu găsești frumusețea care să-ți placă astăzi, că n-o găsești deloc chiar și te întorci la frumusețea tip din memorie — fanată și ea, cu incipiente alterări — a Gretei Garbo sau la aceea mai recentă a Brigittei Bardot, care peste o jumătate de veac — și sigur mult mai repede în era asta a tuturor vitezelor și a tuturor performanțelor — va ridica oamenilor aceleași mirări și aceleași contrarietăți, căutînd zadarnic frumusețea. Pentru că nu putem ieși din această chingă a realităților, că există o frumusețe a femeii în timp și un tip de frumusețe al fiecărui timp. Pe care îl consemnează istoria, pe care îl păstrează oralitatea și despre care se duce buhul, cum se exprimă cu atîta plasticitate țărănul moldovean. Și cu asta revin de unde am plecat.

G. Călinescu, dacă voia cu orice chip să-și elucideze dilema, părăsea pe masa lui de lucru pentru cîteva zile derutantele documente și pleca să se documenteze.

În 1932, cînd îi apare prima ediție din *Viața lui Mihai Eminescu* și cu atît mai vîrtos înainte de a se apuca s-o scrie, trăiau încă la Iași și la București destui oameni care o știau pe Veronica Micle *de visu*, ca să-i relateze cum era, ce impresii personale au cumulat, ce reputație avea printre contemporanii ei, dacă adică trecea sau nu drept o femeie frumoasă și mai erau — nu știu cîți, dar mai erau — și dintre aceia care o cunoscuseră bine, care vorbiseră cu ea, care poate nu erau prea departe de unele din păsurile și din frămîntările ei și care l-ar fi putut scoate cu ușurință din dubiu și să-l pună pe o cale dreaptă și reală, ca să ne dea, cu harurile lui, un tulburător portret fizic și psihic. N-a făcut-o. Și a rămas, spre regretul nostru, cantonat în document, ca să extragă din el arbitrarele lui încheieri.

La 6 ianuarie 1932 moare, nonagenar, Iacob Negruzzi ; iar cînd Călinescu pornește să fie preocupat, cu mulți ani înainte, ca să ne dea *Viața lui Mihai Eminescu*, ar fi putut să-i ateste dacă Veronica Micle era considerată o femeie frumoasă și cum o aprecia el și ar mai fi putut să-i spună multe din ceea ce nu spusese în 1921 — pentru un motiv sau altul — în *Amintiri din Junimea*.

Nu l-am cunoscut, cu toate că aș fi putut foarte bine să-l cunosc. Dar știu de la generalul Mihai Negruzzi, cu care nenumărate împrejurări de viață, bune și rele, m-au pus laolaltă, și de la Ella Negruzzi, împătimita luptătoare pentru emanciparea și drepturile femeii, și avocata, admirabila și curajoasa apărătoare în procesele muncitorești și antifasciste de pe vremuri — nepotul și nepoata de frate a lui Iacob Negruzzi, crescuți în supravegherea și grija lui, fiindcă

To the Hon. Secy. of the
 War, Albany, N.Y.
 Dear Sir,
 I have the honor to acknowledge the receipt of your letter of the 17th inst. in relation to the above named matter. I have the honor to inform you that the same has been forwarded to the proper authorities for their consideration. I am, Sir, very respectfully,
 Yours, &c.
 J. M. Smith

Vertheilung
der
Photograph.

一、
 二、
 三、
 四、
 五、

rămăseseră de mici orfani de tată —, că unchiul lor, „Moș Jac“, vorbea întotdeauna cu admirație despre frumusețea Veronicăi Micle și cu prețuire despre unele din poeziile ei. Și mai știu de la A. C. Cuza (1857—1947), care era — dincolo de ereziile lui politice, pe care nu o dată le-am înfierat — un om inteligent, cultivat, spiritual și foarte curtenitor cu femeile, că Veronica Micle, pe care o cunoscuse și o frecventa din când în când, era mai mult decât frumoasă, avea „nuri“ sau „sex-appeal“ ca să întrebuițez un neologism care a dat buzna în vorbirea noastră și se utilizează frecvent cu tendința de a expurja sugestivul și vechiul „vino-ncoa“. Și de la A. C. Cuza am auzit pentru întâia oară că Veronica Micle s-a sinucis.

Aceeași părere asupra frumuseții ei fizice o avea și Const. Meissner, marele pedagog și profesor de la Iași, junimist și el — născut în 1854, deci cu patru ani mai mic decât Veronica Micle, și decedat în 1942 — pe care l-am vizitat în mai multe dați și care, iscodit, ori de câte ori istorisea, ca să ne potolească nesăbuita indiscreție tinerească, nu făcea nici o taină din sentimentul păstrat că în adevăr Veronica Micle era splendidă în înfățișarea ei și — mai mult decât atîta — că avea ceea ce se cheamă o frumusețe cu personalitate și în pofida diferenței de vîrstă simțea o atracție pentru ea — și că nu era singurul în situația aceasta.

Mai dețin de la Ion Petrovici — care nici n-a văzut-o și nici n-ar fi putut s-o rețină poate, la cei șapte ani pe care-i avea, cînd poeta încheia rosturile terestre — mărturia conservată de la unchiul său, colonelul Theodor Șerbănescu, desuetul, minorul și dulceagul stihuitor convorbirist, cu voga lui totuși, care participase la cîteva reuniuni literare din casa Veronicăi Micle — și care era dotat cu ochi să aprecieze înzestrarea fizică a unei femei, care era preocupat de ea și

care avea și temperamentul, ușor inflamabil, să se îndrăgostească, pe scurt, căruia îi plăcea și-l pasiona *femeia* —, că Veronica Micle posedă toate însușirile să nu lase indiferent un bărbat și să-l ispitească. Și de toți aceștia nu se deosebea nici Smaranda Andronescu, devenită prin căsătorie Gheorghiu, dar popularizată prin pseudonimul ei literar „Smara” sau „Maica Smara” (1857—1944), al cărei chip sculptat poate fi văzut ridicat pe un soclu într-o pajiște a Cișmigiu-lui. Poetă și prozatoare, pentru generația mea, în junetea noastră era de regulă un element de zeflemisire și o unitate de măsură când voiam să încenușăm veleitățile unei cariere scriitoricești: și în cruzimile vârstei, nu țineam seama că dincolo de naiva ei operă, pe care vremea o radiase, trudise pentru niște idei de cultură, de inițiere, de educație, care trebuiau respectate.

În gigantesca lui *Istorie a literaturii*, Călinescu nici n-o menționează — și poate pe bună dreptate. Dealtminteri, nici Veronicăi Micle nu-i consacră în paginile intitulate „Alți scriitori între 1890 și 1900” din aceeași *Istorie a literaturii* decât aceste șiruri: „În *Convorbiri literare*, în *Columna lui Traian*, la *Literatorul* și-n cele din urmă în *Revista Nouă*, Veronica Micle (1850—1889) publică din când în când poezii patetice, fără intimitate și mai ales eminesciene”, — omițând să precizeze că la începutul anului 1887 îi iese la București, în Editura „Haimann”, subțirica plachetă cu titlul *Poezii*, îngrijită personal de ea. Și e surprinzător că o prezintă doar ca o intermitentă colaboratoare de periodice — pentru ipoteza că n-a văzut prima ediție, rară și atunci, — dar ar fi putut să-i cadă sub ochi cea de-a doua din 1909 de la „Șaraga” din Iași, mai amplă, alcătuită de I. S. Mugur, cu o foarte interesantă a lui prefață sau cea de a treia, datorată lui Iosif Nădejde, din 1914, foarte răs-

pîndită, din „Biblioteca pentru toți“, amîndouă comemorative și legate succesiv la împlinirea a 20 și 25 de ani de la moartea ei. Să fie o simplă inadvertență sau un deliberat dispreț ?

Nădăjduiesc însă că lectorul n-a trecut cu vederea că Smara s-a bucurat de o longevitate adusă pînă în 1944. Ea a fost prietenă cu Veronica Micle, cu care a întreținut relații strînse, l-a știut și pe Eminescu din negrii lui ani bucurărești, și cu capacitatea ei mobilizatoare, cu entuziasmul care n-a părăsit-o niciodată cînd pornea să facă ceva, cu energia-i inepuizabilă și din singularea ei inițiativă — la Ateneul Român cred că mai dăinuie bustul Veronicăi Micle, ofrandă pioasă a afecțiunii și a admirației. Redau de pe coperta unei broșurele tipărite la București în 1892, la „Tipografia și fonderia de litere Thoma Basilescu“, enunțurile așa cum se succed : „Smara — Veronica Micle — Viața și operele sale — Conferință ținută la Ateneul Român în seara zilei de 13 decembrie 1891. Cu ocaziunea inaugurării bustului poetei“.

Era după doi ani de la moartea lui Eminescu și a Veronicăi Micle și Smara își termină vorbirea așa : „I-am cunoscut pe amîndoi ; ori de cîte ori mă gîndesc la dînșii nu pot pricepe cum de pămîntul se îndură să înghită atîta gîndire, atîta iubire“.

Iar Constantin Exarhu, unul din fondatorii Ateneului, zidit din obolul public cu sloganul din capul listelor de subscripție, pe care el îl lansase : „Dați un leu pentru Ateneu“, a ținut, la isprăvirea solemnității, să-i aducă gratitudinea sa prin următoarele cuvinte : „Fapta dumneavoastră de a ridica bustul unei femei care pe tărîmul literar s-a ilustrat,

unei poete, merită toată lauda și ar fi bine ca toate femeile să vă imiteze. Sînt sigur că ele, care au contribuit la clădirea acestui sanctuar, îl vor împodobi cît mai bine, cît mai curînd, și cu lucruri din acestea neprețuite.

Dumneavoastră, Doamnă, ați făcut un început frumos: eu declar că primesc bustul poetei Veronica Micle, făgăduiesc că îi voi da aici locul ce merită și în numele d-lui președinte al Ateneului Român, dați-mi voie, Doamnă, a vă exprima viile mele mulțumiri“.

Cum am mai spus, nici Smara nu avea nici o reticență asupra farmecului feminin pe care îl iradia Veronica Micle și nici asupra frumuseții ei, împărtaşind întru totul această reputație. Și știu, de asemenea, că era în măsură să-i servească lui Călinescu multe amănunte legate de viața lui Eminescu, care i-ar fi fost de o netăgăduită utilitate.

De la ea am avut reconfirmarea afirmației lui A. C. Cuza că Veronica Micle s-a sinucis.

Dar în 1932 mai exista Virginia Gruber, care a viețuit pînă în 1937, și o întâlnire între doi oameni, unul suspectabil — și cu îndreptățire — de subiectivism, celălalt cronicar avid după adevăr, poate că ar fi fost concludentă pînă la urmă, ca să răsară, conciliator, crinul obiectivității. Și G. Călinescu n-ar mai fi fost constrîns să rămînă la speculațiile lui mintale, pe care le-a opus, după consultarea unor fotografii — ca să infirme pretențiile Virginiei Gruber — extrase și ele dintr-un document folosit de Octav Minar în palida, firava și ieftina — la propriu ca și la figurat — cărțu-lie *Cum a iubit Eminescu*.

L-ar mai fi putut satisface, cu promptitudine, cuceritoarea amabilitate dintotdeauna a Matildei Simionescu, născută Grecinschi, exemplara tovarășă de-o viață a lui Ion Simionescu, profesoară și ea, care a cunoscut-o foarte bine pe Ve-

ronica Micle, în a cărei casă fusese de atâtea ori, datorită prieteniei cu Virginia Micle-Gruber, încă din perioada școlarității, amîndouă de aceeași vîrstă.

Matilda Simionescu moare în 1949. Și de la ea provin șirurile pînă acum inedite pe care i le adresează din București Veronica Micle la 29 aprilie 1888.

Dau aici textul epistolei :

Scumpă Matildă,

Îți scriu această scrisoare fără știrea Virginiei, rugîndu-te să intervii pe lîngă D-na Grecinschy, pe care nu am fericirea să o cunosc, dar totuși să o rogi din parte-mi să aibă nespusa bunătate să ia pe Virginia în pensiune pentru aceste două luni și Virginia desigur va plăti costul, bineînțeles al mîncării, căci ea va sta tot în școală. Mi-i milă s-o știu la discreția Rariței care, pe lîngă că o fură, apoi vai de modul cum gătește.

Aceste dorinți ale mele le fac numai în cazul cînd nu ar jigni și derangea pe D-na Grecinscy, căreia te rog să-i transmiți salutările mele.

Te sîrut

Veronica Micle

29 april 1888 București

Știu. Scrisoarea n-are nici o însemnătate în afara faptului că vine de la ea, ca să confirme doar o anume legătură și s-o arate prezentă la București, poate lîngă suferințele lui Eminescu, dar și cu neuitarea responsabilităților materne, la un an și ceva numai înainte de a se sfîrși și Eminescu și ea.

Pe Matilda Simionescu am avut norocosul prilej s-o cunosc și ceea ce m-a impresionat cu deosebire la ea, în afara faptului că a fost o soție și o mamă, o profesoară și un om de rarismă excepție, avea preocuparea de fiecare moment să asigure profesorului Ion Simionescu climatul, ambianța și liniștea pe care le implica munca lui intelectuală și științifică, păzindu-l cu cerbicie de tot ceea ce viața, cu nevoile și zgura ei, ar fi putut să-l sustragă din laborator sau din bibliotecă. Și în această privință, pot să spun că și-a durat căsnicia pe o temelie de-o rară, armonioasă și pilduitoare trăinicie.

În 1888, când i se adresează Veronica Micle, Matilda Grecinschi avea douăzeci de ani; era în stăpânirea tuturor mijloacelor deci să-și dea foarte bine seama dacă era sau nu o femeie frumoasă. Și totdeauna vorbea cu entuziasm, cât de proporționată era, ce alură și cu ce eleganță se mișca, ce trăsături fine avea și câtă încântare naturală și atractivitate exercita, fără nimic făcut sau căutat, oriunde apărea, ceea ce o sortise succesului; și de la Matilda Simionescu, care la rîndul ei știa de la fiicele Veronicăi Micle, și îndeosebi de la Virginia, prietena ei, care își însoțise mama la Văratec, în 1889, am înregistrat pentru a treia oară că și-a curmat zilele cu deliberare.

Vor mai fi fost, evident, în 1932 și alți oameni care să-l lămurească pe G. Călinescu, dar aici n-am voit să dau decît cîteva indicii cu care întîmplător am venit personal în contact.

Călinescu însă pășește înainte — ca să confirme parcă axioma că o eroare nu poate duce decît la o altă eroare — și în același capitol, „Eminescu și dragostea“, la pagina 254, scrie negru pe alb: „Făptura reală a poetei nu are ce căuta în ițele existenței lui Eminescu, fiindcă femeia nu trăiește

prin viața ei proprie, ci numai prin procesul de transfigurare pasională a iubirii. Veronica este numai o cristalizare a modului erotic al lui Eminescu, fără să fie singura și ceea ce interesează pe biograf este tocmai și numai aspectul pasional al vieții acestuia“.

Foarte bine. Pe Călinescu nu-l interesa decât „aspectul pasional al vieții“ lui Eminescu. Dar justifică aceasta teza pe care se situează el — teză cu prejudecăți tincturată de un foarte transparent misoginism — că „făptura reală a poetei nu are ce căuta în ıtele existenței“ lui Eminescu, cu toate că legătura lor se întinde, idilică la început, vinovată după aceea, pe o perioadă de mai bine de un deceniu și se menține și în răstimpul necruțătoarei lui maladii ?

Era Veronica Micle „numai o cristalizare a modului erotic“ al lui Eminescu ? Și „cristalizarea“ asta „erotică“ mai putea avea ea vreo curiozitate, tiranică și obsesivă, după aproape zece ani de înfruptări ? Și numai atît a putut vedea el în asocierea Veronica Micle-Eminescu sau în orice cuplu femeie-bărbat, decât „cristalizarea erotică“ ? Nu mai sînt și alte elemente care își spun cu răspicare cuvîntul într-o dragoste, fiindcă sexualitatea nu-i decât o ațîtată finalitate, o concluzie cu reluări ? A reduce rostul femeii la atît și numai la atît, că „nu are ce căuta“ altfel în „existența“ unui om și că femeia nu trăiește prin viața ei proprie, mi se pare o nostimă erezie, dacă vreți, dar o pură și gratuit denigratoare erezie. Și regretînd că am fost pus în situația să-i aduc lui G. Călinescu imputări, ca să zic așa, de structură și de concepții, care l-au împins ostentativ în nonsens, îi mai reproduc un gînd, cules de pe același fîgaș : „Opiniunea, așadar, că Veronica Micle formează obiectul aproape unic al

pasiunii lui Eminescu este total greșită, Eminescu căuta dragostea, nu femeia, victimă mereu a improvizațiunii și a absurdului. El este străfulgerat principial de orice femeie, pentru o actriță de varieteu sau pentru o tânără burgheză de periferie — ca puțin mai încolo să numească alte slăbiciuni ale lui Eminescu în persoana Cleopatrei Poenaru și în aceea a Mitei Kremnitz.

Întreb : cine, unde și când a afirmat că „Veronica Micle formează obiectul aproape unic al pasiunii lui Eminescu“ ? Cine a putut să eșueze în negliobie sau în candoare și să-i atribuie lui Eminescu ipostaza de monogam ? Cîte încă nu vor mai fi fost, pe care nu le știm, lăcătuite în sipetul lui intim.

Sînt, natural, în raporturile femeie-bărbat și cazuri de exaltare erotică, senzația unui ritm și a unui pas că te poți realiza în exclusivitate cu o anume femeie, dacă ești bărbat, sau cu un anume bărbat, dacă ești femeie, — și cu nici-meni altcineva —, o electricitate dermică, suverană în unicitatea ei, pe care sexologi ca Havelock Ellis sau psihanaliști ca Freud și Jung au reținut-o ca o patologie sexuală, ca o anomalie care descinde din argiloase eredități sau poate din insondabile nopți de ancestralitate, surpături și dereglări ale simțurilor, cifoze ridicate în circuitul conductor al senzorialității, dar aceasta ne-ar depărta de tema noastră care nu poate cădea în incidența anormalității.

Și întreb din nou : de la cine din femeile pe care le-a cunoscut și care au venit în atingere cu văpaia pasională a lui Eminescu, pentru o zi numai, sau pentru oricîte, fiindcă G. Călinescu, în pornirile lui, pune pe Veronica Micle să fiarbă în același cazan cu o artistă de varieteu sau cu o tânără burgheză de periferie, cu Cleopatra Poenaru sau chiar cu Mite Kremnitz — au rămas atîtea semne scrise și atîtea

dovezi presărate pe drumurile atîtor ani, cîte sînt în legătură cu Veronica Micle? Și care este persoana feminină amestecată — da, da, amestecată! — „în ițele existenței lui Eminescu“, care să apară întinsă cu răsuflarea ei peste fruntea lui pe o atît de lungă durată și cu atîtea semnificații, nu numai un biologic „mod erotic“, nu numai „dragostea“ carnală — la care limitează Călinescu raporturile femeie-bărbat, ci și femeia-Om — în afară de Veronica Micle? Sfîrșesc, constatînd încă o dată că dincolo de cele mai fascinante arabescuri ale inteligenței, oricît de uluitoare ar fi ea, dincolo de volutele colorate și surprinzătoare ale minții, care pot înșela și descumpăni, se validează intuiția anonimă a mulțimii, plasînd-o în catifelări de poveste și încadrînd-o în nemurirea legendei.

N-aș vrea ca cineva, de bună sau de rea credință, să rămîna cu impresia că m-am transformat, inutil, într-un întîrziat paladin poetizator al Veronicăi Micle. N-am fost mînat de nici o ambiție și se înțelege că nu mă interesează deloc dacă a fost sau nu frumoasă: dacă a fost frumoasă a fost pentru lumea și epoca ei, dar mai cu seamă pentru Eminescu, — și asta îmi ajunge. Am vrut doar să semnalez impulsul unde te poate lăsa un document și neajunsurile pe care le naște, dacă n-ai paciența documentării.

După cum trebuie să declar că n-am crezut niciodată în Muze sau în miracolul lor. Decît în acelea de mirific basm din mitologie.

Cred însă cu fermitate în femeia-stimul. Atît. Și sînt convins că Dante ne-ar fi lăsat și *Vita nuova* și *Divina Comedie*, cu sau fără Beatrice Portinari, ca și Petrarca opera fără Laura de Sade, ca și Goethe, cu nenumărate Charlotte în tumultuoasa lui viață, ca și Eminescu, dacă ar fi cunoscut-o sau nu pe Veronica Micle.

Așa că nici Călinescu nu mi-a dat ceea ce așteptam. Nici Lovinescu, care aduce după el *Bălăuca*, o sensibilă, lirică și frumoasă evocare — pe alocuri tendențioasă și ea — fără însă să depășească literatura. Și mai puțin. *Insemnările zilnice* ale lui Titu Maiorescu, ostil și neiertător.

Cea dintâi lucrare — și singura pînă acum — în care se deslușește cu probitate științifică și cu onestitate intelectuală subiectul este aceea a lui Augustin Z. N. Pop — merituosul istoriograf și profesor — care apare tîrziu, în anii noștri abia, și unde se văd toată sîrguința și pasiunea, eforturile extenuantelor cercetări de documente, ca și munca cerută de investigațiile documentării. Cartea, ieșită în două ediții — în 1967 și în 1969 — cu titlu: *Mărturii... Eminescu-Veronica Micle*, la Editura Tineretului, o consider un model al genului și ea luminează cu ușurință pe nerăbdători și satisface integral pe exigenți.

Departa de mine orice intenție de recenzent tardiv care nu și-ar avea locul aici, dar două-trei detalii din cuprinsul ei, care mustește de documente și de documentări, le voi releva, nu ca să întregesc un portret, ceea ce ar exceda pretențiile mele, ci ca să scot din măracinișul de patimi, de confuzii, de echivoc și de mahalagism literar — fiindcă este și acesta — sîmburele de adevăr care totdeauna va germina grîul pentru pîinea cea de toate zilele a Istoriei.

Augustin Z. N. Pop, în iconografia volumului, reproduce în fotocopie, lîngă nenumărate alte piese, dedicația poetei de pe pagina de gardă a plachetei „Poesii“ care sună astfel: „Scumpului meu Mihai Eminescu, ca o mărturisire de neștearsă dragoste. Veronica Micle — București 6 februarie 1887“.

Trec peste abundantul schimb epistolar dintre cei doi îndrăgostiți din diverși ani ai legăturii lor, — care alcă-

tuiește osatura cărții și o face caldă, umană, vibratoare — ambii zălogiți cătușelor iubirii cu meandrele și mohorările ei, cu oglinzi de senin și lucarne întunecate, cu disperări și armistiții, cu ostroave de tihnă și zboruri în furtuni, cu tandrețe și ură, cu tensiuni și explozii câteodată, cu relaxări alintătoare și moleșeli alinătoare alteori, cu emoții și omenii neascunse, cu revolte necontrolate, cu vestiri de rupturi și fericite izbăviri — ca în catehismul nescris al oricărei dragoste — ca să stăruie o clipă asupra finalului Veronicăi Micle, mai puțin știut, așa cum rezultă el din lucrarea lui Augustin Z. N. Pop.

Redau o frază dintr-o scrisoare de încordări, mai veche, către Eminescu: „Pentru ce mă mai rețin obligații, pentru ce mai am copii care să mă rețină în viață?”

Confruntată de vicisitudinile fiecărei zile, din ce în ce mai aspre și mai împovărată, în care soțul dispărut nu-i mai putea fi nici pavază, nici ajutor, epuizată în rezistența nervoasă de calomnii și de intrigi, de ostilitatea și de neînțelegerea unora sau de vitregiile și de nepăsarea altora, ideea de moarte încolțește ca o soluție și ca o salvare, cu care treptat-treptat s-a împrietenit, ca s-o aducă la împlinire în ziua de 4 august 1889, după exact zece ani — 4 august 1879 — când decedase Ștefan Micle și la cincizeci de zile după ce Eminescu oblonise pentru totdeauna tulburea și rătăcita lui privire din anii din urmă.

A folosit arsenicul — ca substanță toxică — în doritele ei filfiri spre sideralități, acolo unde a socotit că este numai nezbucium și dreptate și împăcare și a fost decada ei cea mai turmentată și cea mai vijelioasă, cu atâtea viscoliri de funingine și cu toate speranțele dușmănos zădărnicate.

Ciclu încheiat, ca să supraviețuiască după aceea în legendă și mit, indestructibile, fără puțința unei disocieri sau

unui divorț, așa cum i-a nuntit neamul. Și gîndurile astea, toate, răzlețite, au început să mijască, s-au succedat, s-au adunat și s-au încheșat în dimineața albastră și aurită de la Cluj-Napoca, în fața scunde și modeste biserici a lui Bob, unde în 1864 copilandra din Năsăud, la patrușprezece ani, îi pășea pragul ca să-și piardă numele de acasă — Ana Câmpeanu — și să devină pentru istoria literară și pentru toate mătăsoasele melancolii ale generațiilor ce au urmat și vor mai urma, Veronica Micle, — amnarul viu pe care au scînteiat, ani în șir, pînă la isprăvirea lui mintală și fizică, simțămintele omenesci ale făurarului acestei cîntătoare limbi în care grăim și în care scriem, în care cugetăm și în care visăm — Mihai Eminescu.

IBRĂILEANU ȘI OBSESIA EMINESCU

Veghez la masa de lucru, strivit parcă de neputință, cu cărțile lui Ibrăileanu întinse, vechile ediții ca și cele noi, cu articole de ale lui din ani de demult, decupate din publicațiile vremii — multe, foarte multe din ele neadunate încă în volum — cu note și fișe îngălbenite, cu câteva scrisori inedite pe care le veți afla astăzi și, lăsați-mă să-mi îngădui și câteva reminiscențe — o spun de la bun început — fără nici o semnificație majoră, dar care au poate o vagă tangență cu nepieritoarea lui valoare și cu fizionomia morală, spirituală și psihică a omului, îndeajuns de cunoscut acum de toți în structuralitatea lui, datorită acelor care i-au fost apropiați și l-au trăit atît de bine și atît de intens, în toate articulațiile lui cerebrale ca și în toate reacțiile sufletești. Simt o stinghereală și nu știu de unde să pornesc și cum să încep și penița, încăpăținată, șovaie, iar din depărtări — ce stranie și tulburătoare senzație ! — nu-mi apare Ibrăileanu acela pe care l-am văzut mișcîndu-se sau pe care l-am auzit vorbind, ci acela, încremenit în melancolii, din tușul lui Ștefan Dimițescu, care orna și deschidea în 1930 *Privind viața*, volumul cît o plachetă de versuri, ieșit la „Cultura Națională“, în care își strînsese nepierdutele lui gânduri din *Însemnări literare* și *Viața românească* ; și parcă încadrat, într-un medalion animat pe un fir invizibil de borangic, extraordinarul desen se

apropie de retină și dispare și iarăși revine și din nou pleacă, în capricioase legănări de adieri nesimțite...

Acolo, în liniile lui Ștefan Dimitrescu e viu. Acolo trăiește. Acolo este așa cum era. Celălalt, care ar fi trebuit să fie cel real, celălalt pe care l-am urmărit, ca să zic așa, în carne și oase, cu revoltele și emoțiile lui, cu înfrîngerile și izbînzile, cu bucuriile și mîhnirile, cu strălucirile și umbrele lui, nu mai răspunde la apel. La apel nu mai răspund decît cărțile lui, cîteva fișe cu idei de ale lui, cîteva epistole cu caligrafia lui... Și aș fi vrut să-i încheg chipul. Să-l încheg pentru mine ; și nu reușesc să-l strîng din pulverizările timpului și amintirile, toate, legate de persoana lui fizică s-au risipit, s-au irosit, undeva parcă, în niște aburi evanescenti.

De unde această vitriolare a memoriei vizuale ? De ce jocul acesta insidios și viclean cu desenul lui Ștefan Dimitrescu care îmi dăruie și-mi refuză cu alternanță figura lui ? Nu-mi dau seama. Știu numai că am asistat la ceremonia incinerării din martie 1936 ; și cu toate că sînt în fond un partizan al cremațiunii, ceva probabil neevoluat în mine, un rudiment de cărbune ancestral subsistînd încă și neînălăturat de raționamente și lectură, mă face să cred că sub o lespede imaginea se conservă, se apără de eroziuni. Într-un mormînt — chiar dacă unui schelet trebuie să-i împrumuți cu fantezia ta o carnalitate — cel care a plecat *este*. Într-o urnă de cenușă — cert și material — *a fost*. Și tachineria cu portretul lui Ștefan Dimitrescu continuă să mă urmărească... Bun pretext pentru Ibrăileanu, să se desfășoare o noapte întregă în speculații, în demonstrări, în concludențe...

Privind viața ! Ibrăileanu a privit-o și a trăit-o cu frenezia și ardorile ideilor, cu o voluptate a lucidității și a gratuității și a iubit-o în aceeași măsură cu care se zgribulea la sentimentul iernelor ei, la deteriorările și ofilirile ei inevita-

St Dimitre

bile, la anchilozele și igrasiile ei, la legiuitele ei scadente, care l-au făcut să fie bîntuit și răvășit de atîtea ori, de o atît de inimitabilă și contagioasă tristețe.

Generația mea a deschis ochii pe *Viața românească*, una din monumentalele lui opere și pe judecățile și analizele literare ale lui Ibrăileanu. El ne-a fost învățător și far. El ne-a inițiat în știința de a cerne și de a discerne. El ne-a arătat niște drumuri pe care să umblăm și pe care am umblat.

Natural, au fost mai înainte Maiorescu și Gherea, ca și, într-o oarecare măsură, pătimașul și împătimitul Nicolae Iorga. Cum a venit după aceea Eugen Lovinescu și imediat după primul război mondial, cu foiletoanele lui blînde, oneste și frumoase, poetul Perpessicius. (Curios, că din deceniu în deceniu, cu marile lor deosebiri, dar și cu identice pasiuni, au apărut parcă predestinați să slujească criticii și istoriografiei literare românești, Ibrăileanu la 1871, Lovinescu la 1881, Perpessicius la 1891.)

L-am văzut prima dată pe Ibrăileanu în 1927. Era primăvară, nu aveam încă 19 ani, tînjeam de dragul unei fete și m-am dus s-o îmbrățișez la Iași. (La vîrsta aceea, toată poezia iubirii cîntă în tine pe toate clapele și te duci pentru năluca asta dulce și incomparabilă, pînă la capătul pămîntului. Proza — banala și mereu reeditata proză — vine mai tîrziu.) Un coleg de breaslă, mai vîrstnic, de la ziarul local *Opinia*, îmi propune să mergem să ascultăm cursul lui Ibrăileanu. Nu mai rețin dacă era un curs sau o prelegere. Și am plecat după amurgire la Universitate. A vorbit despre Eminescu.

Nu era un orator. Dar captiva printr-o comunicare caldă cu auditorul și prin substanță. Ceea ce spunea aducea, pentru mine cel puțin, cu un sunet nou și orice gînd rostit căpăta o rezonanță amplă și aparte. Pe urmă, cînd i-am adîncit opera

și-mi deveniseră familiare ideile și judecățile lui, nu mi-a fost greu să constat că Ibrăileanu reprezenta întruparea ireproșabilă, absolută, a ceea ce condiționa, ca o lege, Boileau : „Un cap limpede, gîndește limpede și exprimă limpede“. Și după ce îl ascultai pe Ibrăileanu aveai impresia că ești... mai deștept.

Una mie nouă sute douăzeci și șapte ! Nici nouăsprezece ani, să iubești o fată, să-l auzi pe Ibrăileanu și toate reveriile să bată sub fruntea ta cu aripile lor albastre ! Timp fost și dus, cum spune poetul meu preferat. Dar parcă a fost ieri. Prea repede îngălbenim, prea repede fug zilele din noi și, vorba stihuitorului drag, nici nu putem să ardem scrisorile iubite și vine bătrînețea cu gust de cimitir...

Doi ani mai apoi, în vara lui 1929, l-am cunoscut. Am plecat cu Cezar Petrescu la Văratec să-l vedem. Am găsit acolo pe Demostene Botez și pe Artur Gorovei. Am stat cîteva bune ore, în care s-a vorbit despre Tolstoi și Proust, Anatole France și Turgheniev, Paul Valéry și Max Jacob. Dar mai mult din jumătatea vremii petrecută acolo Ibrăileanu ne-a desfătat cu Eminescu. Mereu Eminescu. Eminescu poetul. Eminescu gazetarul. Eminescu vizionarul. Limba lui Eminescu. Edițiile Eminescu. Și se vedea cu claritate că vocea lui Eminescu, plină de timpul istoric și de timpul lui care devenise istoric, anticipînd cu o uluitoare intuiție timpul din-rotdeauna al neamului acestuia, îl subjugase ca o vrajă și ajunsese pentru Ibrăileanu o obsesie.

Eminescu, așadar, cu precădere în discuții întîmplătoare, în cursurile și prelegerile lui, în lucrările lui toate. De la *Spiritul critic în cultura românească* pînă la *Scriitori și curenți*, ambele din 1909, de la *Note și impresii* din 1920, și *Scriitori români și străini* din 1926 pînă la *Studii literare* din 1930, Eminescu e prezent, statornic, în opera lui Ibrăi-

leanu, rostuit, încadrat, interpretat, explicat, în studii și analize de o mai concentrată sau de o mai largă întindere.

Ar trebui să mai menționez aici și o scrisoare către Mihail Sevastos, pe care acesta o face cunoscută, pentru întâia oară, în cartea lui *Amintiri de la Viața românească* din 1956 și pe care o reia în 1959 Savin Bratu în monografia *Ibrăileanu, omul*; dar nici primitorul ei, M. Sevastos, nici Savin Bratu, folositorul ei, nu încearcă să-i stabilească o dată. Judecându-i conținutul, este sigur din aprilie 1932. Și în cuprinsul ei îl vedem pe Ibrăileanu confruntat de nevoile materiale ale vieții și propunându-i — contra unui aconto de zece mii de lei — pentru Editura „Adevărul“, câteva titluri de volume între care precizează el: „*Eminescu 1883—1930*, articolele despre edițiile lui Eminescu, care cum mi-ai scris o dată, au fost acceptate în principiu de Editura «Adevărul». E gata, în afară de ultimul capitol“.

Volumul nu s-a tipărit niciodată. Dar ce va fi devenit manuscrisul? În schimb, i s-a admis expedierea sumei contra *Adelei*, pe care Ibrăileanu nu-l voia încă dat publicității, la care considera că mai are de lucrat și care totuși, sub imperiul necesităților bănești, a apărut după cum se știe, în 1933. Și, evident, trebuie să adaug aici și ediția alcătuită de Ibrăileanu a poeziilor lui Eminescu, de la Editura „Naționala-Ciornei“, din 1930. Transcriu din prefață câte un gând răzleț: „Eminescu este unul din exemplarele cele mai splendide pe care le-a produs umanitatea“... „Poeziile lui Eminescu, geniale și în chip absolut, ne apar ca un produs și mai extraordinar... când putem să ne transpunem cum trebuie în *epoca* apariției lor și când ne putem imagina toate condițiile *personale* ale creatorului lor“...

„[...] Dacă nu ne transpunem în epoca lui Eminescu, dacă spre a-l judeca, nu ne umplem de spiritul vremii aceleia,

dacă nu pornim de la scrisul de atunci, nu putem înțelege bine că limba lui poetică, stilul lui, arta lui, sînt făurite de el pe de-a-ntregul. Dar e de ajuns să ne gîndim numai la limbă...”

Concomitent cu ediția aceasta, căreia i-a urmat la epuizare, aidoma, o ediție a doua, s-a mai tras atunci una pentru bibliofili, într-un tiraj redus, nenumărat, pe hîrtie așa-zisă de biblie, cu literă liliput în format 16, cum se spune în limbaj tipografic, adică de dimensiunile unei agende de buzunar, — toate exemplarele fiind legate în marochin albastru și roșu, în care nu se mai reproduce însă prefața lui Ibrăileanu, dar se păstrează mențiunea: „Ediție îngrijită de G. Ibrăileanu”. Și mai există o a treia ediție Ibrăileanu a poeziilor lui Eminescu, care iese în... 1941 — da, da, în 1941! — și care își are povestea ei ce trebuie și sîntem în măsură astăzi s-o elucidăm.

Găsesc în volumul al treilea al *Scrisorilor către Ibrăileanu*, scos în 1973, la „Minerva”, două epistole — una cu data de 24 august 1927, cealaltă din 4 octombrie 1927 — semnate de poetul Ion Minulescu, funcționar superior la Ministerul Cultelor și al Artelor, care îi scrie: „Stimate domnule Ibrăileanu, domnul ministru Lapedatu mă însărcinează să vă comunic dorința sa ca dv. să continuați — conform înțelegerii făcute sub fostul regim — lucrările cu privire la editarea operei lui Eminescu. Domnul ministru dorește chiar să aibă răspunsul dv. asupra stadiului în care se găsesc aceste lucrări, deoarece manuscrisul urmează să fie trimis la tipar înaintea începerii noului an bugetar. Al dv., Ion Minulescu”.

Cea de-a doua are următorul text: „Stimate domnule Ibrăileanu, dați-mi voie, ca răspuns la scrisoarea dv., să vă cer cîteva informațiuni de care avem absolută nevoie pentru

a putea începe lucrările tipăririi lui Eminescu înainte de 1 ianuarie, pentru a nu pierde fondul bugetar înscris pentru anul acesta. Vrem să știm cam câte poezii vor fi alese de dv. pentru a fi tipărite. Toate sau numai cele care reprezintă pe Eminescu mai bine? De asemenea, vrem să știm dacă o să faceți o prefață, care ne-ar trebui mai din vreme (mărimea ei) pentru a putea socoti numărul coalelor împreună cu restul textului, care va fi imprimat în literă mare și ilustrații pe toate paginile, ca și edițiile de mare lux.

Vă rog foarte mult, stimate domnule Ibrăileanu, să-mi trimiteți aceste informațiuni ca să putem avea un început de lucrare, fiindcă altminteri intrăm în anul viitor și pierdem fondul bugetar pe care nu-l putem ridica fără piese justificative. Aștept cât mai curînd răspunsul. Al dv. devotat Ion Minulescu“.

Să ne întoarcem acum la ediția din 1941. Ea a fost imprimată în atelierele tipografiei „Ramuri“ de la Craiova, într-o admirabilă înfățișare grafică, în format in-quarto și numără 261 de pagini. Spre deosebire de ediția de la „Naționala-Ciornei“, nu include poeziile din adolescență și nici cele din *Adaos*. Ordinea lor în care se reproduc, pentru cele din ediția Titu Maiorescu, din *Convorbiri literare* și din manuscrise, este absolut aceeași și în această ediție, ca și în aceea de la Ciornei. Frumoasa carte are, după pagina de gardă, această lămurire: „Tipărirea acestui volum s-a început de către Ministerul Cultelor și Artelor și s-a terminat cu ajutorul Ministerului Propagandei Naționale în anul 1941, luna iunie, în 2 000 de exemplare, pe hîrtie Canadian chamoix, fiind îngrijit de G. Ibrăileanu și ilustrat de A. Brătescu-Voinești“. Pe următoarea (care e fila de titlu) citim: „M. Eminescu, *Poezii*, Ediție îngrijită de G. Ibrăileanu, gravuri și ilustrații de A. Brătescu-Voinești, 1941, Editura Ministerelor de Artă

și Propagandă“. Și pe urmă vine prefața lui Ibrăileanu, care este alta — cu totul alta — decât aceea din 1930 de la ediția Giornei. Cu certitudine, trebuie să fie aceea pe care i-o ceruse în 1927 Ion Minulescu. Redau fraza de la sfârșitul ei, ca să se vadă și o intenție care n-a mai fost împlinită, a lui Ibrăileanu : „O expunere mai dezvoltată a criteriilor de care ne-am condus în alcătuirea acestei ediții, o comparare și o analiză a textelor lui Eminescu, tipărite și manuscrise, cititorul le va putea găsi într-un volum special, care va apărea mai târziu“.

Cîteva lămuriri suplimentare se impun ca să nu stăruie nici o nedumerire. Alexandru Lapedatu, istoricul și academicianul, fusese ministru al Cultelor și Artelor, în scurtul guvern de coaliție de la începutul lunii iunie 1927, prezidat de Barbu Știrbey. În perioada aceea de nici trei săptămîni, a angajat discuțiile la care se referă Ion Minulescu în scrisorile către Ibrăileanu, pentru definitivarea ediției Eminescu. Guvernul Barbu Știrbey cade și îi urmează la 22 iunie 1927, un guvern liberal în frunte cu Ion I. C. Brătianu, în care Alexandru Lapedatu își păstrează șefia departamentului Cultelor și Artelor și reînnoiește propunerea față de Ibrăileanu ca să dea ediția Eminescu. Ce s-a petrecut totuși, ce avatururi a mai avut de întâmpinat pentru ca ea să nu se ivească decât după patrusprezece ani și în asociația editorială a ministerelor de Culte și Arte și de Propagandă, e dificil de presupus. Ceea ce trebuie să recunoaștem e că dacă Ion Minulescu a mai avut vreun amestec și vreo participare în realizarea întîrziată a volumului — și cred că a avut — apoi și-a ținut făgăduiala ; fiindcă el a ieșit de sub teascurile „Ramurilor“ *imprimat în literă mare și ilustrații pe toate paginile, ca și edițiile de mare lux*, cu splendidele desene și gravuri ale pictorului A. Brătescu-Voinești, fiul prozatorului Ion Al. Brătescu-

Voinești. Și încă două vorbe : în nici un loc din volum nu se menționează că e o tipăritură postumă, iar lectorul tânăr de azi, căzîndu-i accidental în mînă, poate rămîne ușor, cu eronata impresie, că Ibrăileanu viețuia încă în 1941 !

...Ibrăileanu și Eminescu. Ibrăileanu și obsesia lui. În lungul răstimp scurs de la ceasurile acelea din 1929, de la Văratec, nu o dată variatele lui exegeze eminesciene mi-au revenit ca niște îndreptare și ca niște semne fosforescente în stufărișul și căutările minții și am rămas, urmărindu-l și citindu-l, cu ideea că pentru el fulgerul de la Ipotești a fost constant o sursă inepuizabilă de hedonism unic și că mobilul primordial al întregii lui vreri a fost acela de a iriga și de a fertiliza tot pămîntul unde diseminase Eminescu. Poate a dorit mai mult și a putut mai puțin, dar nopțile lui așa au ars.

Mai rețin de atunci, în altă ordine a discuțiilor, o opinie care merită să fie însemnată pentru cîtă actualitate își păstrează. Era moda biografiilor romănțate. Ibrăileanu nu era un partizan de-al lor. Decît condiționat. Și Cezar Petrescu, preocupat să romănțeze viața lui Eminescu, îi dă prilej lui Ibrăileanu, plecînd de la Taine, să-și precizeze punctul de vedere : „Într-o narațiune istorică sau în evocarea unei existențe reale, poți să adaugi adevărului poezie, *dar nu poți să faci poezie cu adevărul istoric*”.

Ajung, în fine, la scrisorile lui Ibrăileanu. Sînt ca număr trei, adresate profesorului Ion Simionescu, care îndeplinea și funcția de președinte al Societății poligrafice și de editură „Cartea Românească”.

Nici una dintre epistole nu este datată. Dar coroborînd faptele și analizînd problemele ce sînt atinse, pentru două din ele se poate afirma cu certitudine că sînt din 1932, adică

din același an pe care l-am fixat și pentru scrisoarea către Mihail Sevastos, la care m-am referit mai sus.

Iată conținutul primei scrisori, cu sublinierile ce le veți întâlni, ale autorului :

Dragă Simionescu,

Te rog dă-mi voie să-ți bat puțin capul :

1 Dacă a apărut ediția II din Studii literare, te rog spune cui de drept să-mi trimită niște exemplare (cîte îl va lăsa inima). Am nevoie și pentru a da cîte un exemplar Vieții rom.[ânești] și Adev.[ărului] literar, ca să anunț apariția.

2 Îți dădusem un exemplar din Note și Impresii pentru o a doua ediție. Dacă editura persistă în ideea de a scoate acea a 2-a ediție, atunci aș trimite ca „manuscris“, un alt exemplar decît acela pe care ți l-am dat. Aș trimite un exemplar revăzut și cu adaus de articole pentru ca ediția să fie „adăugată“. Aceste Note și Impresii, apărute în 1920, s-au epuizat de mult, de vreo șase ani. Ba mi se pare chiar mai de mult.

3 Există un tînăr (profesor) G. Călinescu, care are un volum despre Eminescu. Viața și personalitatea lui Eminescu. Și bineînțeles și opera lui. Acest tînăr e criticul cel mai bun din generația nouă. Știu că a epuizat toate izvoarele cu privire la Eminescu. Scrie frumos, original și interesant. Cred că subiectul („Eminescu“) și tratarea (literară și originală) ar face ca volumul să aibă succes de librărie. (Ar avea și reclamă mare.) Așadar „Cartea Românească“, cred, ar ajuta și la răspîndirea unei opere bune și, sper, și-ar scoate cheltuielile dacă ar lua în editură acest volum. Am spus lui Ralea să-ți dea o vizită, ca să vadă rezultatul acestei propuneri a mele.

există în fire "diazotate"? Acela
e "Votă și împănă", apărut în 1920
și care s'ar putea să fie mult, de cre-ș
și, deși are. Ba mi se pare chiar mai
de mult.

3) Există un tonus (profund)
4) Călințon, care are un volum
deosebit însemnat. Votă și împănă.
Lăsați lui însemnat. Și hui uitate,
și oprește lui. Acest tonus e
cristalin și are o bună din generalia
nașion. Și în o epuizat toate
ipotezele care pot să se facă în. Scrie
primul, original și interesant. Că
ce înțeles (însemnat) și înțeles
(înțeles și înțeles) ar face
ca volumul să aibă succes, de
literatură (de care nu se poate
măsură). Și de aici, că este însemnat
cred, ca epuizat și la răspundea,
unde epuizat bun - epuizat.

și, prin, și-ar scade epuizat -
Să a ar lăsa în ordine aște-
volum. - Și prin lui înțeles
și, și de o vopsea, ca să vată
repetat așteți propuneri a vată.

Te rog să scrii în câte zile.

Cum vezi, am înțeles în abuz
de înțelesuri extreme, și care
mi ai arătat o înțelesuri.

Cu rezultate (deși stăruiește)
sentimente de popor.

Aș putea să ci mănușă în, cătușă și
nu.

G. V. Brăileanu

P.S. Să ai, cătușă sau, și în
editare. Note și împănă,
originea că de câte acte care
și ar ~~în~~ înțelesuri. Am
amuzat un caracter bun, de
amici ai. - Note și împănă,
ca să scrie, unde el are, scrie și,
ca să scrie, și mai interesant.

Te rog iartă-mă că te plictisesc. Cum vezi, am început să abuzez de bunăvoința extremă pe care mi-ai arătat-o întotdeauna.

Cu vechile (deja străvechile) sentimente de prietenie,

G. Ibrăileanu

Ai putea să cei manuscrisul lui Călinescu, să-l vezi.

P.S. Dacă „Cartea Rom[ânească]” îmi editează Note și Impresii, asigur-o că DE DATA ASTA corectura s-ar întoarce răpede. Am angajat un corector bun dintre amicii mei. Note și Impresii e volumul meu cel mai variat și, ca material, cel mai interesant.

Unele deslușiri se impun : ediția a doua din *Studii literare* a intrat în lucru la „Cartea Românească” spre sfârșitul anului 1931 și apare în 1932, în prima jumătate a lunii martie, datorită reținerii și pedanteriei excesive de corectură, a lui Ibrăileanu. Mulți bibliografi, orientându-se după foaia de titlu unde, la numărul de comandă tipografic e așezat anul 1931, situează greșit apariția. În ce privește volumul *Note și Impresii*, pe care criticul ieșean îl consideră a fi, din lucrările lui, *cel mai variat și, ca material, cel mai interesant*, nu am văzut niciodată o altă ediție în afară de aceea din 1920 de la „Viața românească” și, după știința mea, nu s-a mai retipărit. A fost probabil numai un proiect și a rămas în fază de proiect.

Cu totul revelatorii sînt rîndurile care îl privesc pe Călinescu. Și din nou Eminescu. Dacă el nu mai avea de spus nimic sau dacă nu mai putea, șubrezit în sănătatea lui, să țină un steag în mînă, îl trecea, desfășurat, altuia și Ibrăileanu alesese cu ochiul lui sigur pe cel mai nimerit, pe cel mai înzestrat. Dar nici cu *Viața lui Eminescu* n-a avut succes la

„Cartea Românească” și Călinescu apare cu ea în toamna lui 1932, la „Cultura Națională”. Dealtminteri, Călinescu n-a tipărit nimic la „Cartea Românească”.

Dar să-l ascultăm pe Ibrăileanu în cea de-a doua a lui epistolă :

Dragă Simionescu,

N-am primit din noiembrie (inclusiv) decît o singură leafă (ianuarie). Viața a devenit imposibilă, ca să mă exprim scurt. Nu poate să-mi dea „Cartea Românească” (fie pentru ediția II care, aud, a apărut, fie pentru alt volum pe care să-l dau în editură, de pildă, cel de care spuneai că a fost acceptat) 15.000 lei sau, la rigoare, măcar 10.000 lei ? Și aceasta imediat ? Sau, acești bani să fie o parte pentru ediția II, o parte pentru viitorul volum ?

Acest volum (ți-am mai spus) e epuizat de vreo 6—7 ani ; e foarte variat și e adăugat.

Ia-mă pe garanție. Dacă mor imediat, rămîne la dispoziția editurii volumul aici, acasă la mine (la nevastă-mea). Și, în orice caz, rămîne la „Cartea Românească” ediția II [a] primului volum.

Această ediție II nu știu de se va vinde mulțumitor. Dar volumul nou cred că se va vinde mai bine decît celălalt.

Dacă rugămintea mea (ce rugăminte ? o adevărată cerșetorie !) este satisfăcută, atunci te rog să fie urgent și banii să fie trimiși lui Ionel Teodoreanu.

Iartă-mă că te supăr. Cu cele mai cordiale salutări,

G. Ibrăileanu

Te rog scrie-mi imediat.

Te rog iartă hîrtia, caligrafia și toată înfățișarea acestei scrisori. Sînt bolnav, nu fumez de 6 săptămîni și alte păcate.

În tema ei, scrisoarea nu diferă de aceea relevantă mai înainte către Mihail Sevastos. Tot o ofertă care să-l ducă la o soluție, tot aceeași gătuire de nevoile vieții, învîrtindu-se în jurul acelorași zece mii de lei ! A lui Sevastos este, cum am spus, din aprilie 1932 ; aceasta ar putea fi tot atît de bine din aprilie sau cel mai devreme, poate, din martie 1932, dacă nu cumva Ibrăileanu, într-o situație disperată, le va fi scris în aceeași zi amîndorura, ca să fie sigur că de undeva va veni izbăvirea. Ați observat cum pornește epistola către Ion Simionescu. Transcriu din *Amintiri de la Viața românească* începutul scrisorii către Mihail Sevastos, ca să se poată vedea cît de legitimă e ipoteza concomitenței : „*Din noiembrie (inclusiv) pînă acum, n-am primit decît o singură leafă, din car a trebuit să trăiesc, să plătesc la Bancă pentru datoria casei etc.*“ Și fiindcă, atît pentru unul, cît și pentru celălalt, scrisorile au același subiect și se folosesc aproape aceiași termeni, voi arăta că singura dată cînd la noi în țară statul nu și-a putut achita salariile, a fost în perioada guvernării Iorga-Argetoianu, între octombrie 1931 și sfîrșitul lui mai 1932, cînd, dealtfel, regimul a și fost înlocuit ; iar categoria de slujbași sacrificată și lezată mai cu deosebire a fost cea a cadrelor din învățămîntul nostru de toate gradele.

Redau acum textul celei de-a treia scrisori, care este și ultima :

Iubite Simionescu,

Am întîrziat răspunsul cu o zi. Nu e vina mea. Scrisoarea a venit la redacția V.r. (Viața românească, n.n.), iar eu eram bolnav acasă.

Îți mulțumesc mult pentru atenție și bunele sentimente ce ai pentru mine. Scrisoarea asta mi-a adus aminte de demult, de Școala Normală, de Ceahlău, etc. !

Te rog nu te supăra, dar doresc să nu fiu pus candidat. M-am gândit mult și m-am zbugiumat mult pînă ce mi-am luat curajul să-ți dau acest răspuns. Te rog să nu crezi că motivul e juvenil, acela care a făcut pe atîția „intelectuali” să-și ia aere teribile față de Academie. Iată motivul. Acum 9 ani (sau 10) m-a propus fără să știu d. Philippide ca membru corespondent. Am căzut. Deci — s-a isprăvit. Dar mai e ceva. Atunci am fost combătut acolo de cineva, nu pentru prostia mea, ci pentru defecte de caracter. Mă tem să nu se înceapă și acum o astfel de discuție. Sînt prea bătrîn pentru astfel de lucruri. Sînt și foarte bolnav (nu e ipohondrie acum).

Altăcineva de acolo, acum 2—3 ani (am uitat) m-a combătut la premiul de critică literară, fără ca să existe în anul acela premii, fără ca eu să mă fi gândit la acel premiu, fără să fi vorbit cu cineva despre acel premiu, necum despre mine candidat la acel premiu. Și totuși în interviu-uri, un membru al Academiei m-a combătut ca pe cineva care face comploturi ca să ia premiul. Acela ar putea să mă atace și acum.

Bătrîn și bolnav, sătul de polemici și lupte, te rog să mă ierți că răspund negativ la atîta bunăvoință ce mi-ai arătat, care m-a mișcat profund și pe care nu voi uita-o niciodată.

Cu cele mai cordiale sentimente,

G. Ibrăileanu

În mod normal, ca să respect o cronologie, ar fi trebuit să încep cu această epistolă care — fără puțință de tăgadă — este de dinaintea celorlalte două. Am lăsat-o însă la urmă, pentru bunul temei că mi-ar fi luat prea mult timp să întreprind investigațiile care să mă ducă la posibilitatea de a-i fixa măcar un an, cu exactitate.

Gîndurile sînt limpezi : refuzul lui de a candida pentru un loc la Academie, la invitația lui Ion Simionescu. Și își argumentează atitudinea că a fost propus o dată, fără să știe, de d. Philippide, ca membru corespondent și a căzut. Acum nouă sau zece ani, spune Ibrăileanu.

Al. Philippide, filologul, moare în 1933. Deci faptul simplu că Philippide trăia la data acestei scrisori ne-ar proiecta pe un drum că ea ar putea fi din 1930, din 1931, din 1932 sau chiar din 1933. Categorie însă, nu e din nici unul din anii aceștia. Pentru că Ibrăileanu, scuzîndu-se în întîrzierea răspunsului, cu o zi, arată că scrisoarea a venit la redacția *Vieții românești*, iar el era bolnav acasă. Or, *Viața românească*, începînd de la 1 ianuarie 1930 și-a mutat sediul la București. Clar, așadar, este că ea e din alți ani, de dinainte de 1930, și că deocamdată nu ne mai căznim s-o datăm. Destul să știm că una din aluziile pe care le face la cei doi academicieni, care s-au manifestat ostili, în două împrejurări diferite, îl privește pe Nicolae Iorga. Și cu asta închei.

L-am mai văzut o dată, în 1930, la hotelul „Metropol“ cînd venise să-l mîngîie pe prietenul C. Stere, prins în vîrtejurile dramei lui politice, pe un alt Ibrăileanu, tandru și mătăsos sufletește, lîngă care nu puteai decît să ascuți și să taci, să meditezi și să visezi, așa cum pe Acropole nu se duce nimeni să fredoneze șansonete la modă sau să pocnească, între dinți, semințe de dovleac — și pe urmă nu l-am mai văzut decît cînd era numai nemișcare și negîndire și nu mai era Ibrăileanu, ci, după datină, „robul lui dumnezeu Garabet“ și cobora încet, — după ultima lui vrere — în acordurile *Pastoralei* lui Beethoven, spre necruțătoarele și mistuitoarele vîlvătai, care i-au furat imaginea...

CALISTRAT HOGAȘ ÎN CAUTAREA LUI ÎNSUȘI

Am sub priviri trei piese legate de numele lui Calistrat Hogaș : exemplarul din anul I, nr. 5, cu data de 19 mai 1874, al ziarului local *Corespondenția provincială* de la Piatra Neamț, care atestă debutul lui literar și unde, pentru întâia dată, i se poate întâlni semnătura în josul a 32 de versuri, intitulate *Legenda lăcrămioarei* ; e începutul lui scriitoricesc, actul de botez oficial al călimării și a depășit de atunci veacul. Și mai am două scrisori inedite adresate de Calistrat Hogaș lui Ion Simionescu : una din 15 mai 1916 și alta de la 1 mai 1917.

Se înțelege de la sine că nu e nici o corelație directă între documente și că, fiecare în parte, reprezintă doar câte un moment din viața lui Calistrat Hogaș : unul ne arată, limpede, startul pe care-l ia în lunga și dificila cursă de a cuceri redutele celebrității, iar celelalte ni-l înfațisează pe împătimitul drumeț, bătrîn, cum năzuia cu elanuri și ardori juvenile încă, să calce noi drumuri, disprețuind sortii care hărăziseră că se apropia de drumul din urmă, — și toate trei vin să întregască fizionomia marelui nostru prozator.

Să procedăm sistematic și s-o luăm în ordine, chiar dacă faptele, pentru mulți, nu sînt noi.

După debutul din *Corespondenția provincială* din mai 1874, în același an și în aceeași gazetă, mai publică în nr. 7 din 2 iunie *Legenda floarei „Nu mă uita“* ; iar în nr. 10

din 23 iunie *Orologiul*. Și o spun din capul locului : debut nefericit, cum de altminteri fără noroc i-a fost — dar din alte considerațiuni — întreaga lui carieră scriitoricească.

Versurile sînt anemice, plate, fără nici un har poetic, uzual adolescentine. Dau, spre exemplificare, din *Legenda lăcrămioarei* :

*Sub trista umbră juna Florică
Chema iubitu-i cu greu suspin,
Dar, vai ! sărmana ea singurică
Simțea cum arde fragedu-i sîn.*

*Astfel prin codri alba copilă
Plîngînd odată s-au rătăcit
Și pe-un mal verde lîngă o gîrlă
Într-un somn dulce au adormit.*

Si un catren din *Legenda floarei „Nu mă uita“* :

*Auzi ? Bistrița ne spune
Cu-al său glas murmurător
Că-n viață zile line
Se găsesc numa-n amor.*

În sfîrșit, trecînd de la idilic la filosofare, în *Orologiul* notează :

*...Cum doi ochi de femeie ș-a patimei urgie
Îmbată și topește necoapta tinereță
Ș-apoi cînd bate-n ușă gheboasa bătrîneță
Surprinsă se căiește, căință prea tîrzie !...*

Aceasta e aria de poezie pe care se mișcă, acestea-i sînt versurile. Cînd le va fi scris Calistrat Hogaș? Atunci cînd le-a și încredințat tiparului? Aparent e incredibil. Fiindcă, în 1874, dac-ar fi să luăm controversatul lui an de naștere : 1847, 1848, sau 1849 — toată istoriografia literară e de acord în privința zilei și a lunii cînd a venit pe lume : 19 aprilie — ar fi avut 27, 26 ori 25 de ani, om în toată firea, cu un cămin întemeiat, cu o agoniseală de cunoștinți și poate și de cultură și cu îndatoritoare criterii intelectuale, ca orice profesor !

Nici într-un vers și nici într-o vocabulă nu se întrezărește Calistrat Hogaș de mai tîrziu ; și ai fi înclinat să admiți că producția lui poetică provenea din perioada școlarității, pentru că poartă în ea toate sechelele dibuirilor și naivității vîrstei și parcă ai vrea, dintr-un confort spiritual — ca să-ți păstrezi rotunda și stelara lui imagine, să spui îngăduitor : nereușite tentative de tinerețe. Dar e aici o socoteală, care arată că lucrurile nu stau așa ; și vom vedea de ce, mai încolo.

Revista satirică *Ghimpele* din București reproduce în nr. 21 din 1874, *Legenda lăcrămioarei*, iar în nr. 28 *Legenda floarei „Nu mă uita“*, făcînd mențiunea că au fost publicate mai înainte în *Correspondenția provincială*, de la Piatra Neamț. *Orologiul* n-a mai fost tratat cu aceeași atenție nici atunci, nici după aceea și a rămas înmormîntat definitiv în *Correspondenția provincială*, care i-a fost și leagăn și sicriu.

Cred că folcloristul G. Dem. Teodorescu — cel dintîi biograf și bibliograf al savurosului nostru Anton Pann — care era unul din stîlpii redacției *Ghimpelui*, unde, sub pseudonimul *Ghedem* desfășura o susținută campanie antimonarhică, leat cu Hogaș și cunoscut cu el, dacă nu și prieten, a voit să facă începătorului întru stihuri o plăcere și să-l

LEGENDA LACRIMIOAREI

Pe ceriul nopții de primăveră,

Luna eșise la răsărit;

Riul, pădurea, vântul de seară

Păreau cu toți ca-ău adormiți.

Nu mai pe turnuri în depărtare,

Și pe morminte din când în când,

Pasarea nopții cea plângătoare

Sburz fantastic și trist cântându;

Eră în pădurea cea tăinuță,

Unde păstorul cântă cu-amor,

Prin atmosfera greu adormită

Se 'naltă tainic un plâns de dor:

Sub trista umbră, juna Florică

Chiama iubitu' cu greu suspină,

Déră, vai! sermana, ea singurică

Simția cum arde fragedu' i sinu.

Asta-fela priu codri alba copila,
Plângându, o dată a rétăcitu

Și p'ună mală verde, lângă o gâră,
Intr'unu somnu dulce a adormitu ...

Eră diminéța, cându se trezese,

Pe unde plânsul ei a picat,

Câte-o tulpină de flori găsesce

Albe ca sinu' i nevinovată ...

Așa copila în primăveră,

Cându prin pădure trece cântându,

Simte când vede o lăcrămiară

De-o jale tristă sinu' i bătându.

Căci o tulpină de lăcrămiore

Lângă pèrlulă murmurător,

Este durerea schimbată 'n flóre,

Este amorul schimbatu 'n doru'!...

(Correspondința provincială)

C. Hogas

LEGENDA 'LĂCRĂMIOREI'.

Pe cerul nopții de primăveră

Luna eșise la răsărit :

Răd, pădurea, vântul de seară

Părea că toate nă adormit.

Numai pe turnuri în depărtare

Și pe morminte, din când în când,

Păsărea nopții cea cobitoare

Sbura fantastic și tristă cântându.

Dérú în pădurea cea liniștită

Unde păstorul cântă d'amar,

Prin atmosfera îmbalsămită

Se 'nalță unu tufelcu suspin de dor.

Sub umbra dêsă, juna Florică

Chiamă iubitu 'i cu greú suspin :

Dérú vai, sâmana, ea singurică

Simte cum arde fragedu 'i sinu.

Ast-felú prin codru juna fetiță,

Plângendu, nă dată s'a răcécit

Și, p'ună malú verde, lâng'ua gârlit

Intr'unú somnú dulce a adormit.

Erú dimineța, cândú se trezește,

Pe unde plânsul ei a picat,

Câte-ua tulpinú de flori găsește

Albe ca sinu 'i nevinovat.

Și copilúta în primăveră,

Cândú prin pădure trece cântându,

Simte, cândú vede uă «lăcrămióră»,

D'ua jale tristă peptu 'i bătendu.

Oaci uă taloină de «lăcrămióre»

Lângă pârulú mormurătoru

Este durerea schimbată 'n flore,

Este amorul schimbatú în dor.

C. Hogășid.

popularizeze într-un tiraj de presă bucureșteană, — și încontestabil *Ghimpele* era, din punctul acesta de vedere, cu totul altceva decît confidențialul ziar nemțean.

Pînă aici, desigur, lucrurile, în generalitatea lor, nu sînt străine istoriografilor literari. Ceea ce însă nu se știe, e că același G. Dem. Teodorescu în *Calendarul Ghimpelui*, îngrijit integral de el, care a ieșit de sub teascurile tiparniței la finele lui 1874, un fel de almanah obișnuit în presă la sfîrșit de an — iar *Ghimpele* a dat două : unul pe 1874 și altul pe 1875 — se retipărește iarăși *Legenda Lăcrămioarei* (astfel că poezia lui de debut se bucură în același an de o întreită publicare) și, în afară de ea, în altă pagină a *Calendarului* se imprimă pentru prima oară, iscălite C. Hogașiu, nesemnate pînă acum — după știința mea — de nici un cercetător al vieții și operei lui Hogaș următoarele două strofe cu titlul *Amorul*, în care parcă încearcă să reia, într-o nouă variantă — mai adîncită — ideea catrenului redat mai sus din *Legenda floarei* „Nu mă uita“ :

*Ce e-n noapte, dalba lună
Ce-i o floare pe-un mormînt
Un zefir după furtună
E amorul pe pămînt !...*

*Pe cîmpia vieții mele
Eu adesea am găsit
— Printre spini — și floricele
Cînd amorul mi-a zîmbit.*

Am impresia că, din toate versurile lui Hogaș pe care le-am citit — și nădăjduiesc să nu-mi fi scăpat nimic din ceea ce este cunoscut — acestea, reprojctate obligatoriu la

scara timpului, adică acum peste 100 de ani, sînt cele mai izbutite. Dar nici ele și mai puțin celelalte nu definesc, cum s-ar fi vrut — fiindcă s-a voit — și cum am fi vrut, un poet.

Sînt nevoia să fac în locul ăsta, ca să pun stavilă oricăror eventuale nedumeriri, o mărturisire : m-aș socoti profund și cu nedreptate mîhnit, dacă un singur lector ar putea să rămîna cu simțămîntul — chiar și pînă aici — că încerc să pun în umbră, într-o formă sau alta, valoarea și auritele merite ale lui Calistrat Hogaș.

Nu.

Hogaș a fost pentru mine, încă din adolescență și stăruie și pînă astăzi, ca unul din scriitorii de seamă ai neamului și, undeva, înlăuntrul meu, o mîna nevăzută, cu degete de fulg, îi desmîrdă cu tandrețe fruntea și plăsmuirile, pentru cît farmec, cîte desfătări și cîte unice delicii ne-a procurat cu proza lui, tuturora.

Și acum cîteva precizări și cîteva reflecții. Așadar, anul 1874 ne aduce debutul literar al lui Calistrat Hogaș în ipostază de poet, cu cele trei poezii din *Corespondenția provincială* și cu a patra din *Calendarul Ghimpelui*.

Urmează o lungă tăcere, întinsă pe șapte ani, cu avatururi dăscălești, în care Hogaș nu mai publică nimic și, reîntors la Piatra Neamț în 1881, participă la fondarea revistei *Asachi*, din redacția căreia va face parte pînă la dispariția ei din 1885 și unde va colabora, cu regularitate, tot anul, în principal, cu versuri de aceeași calitate, pentru ca în 1882 să înceapă proza *Amintiri din o călătorie*, să continue cu ea în 1883, cu excepția unui singur număr în care tipărește pentru a patra oară *Legenda lăcrămioarei* și pentru a treia dată *Legenda floarei „Nu mă uita“* ; iar în anul 1884 își deapănă mai departe suculentele *Amintiri din o călătorie*, revenind în cîteva numere, iarăși, la ușurelele și, le-aș numi, la

ABONAMENTUL

Pentru un an . . . 12 lei
 „ 6 luni . . . 6 „
 „ 3 „ . . . 3 „

INSCRIEREA SI BUGIAR

Bugiar pentru o colona, 40 bani

ANUL III

Fișul pentru o colona în pagina
 A IV-a . . . 15 bani

În pagina I-a . . . 15 „
 Pentru anunțurile publicate mai
 de multe ori se face scăderea.

Redacțiunea nu este responsabilă
 pentru articolele publicate sub in-
 scripțiunile și reclame.

Abonamentele la arcaș 1866, se
 primesc și la Tyrgușor.

CORRESPONDENȚA

provincială

ESE ODATA PE SEPTEMANA

PESTRĂ 18 APRIL

Adunarea deputaților au terminat Mer-
 curi la 15 a. curentul votarea modifi-
 cărilor făcute în legea timbrului, achizi-
 tione în total cu 70 voturi contra 24.

Tot Mercuri au votat și senatul cu 28
 voturi contra 8 proiectul de lege pentru
 aruncarea meșierilor statului pe 10 ani.

Afară de proiectele de legi împărțite
 în camera, și pe care le publicăm în cro-
 nica internă, camera este chemată a se
 ocupa încă cu proiectele de lege pentru
 explorarea salinilor, a juncțiunilor cărei
 frate cu Austria și a împrumutului de
 27 milioane, creștând în adevăr multe și
 fapte serioase pentru o sesiune extraordină.

La supas deja camerilor în sesiunea pre-
 cedentă.

Acest proiect, după cum am demonstrat
 atunci, este numai un început de îmbună-
 țare, sînt mai bine o încredere așteptă sis-
 teme, forță a fi de se remediază într-un mod
 eficace răul ce bătute finanțele noastre. Apre-
 ciuimile noastre au găsit atunci echilibrul
 legistatorii, și am salutat cu o vie satisfac-
 țione măsura prudentă care autoriza pen-
 trul finanțelor a emite bonuri de trezor pen-
 tru a împiedica pericolul la sesiunea viitoare,
 când camera trebuia găsi mijlocul de a echili-
 bra bugetul fără a crea noue impozite sau
 a crește pe cele existente, și fără a înscrie
 în bugetul nou anuștii. Prin aceste dis-
 poziții se înlătura proiectul în ce ține

Aslați guvernul prezintă din nou acest

terbul de reșed autorsare a chelui 20
 mii cu planuri și rade de încredință în
 construcțiun militare, că 130 mii pentru
 efectuarea acestor construcții.

Proiectul de lege prin care se autorizează
 ministru lucrărilor publice pentru a se lu-
 telega în compania căder forțe Cernăuți-
 lăsi spre a face mai multe îmbunătățiri
 pe linia dintre Ruginav-Targul Frumos,

Proiectul de lege relativ la explorarea în
 terie a drumului de fer Iași-Ungheui

Proiectul de lege relativ la reorganizarea
 vâcher Acest proiect conține 261 de articole

Se scrie din București *Correspondenți pro-
 vinț* anuștii cu data de la 12 Mai.

„Agentul diplomatic al Austriei-Lugaret
 d. Baron de Calice care conduse de cinci

1871 (1870-71) 140-141-142-143

1-12	Mar	15	20	25	30
1-12	Apr	15	20	25	30
1-12	May	15	20	25	30
1-12	Jun	15	20	25	30
1-12	Jul	15	20	25	30
1-12	Aug	15	20	25	30
1-12	Sep	15	20	25	30
1-12	Oct	15	20	25	30
1-12	Nov	15	20	25	30
1-12	Dec	15	20	25	30

1871 (1870-71) 140-141-142-143

1. Anuștii pentru la 25. 3. 5. 7. 9. 11. 13. 15. 17. 19. 21. 23. 25. 27. 29. 31. 33. 35. 37. 39. 41. 43. 45. 47. 49. 51. 53. 55. 57. 59. 61. 63. 65. 67. 69. 71. 73. 75. 77. 79. 81. 83. 85. 87. 89. 91. 93. 95. 97. 99. 101. 103. 105. 107. 109. 111. 113. 115. 117. 119. 121. 123. 125. 127. 129. 131. 133. 135. 137. 139. 141. 143. 145. 147. 149. 151. 153. 155. 157. 159. 161. 163. 165. 167. 169. 171. 173. 175. 177. 179. 181. 183. 185. 187. 189. 191. 193. 195. 197. 199. 201. 203. 205. 207. 209. 211. 213. 215. 217. 219. 221. 223. 225. 227. 229. 231. 233. 235. 237. 239. 241. 243. 245. 247. 249. 251. 253. 255. 257. 259. 261. 263. 265. 267. 269. 271. 273. 275. 277. 279. 281. 283. 285. 287. 289. 291. 293. 295. 297. 299. 301. 303. 305. 307. 309. 311. 313. 315. 317. 319. 321. 323. 325. 327. 329. 331. 333. 335. 337. 339. 341. 343. 345. 347. 349. 351. 353. 355. 357. 359. 361. 363. 365. 367. 369. 371. 373. 375. 377. 379. 381. 383. 385. 387. 389. 391. 393. 395. 397. 399. 401. 403. 405. 407. 409. 411. 413. 415. 417. 419. 421. 423. 425. 427. 429. 431. 433. 435. 437. 439. 441. 443. 445. 447. 449. 451. 453. 455. 457. 459. 461. 463. 465. 467. 469. 471. 473. 475. 477. 479. 481. 483. 485. 487. 489. 491. 493. 495. 497. 499. 501. 503. 505. 507. 509. 511. 513. 515. 517. 519. 521. 523. 525. 527. 529. 531. 533. 535. 537. 539. 541. 543. 545. 547. 549. 551. 553. 555. 557. 559. 561. 563. 565. 567. 569. 571. 573. 575. 577. 579. 581. 583. 585. 587. 589. 591. 593. 595. 597. 599. 601. 603. 605. 607. 609. 611. 613. 615. 617. 619. 621. 623. 625. 627. 629. 631. 633. 635. 637. 639. 641. 643. 645. 647. 649. 651. 653. 655. 657. 659. 661. 663. 665. 667. 669. 671. 673. 675. 677. 679. 681. 683. 685. 687. 689. 691. 693. 695. 697. 699. 701. 703. 705. 707. 709. 711. 713. 715. 717. 719. 721. 723. 725. 727. 729. 731. 733. 735. 737. 739. 741. 743. 745. 747. 749. 751. 753. 755. 757. 759. 761. 763. 765. 767. 769. 771. 773. 775. 777. 779. 781. 783. 785. 787. 789. 791. 793. 795. 797. 799. 801. 803. 805. 807. 809. 811. 813. 815. 817. 819. 821. 823. 825. 827. 829. 831. 833. 835. 837. 839. 841. 843. 845. 847. 849. 851. 853. 855. 857. 859. 861. 863. 865. 867. 869. 871. 873. 875. 877. 879. 881. 883. 885. 887. 889. 891. 893. 895. 897. 899. 901. 903. 905. 907. 909. 911. 913. 915. 917. 919. 921. 923. 925. 927. 929. 931. 933. 935. 937. 939. 941. 943. 945. 947. 949. 951. 953. 955. 957. 959. 961. 963. 965. 967. 969. 971. 973. 975. 977. 979. 981. 983. 985. 987. 989. 991. 993. 995. 997. 999. 1001. 1003. 1005. 1007. 1009. 1011. 1013. 1015. 1017. 1019. 1021. 1023. 1025. 1027. 1029. 1031. 1033. 1035. 1037. 1039. 1041. 1043. 1045. 1047. 1049. 1051. 1053. 1055. 1057. 1059. 1061. 1063. 1065. 1067. 1069. 1071. 1073. 1075. 1077. 1079. 1081. 1083. 1085. 1087. 1089. 1091. 1093. 1095. 1097. 1099. 1101. 1103. 1105. 1107. 1109. 1111. 1113. 1115. 1117. 1119. 1121. 1123. 1125. 1127. 1129. 1131. 1133. 1135. 1137. 1139. 1141. 1143. 1145. 1147. 1149. 1151. 1153. 1155. 1157. 1159. 1161. 1163. 1165. 1167. 1169. 1171. 1173. 1175. 1177. 1179. 1181. 1183. 1185. 1187. 1189. 1191. 1193. 1195. 1197. 1199. 1201. 1203. 1205. 1207. 1209. 1211. 1213. 1215. 1217. 1219. 1221. 1223. 1225. 1227. 1229. 1231. 1233. 1235. 1237. 1239. 1241. 1243. 1245. 1247. 1249. 1251. 1253. 1255. 1257. 1259. 1261. 1263. 1265. 1267. 1269. 1271. 1273. 1275. 1277. 1279. 1281. 1283. 1285. 1287. 1289. 1291. 1293. 1295. 1297. 1299. 1301. 1303. 1305. 1307. 1309. 1311. 1313. 1315. 1317. 1319. 1321. 1323. 1325. 1327. 1329. 1331. 1333. 1335. 1337. 1339. 1341. 1343. 1345. 1347. 1349. 1351. 1353. 1355. 1357. 1359. 1361. 1363. 1365. 1367. 1369. 1371. 1373. 1375. 1377. 1379. 1381. 1383. 1385. 1387. 1389. 1391. 1393. 1395. 1397. 1399. 1401. 1403. 1405. 1407. 1409. 1411. 1413. 1415. 1417. 1419. 1421. 1423. 1425. 1427. 1429. 1431. 1433. 1435. 1437. 1439. 1441. 1443. 1445. 1447. 1449. 1451. 1453. 1455. 1457. 1459. 1461. 1463. 1465. 1467. 1469. 1471. 1473. 1475. 1477. 1479. 1481. 1483. 1485. 1487. 1489. 1491. 1493. 1495. 1497. 1499. 1501. 1503. 1505. 1507. 1509. 1511. 1513. 1515. 1517. 1519. 1521. 1523. 1525. 1527. 1529. 1531. 1533. 1535. 1537. 1539. 1541. 1543. 1545. 1547. 1549. 1551. 1553. 1555. 1557. 1559. 1561. 1563. 1565. 1567. 1569. 1571. 1573. 1575. 1577. 1579. 1581. 1583. 1585. 1587. 1589. 1591. 1593. 1595. 1597. 1599. 1601. 1603. 1605. 1607. 1609. 1611. 1613. 1615. 1617. 1619. 1621. 1623. 1625. 1627. 1629. 1631. 1633. 1635. 1637. 1639. 1641. 1643. 1645. 1647. 1649. 1651. 1653. 1655. 1657. 1659. 1661. 1663. 1665. 1667. 1669. 1671. 1673. 1675. 1677. 1679. 1681. 1683. 1685. 1687. 1689. 1691. 1693. 1695. 1697. 1699. 1701. 1703. 1705. 1707. 1709. 1711. 1713. 1715. 1717. 1719. 1721. 1723. 1725. 1727. 1729. 1731. 1733. 1735. 1737. 1739. 1741. 1743. 1745. 1747. 1749. 1751. 1753. 1755. 1757. 1759. 1761. 1763. 1765. 1767. 1769. 1771. 1773. 1775. 1777. 1779. 1781. 1783. 1785. 1787. 1789. 1791. 1793. 1795. 1797. 1799. 1801. 1803. 1805. 1807. 1809. 1811. 1813. 1815. 1817. 1819. 1821. 1823. 1825. 1827. 1829. 1831. 1833. 1835. 1837. 1839. 1841. 1843. 1845. 1847. 1849. 1851. 1853. 1855. 1857. 1859. 1861. 1863. 1865. 1867. 1869. 1871. 1873. 1875. 1877. 1879. 1881. 1883. 1885. 1887. 1889. 1891. 1893. 1895. 1897. 1899. 1901. 1903. 1905. 1907. 1909. 1911. 1913. 1915. 1917. 1919. 1921. 1923. 1925. 1927. 1929. 1931. 1933. 1935. 1937. 1939. 1941. 1943. 1945. 1947. 1949. 1951. 1953. 1955. 1957. 1959. 1961. 1963. 1965. 1967. 1969. 1971. 1973. 1975. 1977. 1979. 1981. 1983. 1985. 1987. 1989. 1991. 1993. 1995. 1997. 1999. 2001. 2003. 2005. 2007. 2009. 2011. 2013. 2015. 2017. 2019. 2021. 2023. 2025. 2027. 2029. 2031. 2033. 2035. 2037. 2039. 2041. 2043. 2045. 2047. 2049. 2051. 2053. 2055. 2057. 2059. 2061. 2063. 2065. 2067. 2069. 2071. 2073. 2075. 2077. 2079. 2081. 2083. 2085. 2087. 2089. 2091. 2093. 2095. 2097. 2099. 2101. 2103. 2105. 2107. 2109. 2111. 2113. 2115. 2117. 2119. 2121. 2123. 2125. 2127. 2129. 2131. 2133. 2135. 2137. 2139. 2141. 2143. 2145. 2147. 2149. 2151. 2153. 2155. 2157. 2159. 2161. 2163. 2165. 2167. 2169. 2171. 2173. 2175. 2177. 2179. 2181. 2183. 2185. 2187. 2189. 2191. 2193. 2195. 2197. 2199. 2201. 2203. 2205. 2207. 2209. 2211. 2213. 2215. 2217. 2219. 2221. 2223. 2225. 2227. 2229. 2231. 2233. 2235. 2237. 2239. 2241. 2243. 2245. 2247. 2249. 2251. 2253. 2255. 2257. 2259. 2261. 2263. 2265. 2267. 2269. 2271. 2273. 2275. 2277. 2279. 2281. 2283. 2285. 2287. 2289. 2291. 2293. 2295. 2297. 2299. 2301. 2303. 2305. 2307. 2309. 2311. 2313. 2315. 2317. 2319. 2321. 2323. 2325. 2327. 2329. 2331. 2333. 2335. 2337. 2339. 2341. 2343. 2345. 2347. 2349. 2351. 2353. 2355. 2357. 2359. 2361. 2363. 2365. 2367. 2369. 2371. 2373. 2375. 2377. 2379. 2381. 2383. 2385. 2387. 2389. 2391. 2393. 2395. 2397. 2399. 2401. 2403. 2405. 2407. 2409. 2411. 2413. 2415. 2417. 2419. 2421. 2423. 2425. 2427. 2429. 2431. 2433. 2435. 2437. 2439. 2441. 2443. 2445. 2447. 2449. 2451. 2453. 2455. 2457. 2459. 2461. 2463. 2465. 2467. 2469. 2471. 2473. 2475. 2477. 2479. 2481. 2483. 2485. 2487. 2489. 2491. 2493. 2495. 2497. 2499. 2501. 2503. 2505. 2507. 2509. 2511. 2513. 2515. 2517. 2519. 2521. 2523. 2525. 2527. 2529. 2531. 2533. 2535. 2537. 2539. 2541. 2543. 2545. 2547. 2549. 2551. 2553. 2555. 2557. 2559. 2561. 2563. 2565. 2567. 2569. 2571. 2573. 2575. 2577. 2579. 2581. 2583. 2585. 2587. 2589. 2591. 2593. 2595. 2597. 2599. 2601. 2603. 2605. 2607. 2609. 2611. 2613. 2615. 2617. 2619. 2621. 2623. 2625. 2627. 2629. 2631. 2633. 2635. 2637. 2639. 2641. 2643. 2645. 2647. 2649. 2651. 2653. 2655. 2657. 2659. 2661. 2663. 2665. 2667. 2669. 2671. 2673. 2675. 2677. 2679. 2681. 2683. 2685. 2687. 2689. 2691. 2693. 2695. 2697. 2699. 2701. 2703. 2705. 2707. 2709. 2711. 2713. 2715. 2717. 2719. 2721. 2723. 2725. 2727. 2729. 2731. 2733. 2735. 2737. 2739. 2741. 2743. 2745. 2747. 2749. 2751. 2753. 2755. 2757. 2759. 2761. 2763. 2765. 2767. 2769. 2771. 2773. 2775. 2777. 2779. 2781. 2783. 2785. 2787. 2789. 2791. 2793. 2795. 2797. 2799. 2801. 2803. 2805. 2807. 2809. 2811. 2813. 2815. 2817. 2819. 2821. 2823. 2825. 2827. 2829. 2831. 2833. 2835. 2837. 2839. 2841. 2843. 2845. 2847. 2849. 2851. 2853. 2855. 2857. 2859. 2861. 2863. 2865. 2867. 2869. 2871. 2873. 2875. 2877. 2879. 2881. 2883. 2885. 2887. 2889. 2891. 2893. 2895. 2897. 2899. 2901. 2903. 2905. 2907. 2909. 2911. 2913. 2915. 2917. 2919. 2921. 2923. 2925. 2927. 2929. 2931. 2933. 2935. 2937. 2939. 2941. 2943. 2945. 2947. 2949. 2951. 2953. 2955. 2957. 2959. 2961. 2963. 2965. 2967. 2969. 2971. 2973. 2975. 2977. 2979. 2981. 2983. 2985. 2987. 2989. 2991. 2993. 2995. 2997. 2999. 3001. 3003. 3005. 3007. 3009. 3011. 3013. 3015. 3017. 3019. 3021. 3023. 3025. 3027. 3029. 3031. 3033. 3035. 3037. 3039. 3041. 3043. 3045. 3047. 3049. 3051. 3053. 3055. 3057. 3059. 3061. 3063. 3065. 3067. 3069. 3071. 3073. 3075. 3077. 3079. 3081. 3083. 3085. 3087. 3089. 3091. 3093. 3095. 3097. 3099. 3101. 3103. 3105. 3107. 3109. 3111. 3113. 3115. 3117. 3119. 3121. 3123. 3125. 3127. 3129. 3131. 3133. 3135. 3137. 3139. 3141. 3143. 3145. 3147. 3149. 3151. 3153. 3155. 3157. 3159. 3161. 3163. 3165. 3167. 3169. 3171. 3173. 3175. 3177. 3179. 3181. 3183. 3185. 3187. 3189. 3191. 3193. 3195. 3197. 3199. 3201. 3203. 3205. 3207. 3209. 3211. 3213. 3215. 3217. 3219. 3221. 3223. 3225. 3227. 3229. 3231. 3233. 3235. 3237. 3239. 3241. 3243. 3245. 3247. 3249. 3251. 3253. 3255. 3257. 3259. 3261. 3263. 3265. 3267. 3269. 3271. 3273. 3275. 3277. 3279. 3281. 3283. 3285. 3287. 3289. 3291. 3293. 3295. 3297. 3299. 3301. 3303. 3305. 3307. 3309. 3311. 3313. 3315. 3317. 3319. 3321. 3323. 3325. 3327. 3329. 3331. 3333. 3335. 3337. 3339. 3341. 3343. 3345. 3347. 3349. 3351. 3353. 3355. 3357. 3359. 3361. 3363. 3365. 3367. 3369. 3371. 3373. 3375. 3377. 3379. 3381. 3383. 3385. 3387. 3389. 3391. 3393. 3395. 3397. 3399. 3401. 3403. 3405. 3407. 3409. 3411. 3413. 3415.

„drăgănelele“ lui versuri — și unele dintre ele le găsim re-produse, după un deceniu, adică în 1894, în *Revista literară* de la București de sub direcția lui Th. M. Stoenescu, probabil tot datorită lui G. Dem. Teodorescu, care se număra printre principalii susținători ai publicației.

Au trecut de la debutul lui zece ani ; și Hogaș insistă, cu obstinație, la poezie.

Se vrea, cu orice preț, poet, poate credea într-o vocație de poet și, cum am arătat, publică în *Asachi* din nou *Legenda lăcrămioarei* și *Legenda floarei* „Nu mă uita“, cu care începuse, precum și altele tot atât de inocente, poeticește vorbind și într-un divorț iremediabil cu poezia ; și de aceea am afirmat că e o socoteală cu ea și că n-o poți pune în absolvitorul „păcat de tinerețe“. Viața își are capriciile ei perfide, pe care de atâtea ori și le impune cu vehemență : te ostenești, dorești și insiști, înfruntînd chiar ridicolul să fii poet și nu reușești ; și neurmărind să ajungi prozator, izbutești să devii, și încă mare și mai apoi clasic !

M-am întrebat — și nu o dată — natural, gîndindu-mă la giuvaerurile de proză ale lui Calistrat Hogaș, prieten de școală și de internat cu Vasile Conta și Al. Lambrior, cu A. D. Xenopol și Gh. Panu, toți junimiști, cum s-a făcut că n-a fost atras în sfera *Convorbirilor literare* și m-am lămurit cu întîrziere — după ce peste ani i-am citit poeziile — că, dacă Hogaș va fi încercat să pătrundă acolo cu bieteile lui strofe, n-avea nici o șansă să găsească ușile deschise ; și m-am întrebat, iarăși, cum s-a putut ca un om de subțirimea lui mintală, practicînd hazul și ironia — ceea ce implică o specială ascuțime — cu talentul și lecturile lui, cu sensibilitatea și epicureismul lui (și cred că toată splendida sa literatură, limitată și redusă ca întindere, dar pîrguită, sănătoasă și nepieritoare, s-a născut din epicureismul de structură al lui

Hogaș) — cum s-a putut, repet, să nu se recuze singur stihului, când zeul nostru de la Ipotești adusese trîmba lui de lumină și de foc, când alte flori de nimeni văzute pînă atunci și de nimeni gîndite ameteau cu esențele, cu aromele și culorile lor și cum a mai avut răbdarea, în 1884, să poată caligrafia pentru *Asachi* versurile lui palide, amorfe și betege, când cu un an înainte se ivise ceea ce avea să fie evanghelia simțirii și graiului românesc ?

Am ridicat numai întrebarea ; și nu răspund.

Aici, undeva, am mai spus, că Hogaș n-a fost un scriitor norocos ; sigur n-a fost. Și nu-i o aluzie la neșansa ca volumul lui *Pe drumuri de munte* din 1912 — ceea ce ar fi trebuit să constituie ediția princeps, gata trasă și broșată, se pare, în cinci mii de exemplare — din pricina excesivelor erori și orori grafice să fie considerat impropriu accesului în librării și trimis la topit ; nici n-a revenit în cugetul meu cea de a doua întîmplare cu reimpresiunea din 1914, când întreaga ediție, înainte de difuzare, aflată în depozitul *Vieții Românești* a fost mistuită de incendiu, cu toate că circumstanțele, prin insolitul lor, ar putea fi socotite ca o încoronare a unui negru destin de autor. Ci gîndul mi-a alunecat mai degrabă la discontinuitatea lui scriitoricească, la lungile, la foarte lungile lui pauze între o apariție și alta, ca să zic așa, în Agora, cum și la începuturile lui și ca poet și ca prozator, contingente amîndouă de anonimele periodice nemțene ; care, în nici într-un caz, nu puteau să-i aducă notorietatea capabilă să-l stimuleze.

S-a reținut, sper, că între cele trei poezii de la *Corespondența provincială* și a patra din *Calendarul Ghimpelui* și reivirea lui la *Asachi*, au trecut șapte ani. Și alte obloane grele ale tăcerii se vor lăsa peste numele lui Calistrat Hogaș, încă nouă ani, pentru ca, în 1893, *Arhiva* de la Iași a prie-

tenului A. D. Xenopol să înceapă republicarea după *Asachi* a *Amintirilor din o călătorie*, pe care le va continua și în 1894 ; iar în 1901 — după alți șapte ani de secetă scriitoriească și absență publicistică — tot în *Arhiva* să-și completeze *Amintirile* cu pagini inedite care se vor imprima și în cursul anului 1902.

Notăm, în fine, că odată cu terminarea colaborării de la *Asachi*, din 1884, Calistrat Hogaș se va dedica exclusiv prozei și nu va mai publica versuri.

De bună seamă, că nici *Arhiva* lui Xenopol nu reprezenta mare lucru și nu putea lansa un scriitor. N-avea prestigiul *Convorbirilor literare* și nici autoritatea de mai pe urmă a *Vieții românești*. Oricum însă, deosebirea era enormă și a încerca să faci o asemuire între *Arhiva*, pe de o parte, și *Correspondența provincială* și *Asachi* de la Piatra Neamț, pe de alta, ar părea rizibil.

Cu *Arhiva*, se poate spune, fără să greșim deloc, că Hogaș a ieșit în lume. Cum adevărata prețuire și consacrarea se vor datora *Vieții românești* dar, mai ales, gustului cert și intuiției precise ale lui G. Ibrăileanu. Și dacă *Arhiva* ne sugerează postura fetei tinere, de altădată, scoasă la primul bal, apoi cu *Viața românească* pornește să se contureze clasicul, iar actul de naștere al tagmei trebuie să poarte pecetea revistei ieșene și semnătura de „oficieru civil“ a lui G. Ibrăileanu. Dar și aceasta se consemnează după o absență din nou din câmpul literelor, de cinci ani, pierduți și inactivi, între 1902, când încetează să mai scrie la *Arhiva* și 1907, când începe la *Viața românească*.

Drumul a fost sinuos, cu hârtoape și poticniri, cu ostilitatea și grindina împrejurărilor, dar poate că și golurile mari, timpul lăsat să curgă vraiste cu anii — totdeauna cu anii —

între o scurtă și meteorică prezență și apoi interminabile re-trageri din arenă, i-au frînat afirmarea.

Neîndoios, Hogaș n-a fost ceea ce se cheamă un fecund. Poate că la el, procesul de elaborare era mai lent și mai dificil. Poate că, după experiența poetică ratată, să nu-l mai fi încălzit ideea unei cariere de scriitor. Poate că înmulțirea familiei și grijile ei, obligațiile față de școală cu responsabilitățile respective îl răpeau actului susținut al creației literare și, se poate, ca alte cauze, mai adînci și mai intime, să-i fi dat o conștiință a inutilității oricărui efort în direcția aceasta. Ipoteze se pot pune multe și toate ar însemna să bîjbîim în non-sens. Destul că știm că a biruit cu o foarte mare întârziere și că satisfacțiile pentru ostenele lui au început să-i dea tîrcoale abia cînd devenise aproape sexagenar. Aureola o capătă la bătrînețe, iar clasicizarea postum.

Convingerea însă că avea *ceva de spus* și că acest *ceva trebuia spus* nu i-a lipsit ; și, din cînd în cînd, după rătăcirii și peregrinări care i se vor părea sterile dacă nu le-ar fi așternut pe hîrtie, se întoarce să înnegrească din nou pagini albe cu impresii și imagini adunate, ca să le dea tiparului. Și astfel, cu aceste secvențe, de scurt — și pe cît mi-a fost cu puțință — de sintetizat metraj, din tribulațiile lui scriitoricești, ajungem la cele două scrisori, ce se publică aici pentru înțîia dată, adresate de Calistrat Hogaș profesorului Ion Simionescu.

Iată prima :

1916, mai 15
Piatra N.

Mult iubite și stimate C. C. Ionel,

După poruncă, trimit mutra mea cu lavalieră reglementară ; iar cu deosebit mandat poștal 12, L. 50% și aștept liber parcursul. Nu știu ce va ieși din încercarea mea de a

cutriera țara cu trenul prozaic ; ce a ieșit din cutreierarea cu poetica Pisicuță, bun sau rău, dar s-a văzut. În tot cazul voi să văd Dobrogea, marea și munții Munteniei, și de voi simți vro inspirație, voi așterne-o pe hîrtie ; de nu, se va mulțami literatura cu o primblare, din partea unui simplu mîzgălitor de hîrtie și pace bună ; iar onor Ministeriul de Instrucție va înscrie la deficit și pierderi un liber parcurs. Oricum, dar mai dinainte îți mulțănesc călduros pentru înlesnirea ce-mi dai la apusul...soarelui, de a face cunoștință cu meleaguri pe care încă nu le-am văzut ; și de ai fericitul prilej, arată Dnei Simionescu respectuoasele mele sărutări de mînă.

Cu stimă și deosebită afecțiune

C. Hogaș

N.B. Liber parcursul îl aștept la Piatra-N.

Scrisoarea e destul de limpede, ca să aibă nevoie de un adaos. Dar, care era, la data aceea, din mai 1916, situația lui Calistrat Hogaș ? Pensionat ca profesor, reîntors cu toată familia la Piatra Neamț, în plin război mondial declanșat de doi ani, în care numai peste trei luni aveam să intrăm și noi, șubrezit ca sănătate, obosit și plictisit, dar cu un dor nestăvilit de drumetrie, de a cunoaște, de a vedea, de a afla și, eventual, de a „mîzgăli“ hîrtia cum singur o spune, se adresează profesorului Ion Simionescu care la vremea aceea era secretar general al Ministerului Învățămîntului, să-i asigure gratuitatea călătoriei, adică un permis de liberă circulație pe calea ferată. Și Ion Simionescu îl vestește că i-a satisfăcut dorința : „Ți-am aprobat înlesnirea preumblării prin țară, doar-doar va mai ieși vreun volum nou ; decît trebuie

să trimiți fotografia format carte de vizită (cu cravata fil-fîindă) “...

Rîndurile lui Hogaș sînt o confirmare că în intenția lui era să bată și alte regiuni ale țării mici, ca să ne lase, poate, o hartă completă a peisagiului și tipologiei românești. Dar și de data aceasta, sorții au fost potrivnici. Peste puțină vreme, eram și noi prinși în vîltoarele cataclismului, cea mai mare parte a teritoriului național invadat de armatele dușmane și nici o urmă nu ne spune că voluptuosul hoinărelii a putut să-și împlinească, măcar parțial, gîndurile. Cu certitudine că voința lui a rămas un simplu și regretat deziderat.

Să citim acum, împreună, și cea de a doua epistolă și să arătăm că ea n-are nevoie, efectiv, de nici o explicație. Numai să atragem doar atenția că a fost scrisă cu mai puțin de patru luni înainte de a muri ; (decesul se produce la 28 august 1917, la Roman, unde a fost îngropat provizoriu și în același an, în octombrie, reînhumat la Piatra Neamț, după dorința lui expresă).

Conținutul ei sună așa și-l transcriu aidoma, respectînd sublinierile trimițătorului.

1917, mai 1

Iubite C. C. Ionel,

Îți mulțămesc foarte mult pentru atenția ce mi-ai dat, trimițîndu-mi, din scrierile dumatle și încă „celui care a iubit mult Moldova“... Am iubit-o, ce-i drept și o iubesc și acum mai mult decît totdeauna. Dar nu tocmai acest lucru mă împinge să scriu aceste cîteva rînduri ; e altă ceva la mijloc : am cetit de două ori „Împrejurimile Broștenilor“ și am rămas cu o părere de rău : cum se poate ca Dta. care, presupun că ai călcat, ca geolog, atîția și, desigur, cei mai

1918 Ian 12

Scrisoare nr. 102

Iti multumesc foarte mult pentru atentie
ce mi-ai dat, trimitemd-mi din nou
dumtate si inca, alinaie a isbit mult
daca... Am iubito, c... drept, si o iubesc
si acum mai mult decat tot dracul. - Dar nu
toamna, sunt lucu ma impinge si-ti spun
cauti citiva rinduri; e alta una la mijloc:
Am uitat de darea ari... Cu prapuzimile Bras
Tanilor si am ramas cu o jenerale rau:
cum se poate ca d-ta, una, presupun ca ai
calcat, ca feale, atitua si, de si for, si mai
furnas munti si ele mai furnas
un ale Europe, si te marfuri muni

frumoși munți și cele mai frumoase locuri ale Europei, să te mărginești numai la împrejurimile Broștenilor? Asta nu se poate erta unui talent real ca al Dtale. Și te rog să crezi că nu e la mijloc nici o măgulire; dimpotrivă: m-am încredințat încă o dată cetindu-te, că ai păcătuیت... A fi stăpîn pe limbă și a o mînuі cu atîta îndemînare și ușurință, a ști să amesteci într-un chip așa de fericit... utile dulci, a simți atît de adînc frumusețile Naturii și a ști să le redai într-un chip așa de sugestiv, a fi un stilist de forță, cum se vede din tot ce scrii, toate acestea sînt desigur lucruri care nu se întîlnesc în toate zilele și pe toate drumurile; și a nu le utiliza, sau a le fi utilizat într-o măsură așa de scurtă și de îngustă, trebuie să admiți că e păcat; și iată pentru ce zic că ai păcătuیت. Ești înși tînăr nu bătrîn ca mine și cred că vei repara această greșeală spre îmbogățirea limbii și literaturii noastre. De mai ai ceva de soiul Broștenilor, trimite-mi; nu știu ce recreație sufletească mi-a pricinuit mica Dtale broșură în aceste vremuri de restrițe! Am trăit o clipă vremurile de demult, cînd călcam și eu coclaurile și îmi încălzeam sufletul la frumusețile Naturii... Îți sînt dator cu cîteva momente foarte dulci și fericite; cît aș dori să-ți pot plăti această datorie! Sper să te pot vedea la Iași.

Respectuoase sărutări de mină

Dnei Simionescu

Cu dragoste și prietenie

C. Hogaș

Terminînd aici evocarea periplului scriitoricesc, după un secol de la debutul lui literar, pe care a provocat-o scrisorile către profesorul Ion Simionescu, gîndul meu se întoarce afectuos și smerit către amintirea lui Vladimir Streinu, smuls atît

de prematur și de brutal dintre noi și cu recunoștință și prețuire pentru cărturarul ieșean Constantin Ciopraga, amândoi aplecați întotdeauna, cu pasiune și căldură, cu entuziasm și competență, peste opera și viața aceluia care a fost și este îndrăgitul tuturor generațiilor, Calistrat Hogaș.

P.S. Am luat în mână, cu prilejul acesta, toate materialele Hogaș pe care le-am avut și o elementară datorie profesională mă obligă să precizez — fiindcă este vorba de *Legenda lăcrămioarei*, poezia lui de început — că între textul din *Correspondența provincială* și acela din *Ghimpele* și din *Calendarul Ghimpei* sînt deosebiri rezultate din unele înlocuiri de cuvinte și modificări de vers și de rimă. Nici una din aceste intervenții lexicale sau de construcție — fie că le-a operat Calistrat Hogaș după debut, fie că le-a găsit mai potrivite redacția revistei bucureștene — nu este în avantajul poeziei.

Dar, în același timp, o observație se impune, cu obiectivitate și cu tărie totodată, chiar dacă, așa cum se spune, mi se va putea imputa că încerc să trag spuza pe turta moldovenească : limba scrisă și tipărită acum mai mult de un secol în obscura *Correspondenție Provincială*, e foarte apropiată de cea de azi, în vreme ce aceea scrisă și tipărită în *Ghimpele* și în *Calendarul Ghimpei* are un iz vechi și învechit, care arată limpede că evoluția a mers mai lent și mai greoi în Capitala țării, că exista aici un refractarism pentru nou și înnoire și că, din punctul de vedere al limbii și tiparului, Bucureștiul din 1874 parcă rămăsese cu cel puțin un deceniu în urma liniștitului tîrg de la poalele Ceahlăului. Și, pentru că lumea de astăzi, grăbită, educată de pelicula de celuloid și de micul ecran, e mai receptivă și mai sensibilă la vizual și preferă imaginea demonstrației sau explicațiilor, voi pune

alături cîte un facsimil după *Legenda lăcrămioarei*, unul din *Correspondența provincială*, celălalt din *Calendarul Ghimpei*, care apare la sfîrșitul anului 1874, ambele îndeajuns de ilustrative și de grăitoare ca să facă, prin confruntare, orice comentariu de prisos.

OCTAV BÂNCILĂ — PICTORUL MOLDOVENILOR

Sînt, incontestabil, în viață fapte și întîmplări pe care nu le poți lămuri sau tălmăci, cărora nu le atribui nici o însemnătate cînd le-ai trăit și nu-ți dau senzația că undeva le-ai înregistrat măcar fugitiv, crezînd că s-au pierdut iremediabil, pentru ca într-o zi oarecare, printr-o inexplicabilă și secretă poruncă să sară de sub coaja vremii și să te facă să încerci tulburătorul sentiment că o mîină nevăzută și neștiută țese în taină un goblen al ciudățeniei, al hazardului și al brodelilor, pe care ți-l arată în clipa oportună ca să-ți sporească mirările, întrebările, dilemele, spaimele, misterul însuși al structurii și al existenței noastre, atîtea comenzi și explozii neprevăzute care nu vei afla nicicînd de unde pornesc, cum vin și unde se duc.

E jocul capricios și fascinant al memoriei.

Nu m-am gîndit niciodată că voi scrie ceva despre Octav Băncilă. Nici înainte de a-l cunoaște, nici după ce l-am cunoscut. Nu eram cronicar plastic — iar domeniul era atunci acoperit de semnături cu autoritate și prestigiu în materie, ca Al. Al. Busuioceanu, Oskar Walter Cisek, Eugen Crăciun, Fr. Șirato, N. N. Tonitza, Mac Constantinescu, G. Oprescu, Tache Soroceanu, poetul și esteticianul Ștefan Nenițescu și uneori încă Tudor Arghezi, care se mai lăsa ademenit de o veche a lui dragoste pentru linie și culoare — și nici o altă ambiție nu mă ducea spre pictură în afară de goana unui

tînăr dornic să descopere și să-și alcătuiască universul lui de frumuseți, de armonii și de încîntare. Patimă a devenit mai apoi. Și ca s-o îndestulez, am bătut multe și lungi drumuri.

Dar prima expoziție căreia i-am călcat pragul a fost aceea a lui Octav Băncilă de la sfîrșitul anului 1925, din București, la abia 17 ani împliniți.

Tablouri, firește, mai văzusem în case de oameni și în vitrine de magazine și de anticari; cîte unele din ele, în absoluta mea ignoranță, îmi plăcuseră mai mult decît altele — fără să știu de ce — atît de numeroase însă, ale unui singur om, într-un singur loc, era pentru întâia dată că vedeam și mărturisesc că am ieșit din sala „Ileana“ parcă amețit, parcă șovăind în mers de niște poveri fragile și ascunse, care se așezaseră înlăuntrul meu și-mi revine proaspăt momentul — la care n-am mai cugetat — după mai bine de jumătate de secol, acum cînd însăilez șirurile astea despre Octav Băncilă.

Normal poate că ar fi să reții cea dintîi carte citită, piesa de teatru la care ai debutat ca spectator, cel dintîi concert ascultat, primul muzeu de artă în care ai intrat, dar toate aceste lucruri se șterg, se irotesc, dispar și în amintire, în genere, rămîne numai catifelata cicatrice a emoției, dacă ai avut-o, ceea ce atinge sensibilitatea și capacitatea ta de impresionabilitate. Și e păcat că le uiți, fiindcă de multe ori sînt esențiale și poartă în ele germenul și trasările unor deschideri de căi care-ți vor umple toate zilele vieții și vor conserva, cînd ai ajuns la capătul ei, melancoliile începuturilor, ale aspirațiilor, ale împlinirilor, ale deziluziilor sau ale eșecurilor.

Cu ce agoniseală psihică și mintală am plecat de la expoziția Băncilă ?

Nu știu. Îmi amintesc doar că se furișase în mine o durere, o suferință pe care nu le mai cunoscusem, — era o altă față a medaliei pe care mi-o punea sub priviri, zguduitoare, acest pamfletar al imaginii. Și trebuie s-o spun deschis: m-a descumpanit fără să mă cîștige.

E drept că nici nu știam nimic din ceea ce aveam să învăț, cît de cît peste timp, eram virgin de orice cunoștințe și de orice experiență vizuală, profanul perfect, total, incapabil să deosebească uleiul de pastel, guașa de acuarelă și litografia de gravură, cînd toate, amestecate, erau incluse în serafica noțiune de „tablou“ și numai după ce s-au scurs destui ani am început să-l judec și să-l înțeleg.

Dar Băncilă, deși am fost contemporan cu el, ca și cu atîția alții din cei mari, nu era pictorul generației mele sau, ca să mă exprim mai clar, al gustului către care evoluase generația noastră, cum, dealtfel, nu a fost nici Grigorescu.

Noi, din cei pe care nu i-am apucat, am iubit pe Andreescu și pe Luchian. Și am crescut — ca să-i pomenesc exclusiv pe ai noștri și doar cîțiva dintre ei — cu Petrașcu și Pallady, cu Teodorescu-Sion și Ressu, cu Șirato și Tonitza, cu Iser și Ștefan Dimitrescu, cu Steriade și Dărăscu, cu Ștefan Popescu și Eustațiu Stoenescu, cu Ciucurencu și Arnold, cu Lucian Grigorescu și Iorgulescu-Yor, cu Marcel Iancu și Maxy, cu meteoricul Aurel Băeșu și cu Dumitru Ghiață. Ei ne-au fost călăuze gratuite și involuntari pedagogi, cu ei am descoperit alte ceruri, ei ne-au saturat retina și sufletul, unii cu linia și alura desenului, alții cu lumina și culoarea, cei mai mulți cu toate laolaltă, dar mai ales culoarea. Fiindcă leatul meu a fost leatul culorii. Și ea nu venea din Germania unde se dusesese să studieze spre sfîrșitul veacului trecut Octav Băncilă. Culoarea a venit din Franța și într-o oarecare măsură din Italia. Din Germania — țară prin definiție industrializată —

veneau, excelent preparate, culorile... Efectul lor, îndrăzneala de a le valorifica, au arăta-o lumii francezii cu precădere și puțin italienii. Generația mea mergea către altceva ; iar Băncilă nu putea să ne subjuge cu negrul, cu griurile, cu ocrul și cu roșul întunecat — tonurile lui preferate ; nici cu pasta groasă transferată în pânză pe lama de cuțit ; nici cu florile la care se oprișe — panselele, liliacul, viorelele, crizantemele — sleite de natură de toată substanța picturală ca să mai poți pune în nervurile lor o vibrație, o transfigurare. Pictura lui era ca un țipăt, un protest și o alarmă, structura lui trupească și morală, de luptător și de înfruntător impetuos, de frenetic și de nonconformist, care și-a făcut spada din pensulă și creion — și avea atâtea de spus și de înfăptuit — ca să mai aibă răgazul și răbdarea să smulgă ceva ce nu fusese explorat și exploatat, în petale și corolă.

Nu-mi dau seama dacă Octav Băncilă poate fi etichetat că aparține vreunei școli, dacă poate fi încadrat în vreun curent sau într-o modă. Cred că nu. Când se întoarce de la München în țară, în 1898, ca să-și facă stagiul militar, nu se ivise expresionismul. Poate că Băncilă să-l fi intuit, fiindcă din perioada aceea datează, mi se pare, două lucrări ale sale „Recrutul“ și „Sentinela“, cu reliefuri, dacă vrei, apropiate expresionismului, ca și foarte multe din celelalte care au urmat, din ce în ce mai accentuate.

Emil Nolde nu pictase „Vagabonzii“ lui, Georg Gross avea cinci ani, iar Oskar Kokoschka doisprezece. Și Octav Băncilă se menține pe linia asta ca un premergător anonim, ca un pre-expresionist ca să ne dea, an de an, alt țăran și alt muncitor din contextul social românesc, cu alte fizionomii decât acelea tradiționale, practicate și cultivate până la el, culminând cu dramaticul ciclu din răscoalele de la 1907.

A presimțit expresionismul? Sau mai repede căpăta expresie plămada lui, climatul în care s-a mișcat, ce a auzit vorbindu-se, educația pe care și-a făurit-o datorită mediului? Probabil că acolo și-ar găsi, în fond, obârșia, orientarea lui în artă, militantismul lui.

Rămas orfan la patru ani, Octav Băncilă (1872—1944) a fost crescut pînă la intrarea în școala primară de sora lui Ecaterina, soția lui Gheorghe Nădejde, ca să fie lăsat apoi în grija celeilalte surori, Sofia Nădejde, căsătorită cu Ion Nădejde — amîndoi frații Nădejde ținînd două surori Băncilă — și se poate afirma, fără riscul unei greșeli, că în ambianța *Contemporanului* a deschis ochii, s-a format, și-a decantat ideile și s-a cristalizat crezul lui artistic, căruia i-a rămas statornic slujitor.

Nu am la îndemîină instrumentele de lucru capabile să mă dumirească ce loc i s-a dat — dacă i s-a dat — în istoria picturii noastre. Dacă însă nu s-a spus, e obligatoriu să o facem: că de la țăranul lui Grigorescu, surîzător și senin, dulce și idilic, pînă la acela încruntat și năpăstuit, arzînd de mîinii și clocotitor, confruntat de opresiuni și de nedreptăți, gata parcă să se dezlănțuiască, stă ca o istorie adevărată sub iscălitura lui Octav Băncilă, toată zbuciumata cronică zugrăvită, a evoluției noastre politice și sociale. Cum pe același panou va trebui să așezăm și muncitorul român cu furtunile, cu năzuințele și cu neînduplecările lui. Și iată că impresiile neștiutorului și nevinovatului ce eram la 17 ani — dureroase ca de o suferință — s-au confirmat după ce mult mai tîrziu, am mai spus-o, l-am judecat și l-am înțeles.

N-am mai căutat însă la Băncilă ceea ce constituia seducția noastră: culoarea. Și am făcut abstracție de ea, ca să văd temele abordate, modul de a le trata, idealurile și ideile care l-au încălzit și acea nesfîrșită tristețe — oameni triști, case

triste, peisagiu trist și o tristețe contagioasă pînă și în florile lui, tristețe în care îi sînt scăldate toate pînzele, care venea din viață și din orînduiri și care, evident, refuza o cromatică a voluptăților estetice, a evanescențelor, a lirismului și a beatitudinii. El picta realitățile și punea în ele revoltele și neliniștile lui îngrașate și îngroșate de ulei, fără să mai fie loc de suavități, de gingășii și de transparențe, acolo unde domnea asuprirea, in Justiția, obida, amarul.

Poate că se vor găsi specialiști și exegeți care să-l conteste ca meșteșugar și să-i aducă obiecțiunea că și-a limitat paleta la cîteva vopsele ; că a disprețuit canoanele desenului și că subiectele predilecte erau mereu aceleași, din aceeași lume. Poate. Dar cauzele existau și ele nu puteau evita negrul, griurile, ocrul și roșul întunecat. Cît despre desenul lui Băncilă, totdeauna viguros, totdeauna sugestiv și personal, evocîndu-mi-l uneori pe Fantin-Latour, dar mai ales pe Steinlen — și mai mult prin identități de țeluri decît prin înrudiri de manieră — undeva în memorie, (așa cum e întreg *Le Fifre* al lui Manet, copilul de trupă în uniformă lui cazonă cîntînd la piculină, bineînțeles pe alte planuri și păzind cu strictețe toate proporțiile și distanțele de la unul la celălalt) durează fără să pălească *Vînzătorii de ziare*, zdrențăroși și desculți, în roșu și albastru, cu care a deschis pagina primă a ziarului *Dimineața* într-un număr festiv din 1933, pierdut în prăfuite colecții și pe care-mi îngădui să-l dau în fotocopie, ca lumea de astăzi să-l afle și să-l aprecieze cu toate dezavantajele ce decurg de la color la alb-negru și din reductibilitatea de la dimensiunile gazetei la fila de carte. Și pentru cei care vor avea curiozitatea să-l vadă așa cum a apărut, dau indicația cuvenită ca să poată fi cît mai lesne cercetat : *Dimineața*, anul 29, nr. 9655 cu data de luni 13 noiembrie 1933. Desenul a fost reprodus ca o supracopertă a numărului închinat inau-

gurării noului local al redacției ziarelor *Dimineața* și *Adevărul* care unifica cele trei clădiri vechi contopite în edificiul din str. Constantin Mille, care se păstrează și în vremea noastră, iar în corpul ziarului, următorul text redacțional, încadrează fotografia maestrului în plenitudinea lui fizică : „Coperta numărului de astăzi este opera marelui pictor ieșean Octav Băncilă de la Academia de Belle Arte. Tabloul executat în culoarea fină a pastelului reprezintă zorii zilei când ies primii vânzători de ziare ai *Dimineții*. Tonalitatea, cerul, lumina, armonia și toată perspectiva pitorească subliniază „*Dimineața*“ în ambele sensuri : *dimineața* propriu-zisă și ziarul *Dimineața*.

În fund, se observă două siluete întrupate în viața nocturnă, iar în planul al doilea, dreapta, în urma vânzătorilor, silueta primului cititor al ziarului.

Cei doi vânzători, din primul plan, sînt și ei înviorați de aerul proaspăt al *dimineții*“.

Și cîteva vorbe referitor la titlu : *Octav Băncilă, pictorul moldovenilor*.

Sigur, e riscant să pretinzi că e numai al moldovenilor ; mă refer însă la epocă și, dacă ar fi să fac o socoteală a expozițiilor lui Octav Băncilă, pînă în 1944, îmi apare limpede că a expus de mai multe ori la București decît la Iași. Și totuși, a fost al moldovenilor.

Nu realizez deloc cîtă priză a exercitat în Capitală asupra colecționarilor și amatorilor de artă, nici cît a vîndut. Am cunoscut destui și adevărul este că n-am văzut decît ici și colo, cînd și cînd, cîte un Băncilă. Dar în Moldova, la Iași și la Botoșani, la Bîrlad și la Bacău, la Roman și la Vaslui, la Piatra Neamț și la Dorohoi, în unele domiciliu de oameni politici, de profesori universitari și de liceu, de medici, de magistrați și de avocați, de industriași și de bancheri și chiar

Atos Bănuță
1933

de simpli comercianți, care n-aveau nici o tangență cu pictura și nici o chemare pentru ea, am văzut lângă o icoană sau o reproducere înrămată, agățat pe perete cîte un Băncilă. Nimic altceva, și de aici ideea că a fost pictorul moldovenilor. Și m-am întrebat deseori : care ar putea fi explicația ?

Indestula oare simțul plastic al moldoveanului pînă într-atît încît un tablou de Băncilă reprezenta un *summum* de dorinți și de visuri ? Sau, esteticeste vorbind, nu depășise moldoveanul stacheta Băncilă, ca să descopere și în alții înfiorările artei ? Era mai accesibil ca prețuri sau, pur și simplu, opțiunea se produsese dintr-o solidaritate afectivă și dintr-un spirit regionalist pentru unul de-al lor ? N-am putut să mă lămuresc. Cert este că n-am întîlnit în casele pe unde am umblat nici pe Luchian, nici pe Petrașcu, nici pe Pallady, nici pe Tonitza, nici pe Ștefan Dimitrescu, nici pe Aurel Băeșu, toți moldoveni, iar cînd i-am putut admira la moldoveni în locuințele lor i-am admirat, ca să zic așa, prin migrațiune, adică după ce moldovenii deveniseră bucureșteni... Și coincidența face ca în 1942 participînd la Salonul Moldovei, să primească premiul Național al Moldovei și cred că ultima scrisoare, din cele ce vor urma imediat, prin care cere sprijinul lui Ion Simionescu, e contingentă acestei împrejurări și lasă să se întrevadă mîhnirea lui că n-a fost distins cu nici un premiu de stat niciodată.

În 1940 Octav Băncilă părăsește Iașul și se stabilește în București. Cîteodată intram să-l văd în locuința lui din Știrbey-Vodă. Și într-un rînd, aducînd discuția despre speciala prețuire și dragoste de care se bucură la moldoveni, Băncilă, cu accentul lui specific, dar și ruralizînd cu farmec și cu intenție parcă, mi-a răspuns : „Păi, eu îs moldovan și mie inima și gîndul acolo mi-i și acolo, cum zîce pehlivanul de

Arghezi, îs rîsîpit prin spini și bolovani și dacă nu mă gonea pacostea vremilor tot în Moldova aş fi săzut“.

Băncilă nu s-a mai întors acasă în pămînturile Moldovei lui. Moare la 3 aprilie 1944 în urma unui edem pulmonar, în ajunul marelui bombardament american și decesul a trecut ca un fapt divers, fiindcă altele erau atunci preocupările oamenilor, prea multe dezastre erau de inventariat, prea multe incendii de stins și prea mulți morți de numărat. A fost incinerat în ziua de 5 aprilie, în prezența membrilor familiei și a cîtorva ieșeni care nu erau dispersați ; iar dintre ziarele epocii în afară de obișnuitul anunț mortuar plătit din *Universul*, numai *Timpul* și *Curentul* au inserat aceste rînduri — exact aceleași fără nici o modificare — în ambele gazete : „Astă noapte, după o scurtă suferință, a încetat din viață în locuința sa din str. Știrbey Vodă, cunoscutul pictor Octav Băncilă. Disparutul care moare în vîrstă de 72 ani a ocupat vreme îndelungată un loc de prim rang în plastica românească, ilustrînd, cu personalitatea sa artistică și cu rarul dar profesoral ce poseda, mulți ani catedra de portretistică de la Academia de Belle Arte din Iași. Nenumărate săli de expoziție din țară și străinătate, unde maestrul era foarte cunoscut, au prilejuit succese care i-au nîmbat marele său talent, situîndu-l alături de figurile cele mai proeminente ale plasticeii autohtone“.

Atît. Așa s-a isprăvit în debutul de aprilie al lui 1944 Octav Băncilă, ca să supraviețuiască pentru totdeauna, în unitara operă lăsată — care stă mărturie vie — că nu și-a trădat nici crezurile artistice, nici legile omeniei.

Ajung, în sfîrșit, la epistolele lui. Ele n-au nevoie de adnotări și explicații ; sînt simple și clar formulate — fără nici o înfloritură și fără nici un talent special epistolar și

notez doar că din cuprinsul lor rezultă că foarte rar viața i-a zîmbit, că a fost în general mereu înghesuit de griji și de necazuri, încovoiat de responsabilitatea și creșterea a nouă copii, și cu certitudine că vor fi fost mult mai multe în raporturile lui cu profesorul Ion Simionescu, ce se vor fi pierdut.

Le reproduc în ordinea în care au fost trimise și intercalez la anul respectiv și o scrisoare a lui Vasile Goldiș către Ion Simionescu care e în legătură cu Octav Băncilă ; în 1927 Vasile Goldiș era șeful Departamentului Cultelor și Artelor din ministerul prezidat de generalul Averescu. Și o observație : Băncilă, care, exceptînd perioada lui de la început, își data numai uneori și capricios pînzele, e foarte scrupulos cu datarea corespondenței ; și cu asta să purcedem la lectura ei :

M-reă Agapia 30 iulie 1914

Prea stimate domnule Simionescu

Vă rog să mă scuzați de deranjul ce vă fac ; vreau însă să intervin la domnia voastră cu rugămintea de a dispune să se facă un act de dreptate și anume : pînă la iunie 1913 am avut 13 oare pe săptămîină repartizate la gimnaziul „Ștefan cel Mare“ și școala comercială elementară : 11 oare la cea dintîi și 2 oare la cea din urmă ; de la septembrie 1913 mi s-au adăugat încă 2 oare, ceea ce face 15 oare pe săptămîină. Interesîndu-mă mai îndeaproape de împărțirea oarelor, am aflat că unii maiștri din Iași au între 10, 11 și 12 oare pe săptămîină, așa fiind vă rog foarte mult să aveți bunătatea de a dispune să se împartă oarele în mod egal ; citind în ziare că peste cîteva zile se va înainta orariul școlilor din întreaga țară, mă grăbesc a vă face cunoscut și domniei voastre cele mai de sus.

Mulțumindu-vă din inimă pentru bunăvoință, primiți vă rog cele mai distinse salutări.

Octav Băncilă

M-rea Agapia 4 august 1914

Prea stimate domnule Simionescu

Cîteva zile în urmă v-am adresat o scrisoare la Minister crezînd că sînteți în București. Domnul Bujor (este vorba de profesorul universitar, omul de știință și scriitorul Paul Bujor n.n.) mi-a spus însă că sînteți la Tigănești și avînd grijă că scrisoarea dintîi nu ați vedea-o la timp îmi iau permisiunea de a vă adresa încă una cu rugămintea de a mă scuza de deranjul ce vă fac. În scrisoarea trecută aduceam cunoștinței domniei voastre că față cu alți maiștri mi s-a încărcat numărul de oare la cele două școli din Iași și anume : pînă la 1 septembrie 1913 am avut 13 oare, iar de la septembrie 1913 mi s-a mai adăugat încă 2 oare în total 15 oare — 11 la gimnaziul „Ștefan cel Mare” și 4 la școala comercială elementară ; interesîndu-mă mai îndeaproape am aflat că sînt maiștri de desen și caligrafie în Iași care nu au decît 11, 12 și 13 oare pe săptămîină.

M-am grăbit de a vă aduce cît mai repede la cunoștință cazul pentru ca domnia voastră să puteți lua la timp dispozițiile ce veți crede de cuviință. Mulțumindu-vă pentru bunăvoință vă rog a primi cele mai distinse salutări din parte-mi.

*Al domniei voastre
Octav Băncilă*

Prea stimate domnule Simionescu

Am primit îmbucurătoarea veste de la domnul Bujor că e speranță să câștig câteva ore mai mult pentru a mă putea ocupa mai serios de pictura mea și vă mulțumesc din toată inima pentru bunăvoință și interesul ce-mi purtați. Mulțumindu-vă încă o dată, primiți vă rog cele mai distinse salutări din parte-mi.

Octav Băncilă

Iași 18 noiembrie 1914

Prea stimate domnule Simionescu

A sosit la cancelaria gimnaziului unde am catedra mea o adresă prin care mi se scad 2 oare de predare. Vă mulțumesc din toată inima pentru bunătatea ce ați avut de a-mi înlesni să câștig cu această ocazie 2 oare de lucru mai mult pe săptămână în arta mea ; sper că în luna martie să am expoziția gata și din nou să am fericita ocazie de a supune aprecierii publicului bucureștean modesta mea muncă dintr-un an, dacă evenimentele îmi vor permite și la care năzuință ați binevoit a contribui cu dăruirea atîtor ceasuri pe care îmi voi da toată silința de a le întrebuița în modul cel mai folositor posibil ; pentru care dați-mi voie de a vă mulțumi încă o dată și din tot sufletul.

Al domniei voastre foarte recunoscător

Octav Băncilă

Prea stimate domnule Simionescu

Alăturat vă trimit petiția către Domnul Ministru cu rugămintea de a interveni domnia voastră pentru a mi se acorda concediul ce-l solicit. Totodată dați-mi voie de a vă aduce viile mele mulțumiri pentru deosebita atenție ce mi-ați arătat și pentru frumoasele cuvinte de încurajare ce mi-ați adresat. Văzînd interesul mare ce-mi purtați îndrăznesc a vă ruga și următorul lucru știind că la onor ministerul se însărcinează mulți pictori cu diferite lucrări în pictură ; vă rog ca la o ocazie potrivită să mă aveți și pe mine în vedere cu vreo comandă.

Mulțumindu-vă încă o dată vă rog a primi cele mai distinse salutări.

Octav Băncilă

Iași 3 aprilie 1916

Mult stimate domnule Simionescu

Am primit numirea și nu vă pot exprima prin cuvinte sentimentele de mulțumire și recunoștință ce vă voi păstra întotdeauna ; vă rog a primi atît din parte-mi, cît și din partea familiei mele cele mai vii mulțumiri pentru dragostea și sprijinul ce mi-ați dat neconținut de a putea ajunge după indemnul domniei voastre la situația de azi ; căci domnia voastră mi-ați inspirat ideea de a-mi deschide un nou drum de activitate în arta mea.

Vă mulțumesc încă o dată din adîncul inimii, rugîndu-vă de a primi cele mai distinse salutări de la al domniei voastre recunoscător,

Octav Băncilă

București 21/IV 1927

Iubite Domnule Profesor,

Sînt perfect de acord cu vederile dv. exprimate în scrisoarea din 17. IV curent.

Vă avizez, că d-lui Octav Băncilă i-am acordat de mai înainte suma de 10.000 lei ca ajutor pentru transportarea tablourilor sale aici. Am dispus acum să i se cumpere și un tablou. Voi face tot posibilul să-i vizitez expoziția.

În cît privește pe tînărul Cosmovici am dispus să vi se trimită dv. personal suma de 10.000 lei cu dreptul să cumpărați de la numitul artist un tablou, pe care să-l așezați și păstrați în pinacoteca din Iași.*

Folosesc acest prilej pentru a vă asigura de sentimentele mele cele mai distinse. Dorindu-vă sărbători vesele semnez al Dv. devotat stimător,

V. Goldiș

Iași 22 ianuarie 1930

Mult stimată domnule profesor

Sînt silit să vă supăr cu următoarea rugămintă : din cauza crizei financiare generale nu pot deschide vreo expoziție, așteptînd vremuri mai bune.

* Jean L. Cosmovici, născut în 1888, decedat în 1952, pictorul și profesorul de la Academia de bele-arte din Iași, fiu al profesorului universitar de fiziologie Leon Cosmovici, care era înrudit cu Gh. Panaiteanu-Bardasare și cu George Enescu.

Avînd o datorie de vreo 50—60 mii lei la „Cartea Românească” pentru culori și materiale vă rog foarte mult să binevoiți a interveni pe lângă cei în drept să mă păsuiască pînă ce voi putea veni la București cu tablourile și să le expun la „Cartea Românească”. Asta prin mai sau prin noiembrie ; depinde de criză. Aș fi dispus să mă achit cu un tablou sau două. Dacă e posibil, am 5 tablouri la expoziția de la Atheneu (în grotă). Persoana în drept ar putea alege spre egalarea contului. Recurg și la acest mijloc ca să mă pot achita și să se vadă buna mea intențiune. Vă mulțumesc din inimă și aștept cu nerăbdare răspunsul Dvs. Cu toată dragostea,

Octav Băncilă
Păcurari 87

București 28 V. 1942

Stimate și iubite domnule profesor

Scuzați vă rog că vă deranjez. Am văzut în gazetă că s-a format comisiunea pentru premiul național de pictură. Deși aș fi avut și altă dată ocazia totuși nu mi s-a dat niciodată un premiu cu toate că în lunga mea activitate artistică trebuia să se țină seama și de persoana mea ; da, vorba aceea : „măcar tîrziu decît niciodată”.

Comisiunea se întrunește sîmbătă 30 crt. și este compusă din elemente care nu mă simpatizează deloc — afară de Dl. Ministru cum dealtfel v-ați convins și dv. personal în trecut.

Îndrăznesc a cere intervenția și protecția mamei cauzei mele fiind perfect dreaptă.

Din partea Academiei Române este numit pictorul Petrașcu pe lângă care ar trebui insistat, dîndu-mi și el concursul.

Cu aceasta terminînd scrisoarea mea vă rog foarte mult să mă ajutați și dv. în felul cum ați avut bunăvoința de a-mi veni în ajutor întotdeauna.

Mulțumindu-vă, primiți cele mai alese prețuiri din parte-mi.

Octav Băncilă

Sfîrșind aici scrisorile lui Băncilă, ar fi cazul, poate, cu aceasta din urmă să arăt — îndeosebi pentru cititorul avid să știe și deprins să ridice și să-și ridice întrebări — că demnitarul la care face aluzie că „îl simpatizează“ este profesorul Ion Petrovici, moldovean și el, care era atunci ministrul Culturii Naționale și că, în adevăr, sîmbătă, 30 mai 1942, s-a întrunit comisiunea pentru decernarea Premiului național de pictură în următoarea componență : Ion Petrovici, președinte, I. Al. Steriade, Ștefan Popescu și Marius Bunescu, laureați ai premiilor naționale pentru pictură, sculptorii Cornel Medrea și Ion Jalea, profesor Gh. Oprescu și Adrian Maniu din partea criticilor de artă, iar secretar al comisiei fiind Ion Pașa, subdirector al Artelor în minister. Gh. Petrașcu n-a luat parte la lucrări, așa cum spera Băncilă și cu tot sprijinul indirect al lui Ion Simionescu și efectiv și oficial al lui Ion Petrovici, comisiunea, în majoritatea ei, a decis să-l declare Laureat al Premiului național de pictură pe anul 1942 pe Eustațiu Stoenescu. Dar Ion Petrovici a găsit soluția unei compensații, atribuind lui Octav Băncilă Premiul național al Moldovei, care nu mai fusese acordat nimănui înainte. Și dau amănuntul că tot în 1942 și tot din inițiativa lui Ion Petrovici, printr-o modificare a legii premiilor naționale, suma a fost sporită de la 100.000 lei, cît era prevăzut pentru fiecare premiu național, la 300.000 lei.

Am mai scris și altădată despre vasta corespondență pe care o purta Nicolae Iorga, atît cu români cît și cu străini, am produs și destule documente, atunci cînd le-am avut, și totdeauna am trăit tulburătoare mirări cum de mai găsea timpul să facă față acestor obligații, implicat neconținut în vîrtejul atîtor multiple preocupări și al unor activități desfășurate greu de imaginat, — nu ce ar ține de un titanism pe care indubitabil îl poseda, ci de-a dreptul de miracol.

Astăzi se știe că numai în fondul Academiei se află peste o sută de mii de scrisori primite de Nicolae Iorga — și asta reprezintă exclusiv ceea ce s-a putut păstra, ceea ce s-a salvat din seisme de istorie, cotropiri, ocupații și convulsii naționale — ca să nu mai vorbesc de cele de la Arhivele statului, sau de la marile biblioteci din Capitală și din țară, al căror număr n-a fost încă oficializat.

Presupun că, logic, nu toate vor fi căpătat răspunsuri scrise de prodigiosul nostru cărturar, fiindcă am ajunge ușor la neverosimile și amănunțite concluzii, dar în orice caz, cine l-a cunoscut pe Nicolae Iorga nu e străin de realitatea că — prin structură — practica, în egală măsură, și actul de *politețe* și nu neglija nici îndatoririle ce decurg din conviețuirea *socială*, amîndouă născute din dragostea lui inuzabilă pentru om și că, dincolo de dezamăgiri, de care nimeni nu e scutit și care, cu sau fără îndreptățire, duc inevitabil

la revizuire de judecăți și la modificări sufletești, el și-a conservat pînă la dramaticul său sfîrșit și candorile și credulitatea.

Am avut sub ochi într-o viață întreagă multe epistole emenate de la Nicolae Iorga. Către reprezentative personalități științifice și culturale, către oameni politici care populează paginile de cronică ale patriei, dar și către oameni de vrednicii, necunoscuți în genere publicului larg, cum ar fi de pildă un învățător anonim de sat obscur, un editor fără larmă publicitară, un modest librar, sau un anticar care și-a istovit zilele între prăfuite hîrtoage. Și trebuie să spun aici că din lumea asta pierdută, cu aparență mărunță și tocmai de aceea nereținută de nici o memorie, destui s-au bucurat de prețuirea și dragostea, de stima și sprijinul lui Nicolae Iorga ; iar stilul scrisorilor, indiferent de adresant, nu te lăsa să întrevezi diferențieri pe care să le fi făcut între potentatul politic și buchinist, între comandantul de oști și librar, între savant și dascălul de țară. Era același : concis, lapidar, exprimat la obiect cu strictețe și claritate. Și îmi amintesc în această ordine de idei, fiindcă am pomenit de librar și de anticar, că în vremea scurtei guvernări de tehnicieni pe care a prezidat-o, Nicolae Iorga — între cursul de la Universitate și o comunicare la Academie, între debaterile din Parlament și o conferință la Radio, ori la Fundație — era mai frecvent întîlnit scotocind printre vrafurile de cărți din dugheana de multe ori strimță, înghesuită și insalubră a unui anticar, ori intrînd după noutăți apărute în librării, decît la Președinția Consiliului de miniștri unde, cum obișnuia să spună, se ducea să iscălească „hîrtilăritul“.

Voi da mai jos, ca să ilustrez comportamentul lui Nicolae Iorga, cîteva scrisori — ce se publică pentru întîia dată — trimise lui Pavel Suru librarul, care își avusese sediul pe

Calea Victoriei cu puțin înainte de biserica Albă și mai apoi aproximativ peste drum de ea. Deocamdată, însă, unele necesare lămuriri cu privire la destinatar. Pe lângă librărie își întemeiasă și o mică editură unde a tipărit mai multe dintre cărțile lui Nicolae Iorga. Era un om dintr-o bucată, muncitor, deschis inițiativelor și gospodar. O vreme s-a ocupat, concomitent cu rosturile lui, și de buna administrație a ziarului „Neamul Românesc”, gazeta lui Nicolae Iorga. Bănățean de origine, venise în țara veche încă în secolul trecut, copilându-l, și prin osîrdii încordate și luînd-o de jos, reușise să-și facă o firmă — și la propriu și la figurat — un vad de seriozitate, de încredere și de exemplară cinste negustorească.

Se născuse la 1880 — acum un secol așadar — în comuna Goleț din județul Caraș-Severin și a decedat în aprilie 1948 la București. Și-a întemeiat o familie căsătorindu-se cu Florica Suru, mușceleancă de obîrșie, femeie de energie și devotament, care i-a supraviețuit pînă în 1955.

Dealtfel, în *O viață de om*, Nicolae Iorga îi menționează meritoriu în cîteva locuri. Transcriu doar un crîmpei din ceea ce povestește în legătură cu salvarea bibliotecii adăpostită la tipografia de la Vălenii de Munte în perioada ocupației germane din primul război mondial: „Cîteva cărți numai le-am găsit înstrăinate la anticarii care-și aveau pe atunci lăzile pe cheiurile Dîmboviții și care mi le-au restituit fără nici o obiecție. Dar miile de volume, unele frumos legate, de care mă foloseam în lucrul meu zilnic, fuseseră coborîte de lucrătorii mei credincioși după indicațiile ce dădusem, în odaia secretă de sub scîndurile cerdacului, în ascunzișul pe care boierul de pe vremuri și-l pregătise pentru clipe de supremă primejdie. În zadar au cerut ocupanții lucrătorilor rămași — și cu amenințările cele mai impresio-

nante — să le spună unde mi-am găvozdit biblioteca. Li s-a răspuns că voi fi luat-o cu mine. La întoarcere, unul din colaboratorii mei la tipografie mi-a anunțat că scumpele mele cărți sînt păstrate și ele mi-au revenit la București cu izul îndelungatei petreceri la umezeală și uneori cu neștersele semne ale acesteia. La București, corespondența mea fusese descoperită dar prietenul meu librarul Suru, fiind și el refugiat în Moldova, doamna Suru a dat agenților poliției militare ce trebuia ca să tacă, făgăduind și o distrugere care nu s-a făcut. Astfel am pierdut în aceste grozave împrejurări mult mai puțin de cum mă puteam aștepta.“

Dar iată textul epistolelor în succedarea lor calendaristică :

12 septembrie 1916

Dragă domnule Suru,

Nu-mi dați idei rele despre voi. Ti-am telegrafiat și nu mi-ai răspuns nimic. Nici Cusin nu-mi scrie nimic despre tot ce avea de făcut.

Eu știu ce s-a hotărît : la 15 va ieși „Neamul“ acolo cu data de 16.

Vă trimit patru articole (sublinierile pe unde vor fi în cuprinsul corespondenței aparțin lui N. Iorga n.n.) care se pot tipări în orice ordine. Se va reproduce, ca foileton, dacă e loc Memoriul lui Mihai Viteazul către împăratul Rudolf din cartea ce trimet. Restul să fie bine îngrijit pînă în cel mai mic detaliu. Spune-i-le domnului Cusin arătînd scrisoarea și roagă-l să ceară domnului Duca permisiunea ca „Drum Drept“ să reapară. Eu nu cred să pot veni îndată comunicația fiind așa de grea. Dumnealui nescrîindu-mi nimic nu știu nici dacă a făcut ceva în chestia automobilului care era

de trimis. Dacă nu puteți scoate foaia retrimite-mi și clișeele și articolele chiar prin aducător.

Clișeele reprezintă : tipuri din Ardeal, Vințul și o foaie de titlu pentru „Neamul” pe care o puteți întrebuința. Vă trimit și o carte din care ați putea reproduce. Primește te rog salutările mele,

N. Iorga

Cum scoateți 3 nre. din foaie vă trimit cei 10.000 de lei.

Cîteva explicații pentru lectorul neinformați se impun : la 12 septembrie 1916 situația frontului se înrăutățise și retragerea în Moldova începuse. O parte din guvern se găsea la Iași și N. Iorga, care își organizase apariția „Neamului Românesc” în capitala Moldovei, dă indicații din București, unde continua să zăbovească, lui Pavel Suru care avea răspunderea administrativă a ziarului.

Cusin, cu prenumele Alexandru, e un fost gazetar, decedat, care ocupa la „Neamul Românesc” postul de secretar de redacție, iar „Drum Drept” a fost revista pe care a scos-o N. Iorga în locul „Neamului Românesc literar”.

Cea de-a doua scrisoare — care de fapt nu e o scrisoare — are data de 8 noiembrie 1917 și e caligrafiată pe partea interioară a unui plic ce îl primise. Ea atestă din plin lipsurile și mizeria de la Iași, criza de hîrtie, care trebuie să fi fost pentru Nicolae Iorga una din cumplitele lui suferințe.

Era după declanșarea revoluției rusești și Iorga, în știrile lui, adoptă tonul ucazurilor revoluționare : „Cetățeanul Suru e invitat prin aceasta să aducă tot ce mai lipsește din mobilă pînă la oarele 2 astăzi. În caz contrar se vor lua

Octavianu Iur
e invitati prii suau
se adie tot a mai repete
afin nobis pao la oare
2 antep.

In cas caten se vor
luc moin de rigore
contra se si contra cuplis
cu sa octavianu Catin.

In unule guvern
nationalist
romni

5 decembrie 1944. M. Iuga

măsurile de rigoare contra sa și contra complicei săi cetățeanul Cusin.

În numele guvernului maximalist român, N. Iorga.“

A treia epistolă are data de 18 ianuarie 1918 și are un conținut mai delicat : „Scumpe domnule Suru, nevastă-mea îmi spune că acei 40.000 de lei depuși erau trecuți ca onorariul d-tale.

Îmi e *absolut imposibil* să admit aceasta. Vei binevoi deci a pune deoparte 4.800 lei onorariul d-tale iar *restul se va preface în cec pe numele meu*.

Aștept acest cec cât mai răpede pentru că, în zile așa de nesigure ca acestea de azi, situația să fie netedă pentru plăcerea legăturilor noastre ca și pentru satisfacerea dreptului celui mai elementar. În același timp împărțirea în patru a câștigului net de la 1 ianuar înainte *eu o mențin*. În amîndouă privințele n-am vrut să-ți vorbesc direct pentru că afacerile de bani îmi sînt, cum știi, foarte neplăcute. Sînt cazuri însă cînd trebuie să intervin pentru ca totul să fie în ordine așa cum doresc eu. Cu aceasta nu scade simpatia ce-ți port. Te rog să-mi răspunzi *în scris* la amîndouă dorințele mele. Primește te rog asigurarea celor mai bune sentimente, N. Iorga.“

Pe o carte de vizită din 29 iunie 1918 : „N. Iorga roagă pe bunul și credinciosul său ajutător și prieten, d. Pavel Suru să primească cele mai bune urări de ziua numelui său“ ; iar la 6 iunie 1919 iarăși pe o carte de vizită : „N. Iorga vă mulțumește pentru atîta prietenie și bunătate pe care nu voi uita-o.“

În fine, cea din urmă scrisoare, din 13 iulie 1919 (se modificase calendarul și intrase în vigoare stilul nou) ceea ce corespundea cu 29 iunie, adică ziua lui onomastică, pusă într-un plic cu această specificație : „D-sale Domnului Pavel

Suru, Român de ispravă“ : „Dragă domnule Suru, reținut în casă de așteptarea dlui Maniu nu pot veni însumi să-ți aduc cele mai bune urări ale mele și întrebuițez această cale pentru ca împreună cu aceste urări să-ți arăt cât sînt de mulțumitor pentru prietenia ce mi-o arăți în orice prilej și cîtă prețuire am pentru caracterul dtale loial și pentru inima dtale simțitoare. Primește încă o dată cele mai bune salutări, N. Iorga. Nevasta-mea adaugă urările sale și amîndoi rugăm pe Dna Suru să primească aceleași urări pentru sănătatea și fericirea dtale și prin urmare și a ei.“

*

Aici se opresc semnele nervoase ale grafiei lui Nicolae Iorga către librarul lui ; iar comentariile ca și reflecțiile sînt la îndemîna fiecărui cititor fără necesitatea din parte-mi a nici unei sublinieri speciale.

NU MAI SÎNT TRANDAFIRI LA BUCOV

Am făcut în vara aceasta un drum la Ploiești însoțit de Sanda și Valeriu Râpeanu, și am fost întâmpinați acolo de poetul și juristul ploieștean Mircea Ionescu-Quintus, nepotul drept al celei de-a doua tovarăse de viață a lui Constantin Stere.

Am vorbit, cum era și firesc, despre cel pe care-l cunoscusem foarte bine, pe care-l cercetasem de atâtea ori în casa lui de la Bucov și fără să vreau, printr-un automatism parcă, s-a născut reflecția — pentru mine însumi, pe care am tăcut-o — cum unele puncte geografice de grupări omenești sînt sortite să devină și altceva, totdeauna pretext de sugerări și de nepieritoare măreții. Așa, cînd te gîndești la Weimar, dincolo de toată istoria lui, apare Goethe, cînd spui Iasnaia Poliana, se profilează imaginea chinuită a lui Tolstoi, după cum Salamanca de veche tradiție universitară ți-l evocă pe scînteietorul Unamuno, Valenii de Munte pe Nicolae Iorga, cu vîlvătaile ostinelilor lui, și Bucovul — pentru toată generația mea — înseamnă Constantin Stere.

Nu mai fusesem acolo din 1935. Și am fost ispitit să-l revăd.

La început am ezitat și am avut impresia că stinghereala mea s-a observat. Nu-mi place, în genere, să revin în locuri unde am înregistrat vibrații de plenitudine psihică ori mentală absolută și evit, dintr-un confort interior pe care-l vreau

salvat de riduri și de ghearele vremii, să-mi aduc pașii pe o stradă unde am sărutat pentru întâia oară fata iubită, după ce șoptise, ca un murmur care sucombese pe buzele ei moi, așteptatul, rîvnitul și înfioratul „da“, și ocolesc și casele în care am intrat, june și zvăpăiat, care fac să sclipească în-lăuntrul meu lumini uitate, unde știu bine că zidurile nu pot grăi și unde nu mai e nimeni din cei ce au fost și nimic din ceea ce a fost. Fiindcă și locurile și străzile și casele mor, odată cu puținul nostru și cu puținătatea noastră ; ca să nu mai reînvie decît accidental, în fulgurări scăpărate de latențele memoriei — în grele straturi suprapuse — trezite la mișcare din somnul vechiului timp, de o circumstanță insolită, sau de o brodeală a hazardului. Și cînd nu pot eluda înîlnirea cu trecutul trăiesc în mine o răvășire, o dezordine, o pulverizare parcă a tuturor resemnărilor și a tuturor armoniilor la care am ajuns, de care caut să mă feresc. Dar eu am acceptat promenada la Bucov și nu regret.

Intrarea care duce spre casa lui e aceeași : străjuită de-o parte și de alta de umbroasele plute sădite de el.

Copacii însă nu mai erau aceia memorizați de retină ; îi lăsasem cu patruzeci și patru de ani în urmă adolescenți, făgăduitori și frumoși doar prin simetria lor. I-am regăsit înfricoșători în biruință, înalți, drepți, trunchioși, herculeani, — și nu-mi dau seama dacă maturi sau bătrîni, dar magnifici în majestatea cu care își asvîrle disprețul calendarelor și intemperiiilor, emancipați parcă de terestru, ca să-și zămislească perne de odihnă în azururi. Și ce lecție de estetică umilitoare pentru precara noastră biologie cu necruțătorii gemeni în ea, de ruini, de degradări și de mutilări !

În schimb locuința e intactă. Văzută din afară. Numai destinația ei s-a modificat. Acum a devenit restaurant.

Era în iulie, era cald — terifiant de cald — și sub un acoperiș lipit de-o latură a clădirii de altădată, s-a improvizat o terasă de vară, deschisă, plină pînă la refuz de tineri veniți să petreacă, să înfulece și să se răcorească, la succesive sticle cu bere și șprîțuri din baterii cu gheață.

E bine. Și mai era și zarvă și zăngăniri și clinchete și vuiet și tumult, era adică, ceea ce se cheamă, „atmosferă” și probabil rentabilitate. Și iarăși e bine.

Nu sînt refractar noului și transformărilor. Dimpotrivă, și un lung trecut de nădejdi și de strădanii o dovedește cu prisosință; dar pe undeva, în sinea mea m-am simțit micșorat și ultragiat. M-am redresat însă cu repeziciune gîndindu-mă că reformatorul Stere, care dispunea de atîtea nescuate și surprinzătoare resurse, dacă ar afla sau ar putea să vadă metamorfozarea — el, care s-a dedicat cu toate neînduplecările și cu toate neabaterile lui — aprig și viforos în dispute cum era, ca oamenii să aibă libertate și pîine și că le aveau în chiar perimetrul acela unde cugetase, năzuise și gospodărise, poate că ar fi fost împăcat cu soarta: gîndurile mele însă porniseră într-o navetă agitată pe care n-o puteam nici frîna, nici împiedica, într-un du-te-vino în iureș între „ieri” și „azi” ca să-mi dicteze imperios și poruncitor întrebarea dacă unul singur din cei care populau zgomotos terasa știa că în locul acela la Bucov se consumaseră și zăceau ca într-un sarcofag irecuperabil cele două decade dintre 1916 și 1936 din turmentata istorie politică și socială a României, în toate tainele, în toate convulsiunile și în tot dramatismul ei? Sigur — nu. Și am pornit agale cu companionii mei, însuflețind cîte o reminiscență și cîte un episod — așa cum îmi veneau alandala — pe aleile mărginite odinioară de nenumărate varietăți de trandafiri plantați cu mîinile lui — și fiecare specie cu povestea ei — ca să întrupeze acolo

un crîmpei de paradis pămîntean cu orgia de culori, de forme și de arome.

Nu mai sînt trandafiri la Bucov. Nici unul. Și e explicabil pentru că — răsucind un stih al lui Arghezi — era atît amar de ani de cînd plecase domnul grădinar...

Veneau în replică, pînă la noi, amestecate cu fum, în valuri-valuri, mirosurile activului grătar cu mititei, cu fleici și cîrnați al restaurantului pe care le alungăm cu parfumurile corolelor din memorie fiindcă există — nu-i așa? — și o amintire a miresmelor care te cheamă ca și una a miasmelor care te gonește.

De bună seamă că nu mă dusesem la Bucov să aflu o pagodă, dar nici să găsesc parcă o locanță, cum ar fi spus Cezar Petrescu, „di pitreciri“ : și între ceea ce fusese și ceea ce era putea fi neîndoios destul loc pentru altceva, pentru cu totul altceva...

Așa m-am reîntors din expediția mea după patruzeci și patru de ani și dacă pe alocurea au alternat umbrele unei încrunțări cu stropul de poezie, este, se vede, ca să descopăr tîrziu că străvechiul aforism al străbunului Juvenal *Facit indignatio versus* a fost recomandat cu ușurință exclusiv poezilor și strofelor și că de foarte multe ori poate da naștere și prozei...

GEORGE DIAMANDI ȘI PERIODICUL MARXIST „L'ERE NOUVELLE“

Bat o lungă cale înapoi în timp, ca să aduc de acolo, lectorului de azi care n-are cum să le cunoască, risipite, pierdute și acoperite de lutul tăcerilor, — și nu eram prea mulți nici în generația mea să le știm în rotundul lor — faptele și strădaniile, năzuințele și împlinirile, meritele și viața aceleia care a fost George Diamandi. Și în spațiul rubricii mele cu care, îmi iau îngăduința s-o spun, m-a... împrumutat la bătrânețe, frăgezimile sufletești și gingășiile de gest ale poetului Adrian Păunescu, ca să-mi retrăiesc într-un fel uitatele ritmuri și fervori profesionale, ale unei tinereți lăsate undeva foarte departe, voi încerca să dau, succint, datele capabile, cât de cât, să contureze un profil.

S-a născut în 1867 la Bîrlad ca cel dintîi copil rezultat din căsătoria Cleopatrei Catargi cu Iancu Diamandi, junimistul, primar și senator al capitalei Moldovei în mai multe rînduri: era frate cu Constantin Diamandi (1870—1933), diplomatul de carieră, care în vremea războiului din 1916 a îndeplinit funcția de ministru al țării noastre la Petrograd, iar după stabilirea păcii a trecut în aceeași calitate la Paris: și a mai avut o soră măritată cu omul politic, avocatul și publicistul Albert Popovici-Tașcă.

Încă din școala primară se relevă original și surprinzător, punînd și punîndu-și neconținut întrebări, flămînd de lecturi extradidactice, refractar uzanțelor și formelor consacrate, în-

clinat spre frondă și nesupunere ; și înainte de absolvirea Liceului „Institutele Unite“ și îndatorirea de a-și satisface stagiul militar, sau ca să întrebuițez expresia uzuală a epocii, *voluntariatul*, care se prelungește cu mult peste limita prevăzută — prin repetatele pedepse cumulate din pricina firii lui de răzvrătit și a spiritului său protestatar față de ceea ce era draconismul regulamentelor cazone — se pasionează, îndrumat de poetul și profesorul Nicolae Beldiceanu, tatăl nuvelistului N. N. Beldiceanu, care începuse săpăturile de la Cucuteni, de problemele de arheologie, pornind să le cerceteze și să le adâncească în amator — le va continua, mai apoi, tot așa și în Franța — și să facă asupra lor câteva articole substanțiale în 1887 la „Contemporanul“, unde trebuie considerat că debutează propriu-zis, deși în ultima clasă secundară scosese clandestin o revistă litografiată „Culbecul“ de preocupări literare, de polemică și de critică, scrisă singur, se pare, integral.

O digresiune aici mi se impune : în 1908 tipărește un volum de proze sub inițialele „G. Dy.“ care se cheamă *Ne-Om* după titlul bucății care încheie cartea, pagini strict autobiografice, pe care ar fi putut tot atât de bine să le numească „Jurnalul unei agonii“, unde sînt notate scrupulos, lucid și resemnat, pateticele și chinuitoarele senzații ale unui cardiac condamnat, în succesivele lui crize, ca și gânduri, amintiri, reflecții și întâmplări ce veneau să-i țină tovarășie în claustrarea camerei de spital.

Redau două însemnări care privesc afirmațiile făcute mai sus :

...După cîtva timp am publicat în „Contemporanul“ un articol asupra *Preistoricului*. Eram mîndru, fiindcă revista avea reputația să fie riguroasă și fără cruțare. Tata nu a manifestat vreo plăcere pentru cel dintîi imprimat al meu. În

școală însă profesorul de istorie m-a lăudat iar profesorul de algebră, liberal și deputat, mi-a pus un doi. Meritam poate un trei.

Săpam nu numai cu preciziunea tehnică, dar și cu o smerenie nespusă. O săgeată de cremene, un hîrb cu puțină cenușă îmi erau destule lucruri ca să văd *Viața* : și pe urmă în altă filă citim : „În timpul voluntariatului pe care-l făcusem în optsprezece luni în loc de șase, căpătasem la carceră o pneumonie. Reclamasem împotriva unui căpitan care nu plătea oamenilor solda, îi lăsa iarna desculți și cailor nu le dădea mîncare“. Și cu asta sfîrșesc digresiunea.

Așadar, prin botezul scriitoricesc de la „Contemporanul“ pătrunde în cercurile socialiste și e captat de ideologie.

Pleacă apoi la Paris ca să se dedice științelor juridice, unde se atașează de la bun început grupului de studenți români socialiști alcătuit proaspăt în Franța, cu obișnuite locuri de întîlnire la cafenelele Cluny și Voltaire, ca să reediteze parcă istoria și să reînnoade tradiția marilor exilați, revoluționarii conaționali de la 1848. Și din contactele cu francezii mai tineri și mai vîrstnici reușiți sub același steag și militînd pentru aceleași crezuri și idealuri, care se căinau că duc lipsa, în acțiunea lor, a unui organ serios și temeinic de doctrină și teorie marxistă, se născu ideea de a întemeia, pe a lui cheltuială, din subsidiile ce le primea de acasă, jinduita tribună socialistă care să satisfacă pe intelectuali și să cheme la o viață nouă muncitorimea.

Astfel s-a ivit în iulie 1893 primul număr din *L'Ere Nouvelle* sub direcția lui George Diamandi, care se deschide cu o amplă declarație-program, iscălită de el, confuză poate pe alocuri și donchișotescă dacă vreți în unele părți, dar curajoasă în modul de exprimare și revoluționară ca fond.

Cînd în 1911 Paul Lafargue împreună cu soția sa Laura — fiica lui Karl Marx — printr-o stranie hotărîre deliberată se sinucid, în remarcabilul portret pe care-l face marele nostru gazetar Const. Graur, relatînd prodigioasa activitate publicistă a lui Paul Lafargue, între altele scrie : „În revista *l'Ere Nouvelle* a d-lui G. Diamandi — cea dintîi revistă pur marxistă din Franța (sublinierea ne aparține) — a publicat un studiu foarte interesant despre influența Revoluției celei mari asupra limbii franceze“.

Prin toată formațiunea și structura lui, Const. Graur nu risca niciodată o vorbă necontrolată sau fără acoperire, iar mai tîrziu cînd mi-au căzut în mîini bibliografii de periodice franceze, am constatat cu satisfacție că, în adevăr, așa era considerată *l'Ere Nouvelle* ; dar ca lectorul să nu rămînă cu impresia că Paul Lafargue a tipărit doar accidental numai acest studiu unic în revista lui George Diamandi, pe care-l păstra în memorie și îl semnalează Const. Graur, precizez că el a avut o susținută prezență cu varii materiale și că se prenumăra între colaboratorii frecvenți ai publicației.

Revista ieșea o dată pe lună în formatul „Vieții românești“, configurat și consacrat de Ibrăileanu, avînd între 100—120 de pagini fiecare număr.

Existența ei, fără să aibă, desigur, longevitatea dorită — ceea ce nu-i scade nici valoarea, nici însemnătatea — n-a durat decît un an și jumătate. Au apărut în total 17 numere. Șase în 1893, inclusiv iulie, și unsprezece în 1894, exclusiv decembrie, cînd, terminîndu-și studiile, încetează subvențiile părintești și e constrîns să se întoarcă în țară.

În sumarele acestor șaptesprezece numere tipărite ca și pe lista colaboratorilor se înșiruie nume celebre ca : Fr. Engels, Paul Lafargue, Karl Kautsky, August Bebel, G. Plehanov, Alexandre Millerand, ajuns între 1920 și 1924 preșe-

L'ÈRE NOUVELLE

REVUE MENSUELLE

SOMMAIRE

Déclaration	GEORGE DIAMANDY.
Barbarie et civilisation.	FÉLIX ECHE.
Une mort	COTMAN.
Idéalisme et matérialisme.	PAUL LAFARGUE.
Littérature Polonaise. — Brolis.	J. RADNICKY.
La bienfaisance officielle	Dr BACH.
Le mouvement politique et social en Bohême.	***
Les documents Millevoys.	PAUL GÉRARD.
Les Tisserands	HENRY ROCHES.

PARIS

DIRECTION	ADMINISTRATION
GEORGE DIAMANDY	LEO FRANKEL

33, rue des Ecoles, 33

dintele Republicii Franceze, Jules Guesde, R. Fournière, Georges Sorel, Jules Payot, Emil Verhaeren, și dintre români C. Dobrogeanu-Gherea, Ioan Nădejde, Emil Racoviță, C. D. Anghel și d-rul Șt. Stăncă.

Primele douăzeci de pagini ale celui de al doilea număr din august 1893 sînt ocupate de Dobrogeanu-Gherea, căruia i se dă în traducere eseu „Max Stirner ou l'anarchie de la pensée“ publicat în 1891 în „Critica socială“ de la Iași a lui Ioan Nădejde și V. G. Morțun ; iar la capătul lui, într-o detaliată notă biobibliografică se înfățișează cititorului francez personalitatea lui Dobrogeanu-Gherea. Și nu mi se pare inutil — fiindcă lucrurile sînt foarte vechi și oamenii n-au cum să-și elucideze eventualele curiozități — să aduc cîteva lămuriri complementare.

Max Stirner, pe numele lui adevărat Gaspard Schmidt, a venit pe lume la 25 octombrie 1806 la Bayreuth. A studiat teologia și filologia. În 1845 i se editează la Leipzig cartea *Der Einzige und sein Eigenthum* care i-a adus o zgomotoasă notorietate în toată Europa, a fost tălmăcită în toate limbile de largă circulație, și era socotită în filosofia germană ca ultimul cuvînt al subiectivismului idealist, în realitate și în esența ei, o doctrină și o evanghelie a anarhismului din care s-au revendicat în orientările lor tardive Proudhon și Bakunin. Era firesc ca Dobrogeanu-Gherea să-i destrame teoriile și să le combată de pe o poziție exemplar dialectică și raționalistă.

Max Stirner moare la Berlin la 26 iunie 1856 în urma unei boli incurabile. Într-o mizerie absolută.

Nu vreau în cadrul acesta să descriu conținutul și tematica fiecărui număr : cititorul își dă seama, chiar din schițarea asta redusă, ce a putut reprezenta la 1893 și 1894 *l'Ere Nouvelle* în Franța. Voi mai adăuga doar că în numerele 9,

10 și 11 din 1894 — ultimele ca apariție — se tipărește *Manifestul Partidului Comunist*, cu mențiunea din partea direcției că traducerea „se datorează Laurei Lafargue, revăzută de Fr. Engels“. Și cred că într-o istorie a evoluției ideilor sociale și politice la noi și a aporturilor și eforturilor românești de propagare a marxismului la scară internațională, nu trebuie să lipsească nici numele publicației, nici al întemeietorului ei.

GEORGE DIAMANDI SAU FIȘĂ DE PERSONAJ LITERAR

La sfîrșitul anului 1894, cînd George Diamandi se reîntoarce în țară, cu studiile juridice isprăvite, lăsînd în capitala Franței un drum trasat cu *l'Ere Nouvelle* — luminoasă amintire a ostanelilor și zămislirii lui — abia împlinise douăzeci și șapte de ani : și concomitent cu dispariția publicației de la Paris, coincidența a făcut ca la București să ia naștere — mai precis la 2 noiembrie 1894 — sub conducerea lui Ioan Nădejde, ziarul „Lumea nouă“ subintitulat *organ zilnic al social-democrației române*, care va apărea în forma asta patru ani încheiați, adică pînă la 17 noiembrie 1898.

O altă etapă stătea să se deschidă.

Solicitat de Ioan Nădejde intră la „Lumea nouă“ pe postul ce i se oferise de prim-redactor și aici începe să desfășoare campania în favoarea sufragiului universal, cu alte cuvinte, obținerea dreptului de vot pentru toți cetățenii țării și îndeosebi pentru țăranime, împiedicată să-și exercite actul politic, de a alege și de a fi ales, de reziduurile unei mentalități feudale care au căpătat expresie în retrograda lege electorală, alcătuită pe formula colegiului cenzitar. Și în afara articolelor scrise, ca și a discursurilor rostite în adunările organizate în acest scop de social-democrați, George Diamandi e primul jurnalist care introduce în presa noastră *interviul* ca gen publicistic.

Succesul profesional — în care aducea, incontestabil, o mare vocație, lângă o altitudine de gândire și creuzetul convingerilor — se pare că a fost enorm la scara timpului; și cei mai mulți dintre aceia cu care George Diamandi dialoga erau partizanii abolirii nedreptei și odioasei legi și pentru introducerea scrutinului universal. Dar alte forțe și circumstanțe pe care nu le putea nici influența, nici controla și cu atât mai puțin să le înlăture, au frânat și au zădărnicit evoluția după care tânjea, ca ea să se cristalizeze târziu, când el nu mai exista, impusă, ca o revendicare inexorabilă, de solidaritatea ostașilor din tranșeele disperatelor înclăștări și ale suferințelor fără margini, care au dat întrupare României întregite. Și e locul să reamintesc că în cadrul celui de al doilea congres al Partidului Social Democrat s-a adoptat ca punct programatic înfăptuirea *Votului Universal* în urma propunerii scrise — cunoscută în istoria social-democrației române ca „propunerea Morțun-Diamandi” — ratificată de participanți, în unanimitate.

Patru ani au fost absorbiți de prodigioasa activitate gazetărească de la „Lumea nouă”; și când în 1899 încep să se manifeste în sînul mișcării socialiste binecunoscutele tendințe de sciziune care au culminat în 1900 cu plecarea „generoșilor” el îi urmează, nădăjduind că în partidul liberal — singurul partid de guvernămînt alături de cel conservator, care se succedau la cîrma statului — va putea să dea viață, cum au crezut cu toții, idealurilor umanitare și sociale pentru care militaseră cu neobosite ardori. Că încă o iluzie murea, este o altă poveste.

În 1901 „generoșii”, între care și George Diamandi, se aleg ca deputați liberali și se constituiesc în Parlament ca o grupare la aripa stîngă a partidului. Și de acolo a putut să-i riposteze bătrînului conservator P. P. Carp că „boieri-

mea a ajuns un cadavru care stă în picioare", că „latifundiile se reazămă pe exploatarea omului și nu pe exploatarea pământului", și, în sfârșit, că atunci când „clasele stăpânitoare devin parazitare nu mai au nici o utilitate socială".

Drastic și în formă și în fond, impetuos și neîncovoial, George Diamandi a figurat ca deputat în toate legislaturile liberale, dintre 1901 și 1917 inclusiv, făcând o notă aparte în disputele parlamentare datorită ideilor lui progresiste, care-și trăgeau sevele din doctrina socialistă.

În 1902 George Diamandi își făurește căminul alături de Ștefana Simionescu-Râmniceanu, originară din Focșani, nepoată de vară primară a lui Duiliu Zamfirescu. Din această căsătorie, va avea trei copii : două fete care trăiesc, Georgeta și Anca, și un fiu Ion, născut în 1905 și decedat în 1935.

Tînăr încă și nescăzut, aparent, ca energii și dinamism, apar simptomele unei maladii cardiace care din ce în ce se înrăutățesc și-l marchează, obligîndu-l la îngrijiri medicale continue și repetate internări în sanatorii. Și de aici se ivesc dramaticele pagini autobiografice cu titlul *Ne-Om*, pomenite în însemnările noastre precedente și de aici, din aceste izolări, liniști și singurătăți impuse, începe să fie subjugat de creația teatrală și să scrie piesele : *Strună Cucoane*, *Tot înainte*, *Una dintr-o mie*, *Bestia*, *Dolorosa* și *Chemarea Codrului*, majoritatea jucate, mi se pare, pe prima noastră scenă, iar *Chemarea Codrului*, care, desigur, e cea mai izbutită dintre ele, era prevăzută în repertoriul permanent al Teatrului Național.

Dealtfel, după primul război mondial, cu *Chemarea Codrului* s-au deschis stagiunile Naționalului de la Iași și de la Cluj și s-a inaugurat la București noul teatru al Companiei Bulandra.

Revine la luptă și la publicistică, scoțind timp de doi ani, de la 25 ianuarie 1910 până la 1 decembrie 1911, hebdomadarul *Revista Democrației Române* unde, în afară de abordarea problemelor politice, sociale, literare și culturale, inaugurează sistemul anchetelor sociologice în comunele rurale. Colecția revistei pe acești doi ani, însumând peste o mie cinci sute de pagini, cuprinde un extrem de interesant material de istorie politică și socială și de beletristică, sub semnături autorizate. Aici George Diamandi, dincolo de ceea ce iscălea cu numele lui, a mai folosit pseudonimele G. Despina, Ion Marvila și Ne-Om și a făcut să apară la 1911, în editura publicației ce o conducea, volumul poetului stins la 26 de ani, Ion Păun-Pincio, *Versuri, proză, scrisori* prefat de el. Și nu rezist ispitei să nu-i redau măcar câteva cuvinte : „Ades, în redacția ziarului *Lumea nouă* întâlneam pe duiosul Păun, amestec de ironie blândă și de bunătate dure-roasă, specială parcă românului de țară. O vorbă în treacăt și o strângere de mână, în care fiecare punea din fugă ce avea mai curat în suflet : crezul — și atât.

Nici nu știu dacă Pincio era sau nu marxist. Era desigur o inimă și de multe ori aceasta e mai mult decît o declarație de principii“.

În aceeași vreme acționează susținut pentru constituirea „Asociației autorilor dramatici“ la noi, fiind unul din ctitorii ei, iar între martie 1914 și august 1915 devine directorul general al teatrelor și implicit al Naționalului, după ce mai înainte fusese ales președintele „Societății scriitorilor români“. Cînd părăsește conducerea teatrului — pe temeiul unui conflict cu actorii care s-au opus intenției lui de a da pe scena Naționalului în fiecare săptămîină un spectacol de marionete pentru copii, în motivarea demisiei adresată ministrului I. G. Duca, cu care era prieten, va spune că el a

înțeles venind în fruntea instituției să *diriguiască*, nu să fie *diriguit*.

Las la o parte zbuciumatul timp al neutralității noastre, cînd din capul locului se avîntă cu toate neînduplecările lui, în tabăra partizanilor intrării în război lîngă Franța, Anglia și Rusia, și ajungem în refugiul de la Iași unde, deși parlamentar și bolnav de cord — și amîndouă situațiile l-ar fi dispensat de obligațiile militare —, cere să fie trimis pe front, făcîndu-și datoria de ostaș cu arma în mînă, sub comanda generalului Cottescu și mai apoi sub aceea a colonelului Tiberiu Robescu. Un nou avertisment cardiac duce la evacuarea lui într-un spital din Iași, iar cînd se restabilește întrucîtva își reia locul în Parlament, pentru ca în urma unor divergențe programatice și tactice să părăsească pe liberali și împreună cu doctorul N. Lupu, Gr. Iunian și Gr. Trancu-Iași, să întemeieze Partidul Muncii.

Dar boala agravîndu-se, medicii îl sfătuiesc să se ducă în Franța. Era un singur drum posibil, ocolit și lung: prin Rusia. Poposește la Petrograd, unde, cum am mai spus-o, frațele său Constantin Diamandi, diplomatul de carieră, reprezenta țara noastră în calitate de ministru plenipotențiar ; și crizele cardiace întetîindu-se, necesitînd dese spitalizări, zăbovește cu mult mai mult decît ar fi voit.

În fine, ocazia i se oferă. De la Arhanghelsk pleca spre Anglia un vas — după unii numindu-se *Kursk*, după alții *Karst* — care transporta trei mii de prizonieri cehi și slovaci proveniți din armata austro-ungară, eliberați din Siberia și care ajunși la destinație s-au acoperit de glorie pe frontul francez ; și mai plecau trei sute de institutoare, guvernante și surori de caritate de la Crucea Roșie a Franței care se găseau în Rusia. Pe vasul acesta s-a îmbarcat și George Diamandi. Om de acțiune și de inițiativă în orice situație

s-ar fi aflat, organizează o adevărată școală de adulți la bordul vaporului, în grupe de câte zece cehi și slovaci pentru fiecare institutoare, guvernantă și soră de caritate, ca să-i inițieze în limba franceză.

Navigînd mai mult ziua, de teama submarinelor germane, călătoria pînă la Insulele Féroé a durat douăzeci și șase de zile. Și într-o noapte, pe o dezlănțuire de furtuni cumplite, o altă — și de data asta ultimă — criză de inimă pune capăt vijelioasei și atît de coloratei existențe a lui George Diamandi. Era la 27 octombrie 1917, după ce împlinise 50 de ani ; și a doua zi, în dreptul insulei Shetland, într-un sicriu, confecționat la repezeală din tablă, și cu rugăciunile morții intonate de un cor improvizat din aceiași cehi și slovaci, a fost coborît cu scripetele, ca să i se împlinească dorința de mai multe ori exprimată că vrea să-și aibă locul de veci în adîncimile mării, „de unde tot se mai poate întrezări lumina cerului“.

Nu vi se pare, încheind aici, că povestea lui ar putea fi a unui erou de roman ? Și nu ne rămîne sentimentul că și viața are fantezia să facă o pasionantă literatură nescrisă pe care trebuie doar să o ascuți, ca s-o cunoști ?

TESTAMENTUL LUI NICOLAE TITULESCU

L-am văzut, pentru cea din urmă oară, pe Nicolae Titulescu, la Paris, către finele lui martie 1940.

S-au împlinit de-atunci patru decenii și cred că sînt dintre rarii supraviețuitori — poate chiar să nu mai fie nimeni — care să fi avut contact cu el în situația dată, cu cel de-al doilea război declanșat și cu starea sănătății lui atît de precară.

Dealtfel în 1966 — solicitat de bunul și stabilul meu prieten Ilie Purcaru — am făcut pentru „Ramuri“ de la Craiova un ciclu de articole evocîndu-i portretul, marile lui însușiri, excepționalele sale daruri, componentele-i psihice și mentale, prestigiul personalității lui covîrșitoare, ca și împrejurările și discuțiile purtate înainte de a mă reîntoarce în țară¹.

Nu le mai repet.

Mai apoi — relativ recent — în cadrul excelentelor emisiuni realizate de Aristide Buhoiu sub genericul „Drumuri europene“, care ar trebui reluate spre cîștigul și interesul telespectatorilor, am încheiat serialul care îi fusese dedicat ca să-i reactualizeze strădaniile, militantismul pacifist și armo-

¹ Ciclul de articole care urmează exprimau cîteva deziderate care între timp au fost împlinite. Mai rămîne de înfăptuit dorința lui din urmă de a fi înhumat la Brașov.

niile gândirii umaniste, pilduitoarea sa consecvență cu intransigențele ei morale, într-un cuvânt, amintirea. Și mai e nevoie să arăt ce a semnat Nicolae Titulescu, ca om și ca român, în contextul circumstanțelor politice și sociale, naționale și internaționale, dintre cele două conflagrații mondiale?

Hotărât — nu. Sînt toate știute în linii mari și de tinerii pasionați să interogheze trecutul.

L-am găsit marcat vizibil și extenuat de maladie, cu o altă paloare decît aceea nativă care îi era caracteristică, evoluată spre o tentă mai vineție, dar de o luciditate și de o fosforescență în judecăți ca în vremile lui cele mai bune.

Era îngrijorat de destinul țării noastre pe care îl solidariza cu acela al Europei. Era conștient că nu mai poate rezista mult fizic și că vîslește în apele amurgului. Și era încrezător că peste sacrificii enorme de sînge, peste cumplite suferinți, dezastre și ruini — cum n-au mai fost sortite omenirii să le îndure — vor birui în cele din urmă Dreptul și Dreptatea.

După mai puțin de două luni și jumătate de la data întrevederii, Franța capitula, iar Nicolae Titulescu va trece în zona neocupată și se va stabili la Cannes, unde se va stinge din viață la 17 martie 1941 — se născuse la 4 martie 1882, vechiul stil calendaristic — ceea ce corespunde exact cu ziua în care împlinise 59 de ani.

Sînt obligat totuși să reîmperspătez cîteva detalii care consider că nu vor prisosi niciodată, oricît de des le-am repeta.

Fascismul și hitlerismul — gemene proenituri ale răului, ale întunericului, ale despotismului și ale crimei — găsiseră în el un adversar dîrz și neînduplecat, cu care nu era cu puțință nici o înșelăciune, nici o abilitate și nici o tranzacție. Le cunoștea metodele, intențiile, etica — sau mai bine spus

absența oricărei etici — și atât pentru Roma lui Mussolini cât și pentru Berlinul lui Hitler se punea cu stringență în-lăturarea din viața internațională a acestui obstacol capabil să le zădărnicească planuri, să le demaște ascunse calcule, să denunțe voluptăți de hegemonie, ambiții de revanșe și de cuceriri, de exploatare și de înrobire. Și Nicolae Titulescu, de pe pozițiile bunului-simț și ale justiției, ale civilizației și ale rațiunii, o făcea constant și activ, cu strălucire și neoboseli. Dar vîntul sufla în pînzele nebuniei și am văzut în epocă, nu numai la noi, ci între oamenii de stat ai marilor puteri cu grele răspunderi, gestul îngenuncherii înaintea îndrăznelilor, simulînd surzenii la obraznicii și amenințări, tăcînd la revendicări halucinante și la aberații.

Sorocul sosise. Octavian Goga, pe care generația mea l-a iubit și admirat pentru toate harurile lui de spirit și de merit, se asociază politicește cu A. C. Cuza — și a fost păcatul său de neiertat ; și întorcîndu-se de la Berlin, unde fusese primit de șeful nazismului ca să-i devină mesager, îi comunică lui Carol II dorința acestuia de a se dispensa de prezența și oficiile lui Titulescu, ca un prim semn că România se orientează realist, într-o nouă ordine europeană. Era la începutul lui august 1936 și era cea dintîi concesie majoră pe care Carol II o făcea lui Hitler. Păienjenişul camarilei regale începe să acționeze și ieftina parodie se consumă într-un regizorat derizoriu și grotesc, la 29 august 1936 : Gh. Tătărașcu, președintele Consiliului de miniștri, prezintă regelui demisia cabinetului, ca tot el să fie însărcinat să-l reconstituie, în aceeași compoziție pe care o avusese, cu o singură dar esențială modificare : în locul lui Titulescu devine ministru de externe Victor Antonescu, un personaj neutral, șters, mimetic, fără relief și fără individualitate. Scopul fusese atins și de aici încolo începe o altă eră.

Nicolae Titulescu, aflat la Cap-Martin, în sudul Franței, ia cunoștință că a fost înlocuit din ziare și de atunci activitatea lui politică oficială pe plan intern și extern încetează ; iar cîteva săptămîni mai tîrziu îi va spune d-rului N. Lupu cu care se va întîlni la Paris, aburit poate de o undă de melancolie și de regret : „M-au alungat ca pe un servitor netrebnic. Dar să fie măcar bine țării“.

Și țării nu i-a fost bine și așa a pornit lungul cortegiu al obidelor și al crucificărilor românești.

În patru ani, istoricele noastre drepturi erau brutal necotite, tratatele care le consfințiseră repudiate, teritorii dezmembrate sub pretextul rectificărilor de frontieră, iar absurdul revizionism al magnaților horthyști satisfăcut prin politica de dictat. Și cu asta revin la testamentul lui Titulescu.

Am mai scris despre el. Am vorbit și în fața micului ecran.

Cînd mă înapoiam la București aduceam cu mine trei plicuri cu un text identic, către trei persoane diferite. Unul adresat lui Iuliu Maniu, altul lui Ion Mihalache și un al treilea fidelului său Savel Rădulescu. Le-am înmînat destinatarilor. Ele conțineau testamentul olograf al lui Nicolae Titulescu prin care își exprima dorința expresă ca după moartea lui și după ce pacea se va instaura din nou în lume, să fie adus în țară și înhumat la Brașov, fiindcă Brașovul — mărturisirea el — simboliza imaginea pregnantă a tuturor luptelor purtate, pentru fireștile drepturi românești.

Cum să pornim să-i împlinim vrerea ? La ce uși trebuie să batem ? Care e drumul de parcurs ? Și cine nu poate înțelege că un mare român și un înfocat patriot cum a fost Nicolae Titulescu, care a știut să facă din ambele noțiuni o sacralitate, a voit să-și aibă patul somnului fără de sfîrșit în buna și străbuna glie românească ?

NICOLAE TITULESCU : „PARTIDUL MEU DE AZI SE CHEAMĂ : ROMÂNIA !“

L-am văzut pe Nicolae Titulescu, ultima dată, la Paris, în primăvara anului 1940. Cred că sînt, dintre românii care se întorceau în țară, printre ultimii care l-au cercetat în perioada aceea, fiindcă, la mai puțin de două luni după această vizită, cenușiile trupe ale armatelor naziste, călcînd neutralitatea Belgiei, aveau să invadeze Franța ; și ceea ce a urmat se știe prea bine, pentru a nu mai fi nevoie să insistăm aici.

Nicolae Titulescu era grav bolnav. Medicii opinaseră că nici un miracol nu-l poate salva. În cercurile gazetărești și în lumea politică din capitala Franței, care-și culcaseră liniștea și nepăsarea pe cazematele de beton și de fier ale liniei Maginot, mai era încă loc pentru cancanuri și zvonuri, pentru legende privitoare la această ilustră figură a păcii europene care purta un nume românesc.

Bine urzite, dibaci ticluite — o spun de la început fără înconjur — acele zvonuri mi-au dat, la ideea revederii cu Nicolae Titulescu o nestăpînită emoție, un soi de trac, ca al actorului, la premieră.

L-am găsit la Hotel Ritz, în camera lui, stînd într-un fotoliu, îmbrăcat într-un halat gros, căpțușit, ca o șubă, cu un fular de lînă petrecut în jurul gîtului, și în picioare cu niște încălțări îmblănite, ca pîslarii. Resimțea parcă frigul revărsat asupra continentului, iar peste toate frigul claustrării.

Golit de iluzii, cu nădejtile pulverizate — seismul istoric năruise tot ceea ce, cu mistria în mână, Titulescu zidise cu migală —, el își conserva totuși idealurile intacte, păstrînd încrederea că lumea, după atîtea avataruri și dezastre, se va întoarce la crezul păcii, crezul lui Titulescu, și-și va găsi pînă la urmă echilibrul și tihna.

Era, în adevăr, slăbit și istovit de boală. Și părea, psihic, destrămat. Dar o combustione nervoasă, uimitoare — care-i era proprie și pe care și-o păstrase — te făcea să respingi ipoteza monstruoasă că Titulescu este un condamnat. Lucid, judecata lui tăia, ca o lamă, problemele în felii și, despărțindu-mă de el — după cinci ore de discuții — am avut impresia netă că mă găseam în fața unui diagnostic eronat, cum de atîtea ori se poate întîmpla.

Mintea, de o scînteietoare mobilitate, îi funcționa ca în vremurile bune și mărturisesc că, pentru confortul meu interior, am fost înclinat să repudiez sentința științifică, socotind-o aberativă.

Totuși, specialiștii au avut dreptate.

Un an mai tîrziu, în martie 1941, părăsit de prietenii care nu mai puteau ajunge pînă la el și uitat de oamenii dislocați de vîltoarele dramei pe care o trăia Europa, Nicolae Titulescu avea să-și încheie rosturile terestre — zbulciumul, suferința, dezamăgirile — la Cannes, în zona neocupată a Franței, unde se retrăsese.

S-a împlinit de atunci un pătrar de veac. Nu intră în preocuparea de față intenția unei comemorări. Nici nu vreau să înmoi penița în cerneala amintirilor, ca să evoc figura incandescentă a acestui mare român și mare diplomat care, în răstimpul dintre cele două conflagrații mondiale, a fost considerat — și nu fără dreptate — personalitatea centrală a vieții politice internaționale. O voi face, poate, cu alt

prilej, dorind ca viitorul biograf, care-i va reconstitui drumurile, activitatea și existența, să aibă la îndemână cât mai multe date și atestări menite să întregască imaginea acestei complexe, tulburătoare și paradoxale individualități. (Și fiindcă s-a pus problema biografiei lui Nicolae Titulescu, să mi se îngăduie să întreb, în cadrul acestei paranteze, dacă n-ar fi cazul ca cineva să se ostenească să strângă într-un volum discursurile și conferințele lui, ținute în țară și străinătate, volum care ar sintetiza, unitar, credința și lupta lui : credința că lumea trebuie eliberată de tiranii, de forța brutală, de abuzuri, de opresiune, de bun plac și de spaime — și lupta lui fanatică, purtată fără preget, pentru pace și colaborare internațională. Discursurile și conferințele acestea, admirabile în construcția, substanța și dialectica lor, sînt și astăzi — când omenirea tînjește, ca și atunci, după liniște și după certitudine — de o stringentă actualitate.

Redau, spre exemplificare, un gînd al lui Nicolae Titulescu, din 1929 : „Înăuntrul organizației actuale a comunității internaționale nu este loc pentru un suprastat. Acesta este înlocuit printr-o asociație liberă, a unor state libere, cu obligațiunea de a se supune legilor făcute de ele, în virtutea propriilor lor suveranități. Consecvent cu aceasta, dreptul internațional apare astăzi nu ca un drept de subordonare — ci ca unul de coordonare, iar poziția fiecărui stat față cu celelalte state nu apare ca dependentă, ci ca independentă.”

Socotesc îndeajuns acest citat, căruia i s-ar putea adăuga încă multe de aceeași factură — unele mai semnificative decît altele și toate de o pregnantă valabilitate prezentă — și închid paranteza nădăduind că îndemnul spre valorificarea moștenirii de gîndire și strădanii lăsată de Nicolae Titulescu va fi cât mai curînd urmat de unul dintre talentații și pasionații noștri cercetători.)

Nu vreau, aşadar, nici să-l comemorez, nici să-l evoc. Ci doar — fiindcă circumstanţele sînt de aşa natură — să încerc a restabili, pe temei de documente, un adevăr cunoscut nouă, celor de bună-credinţă, care trăiam în miezul realităţilor, dar neştiut de marea masă a românilor ce cădea pradă uşoară în mîinile politikaştrilor de odinioară, avizi de situaţii rentabile şi stăpîniţi de interese tenebroase.

Inteligenţa, cultura, talentul, prestigiul lui Nicolae Titulescu îi deranja pe politicienii venali de atunci. Răutatea şi ura, invidia şi calomnia — negre surori gemene — porneau să acţioneze cu isterie pervertind şi desfigurînd imaginea reală şi prezentîndu-l pe Nicolae Titulescu nu ca pe un slujitor al ţării, cum era, ci ca pe un avocat al altor cauze.

Nu o dată o asemenea infamie a apărut în presa acelei vremi, nu o dată ea a fost răcnită de la tribuna Parlamentului.

Jungla politică nu avea nici o reticenţă şi nu cruşa nimic. Nici nu-şi alegea armele. Mai mult de o impecabilă rea-credinţă, decît năîngă, ea simula că nu înţelege politica lui Nicolae Titulescu, politica axată în integralitatea ei pe idei şi principii universal validate, şi se făcea a nu înţelege că, dacă Titulescu îşi impune ideea sau principiul în disputele internaţionale el consolidează, implicit, poziţia României, făcînd în numele unei ţări mici, o politică mare. Si dacă, atîta vreme cît a deţinut funcţiile oficiale, detractorii lui operau mai mult din umbră şi cu oarecare precauţii, după 29 august 1936 (iată că s-au încheiat trei decenii), data demiterii lui din guvern, n-au mai avut nici un scrupul şi nici o pudoare, începînd cu cei de sus, din vîrfurile piramidei guvernamentale, şi pînă jos, la cel din urmă trepăduş electoral.

Faptul, în sine, îşi are explicaţii clare: pe de o parte deosebirea dintre ei şi el era, din toate punctele de vedere, prea mare; pe de alta, un om cu remarcabilele lui însuşiri

nu putea să nu fie solicitat de partidele politice, care, toate, se străduiau să-l capteze în coteria respectivă. Dar el n-a acceptat, neascultînd de glasul seducător al nici unei sirene.

După ucenicia făcută, în tinerețe, în partidul conservator, lîngă Take Ionescu, cu care dealtfel a avut destule contingente, și după un popas în guvernul Ionel Brătianu, la departamentul externalor — fără să devină, însă, membru al partidului liberal —, el n-a mai aderat, cu toate insistențele ce s-au depus, la nici un partid politic, niciodată. S-a dedicat exclusiv politicii externe a țării, domeniu de care s-a ocupat cu consecvență pînă la capătul vieții. Dar despre toate acestea vorbesc, mai bine decît orice martor, documentele...

Recent, un prieten vechi, profesorul Petre Nistor, împătimit de dragostea pentru arhivistică și documente, mi-a pus la dispoziție două scrisori ale diplomatului nostru către avocatul și magistratul Alexandru Suciu — fiu al doctorului Ion Suciu din Rîmnicu Vîlcea decedat și el de mult — alături de care Nicolae Titulescu și-a făcut studiile juridice la Paris și cu care a întreținut tot timpul calde legături de prietenie.

Le reproducem în întregime, ele venind să confirme, postum, că Nicolae Titulescu n-a avut nici o clipă altă preocupare, în toată laborioasa și variata lui activitate, decît aceea a oricărui mare și luminat patriot : binele țării lui.

12 mai 1926

Regina Hotel Nice

Iubite Alecule,

Scrisoarea ta m-a întristat și m-a bucurat. M-a întristat să aflu că fetița ta e bolnavă. Dar nu trebuie să te sperii. Dacă este ceva care se poate vindeca ușor azi, bineînțeles cu îngrijire, sînt boalele de plămîni. Ar fi bine, dacă ești în-

grijorat în această direcție să duci fata la munte, desigur nu prea sus, ca la St. Moritz, ceea ce e bun pentru anemie, dar contraindicat dacă ai boli de plămîni, dar, undeva, peste o mie de metri. Se găsesc la noi în țară multe localități apropiate. Și apoi : supraalimentare. Îngrijirea trebuie să fie însă lungă ca să dea roadele așteptate. Știu cît ții tu și soția ta la copil ca să n-am cea mai mică îndoială că veți face tot ce trebuie.

A te alarma însă prea mult ar fi o greșală. Crede-mă, nu ți-o spun din simplă prietenie, boli de felul acesta luate din vreme și cum trebuie, nu sînt inamici invincibili.

M-a bucurat scrisoarea ta, dragă Alecule, prin dovada ce-mi dă, a neclintitei tale afecții. Eu aș fi fost mai bine dacă aveam o vreme bună. Închipuie-ți că am avut numai 8 zile cu soare și restul frig și apoi ploi torențiale. Chiar acum cînd îți scriu sînt cu focul în odaie — umblă caloriferele peste tot, și plouă. Eu din oboselile acumulate mi-am tulburat complet funcția nutritivă. Nu mai mîncam deloc și am pierdut în 3 luni, 15 kilograme. Am recîstigat unul jumătate în primele zile aci și atît. De cîteva zile mănînc ceva mai bine, dar foarte puțin, căci nu pot mai mult.

Doctorul îmi spune : repaus, repaus, repaus.

E ușor să o spui din gură ! Dar am atîtea pe cap încît, de fapt, în timpul așa-zisului concediu medical, lucrez ca la Londra și sub același cer ploios. Corespondența zilnică : cu aceiași, pe aceleași chestii ale țării, căci, cînd e o dificultate, englezii oficiali îmi scriu direct aci. Și mă gîndesc la cîte griji am avut de 3 ani de cînd sub o formă sau alta, sînt, de fapt, în șir, ministru.

Și cîte în perspectivă.

S-a complicat, cum nu poți bănuî, acțiunea de Stat și relațiunile internaționale.

Să nu uiți că eu am avut, peste Londra și Geneva și fel de fel de chestii în afară de Anglia.

Totuși, nu numai că nu mă simt obosit dar singurul lucru care mă interesează sînt chestiunile privind România, prea puțin cunoscute, deseori nedrept judecate și întotdeauna gelozite de foștii dușmani.

Iată de ce, în special, m-a supărat pierderea greutății și a apetitului, care fac pe doctor să spuie să mă repauzez. Dacă trebuie voi face-o și pe asta — dacă ai ști ce greu îmi vine și cît de mult calc regula — cu gîndul că voi putea munci și mai mult, pentru țară, după !

Te las, dragă Alecule, cu rugămintea de a transmite doamnei Suciu amicitățile soției mele și sîrutările mele de mîini, fetei urări de sănătate de la mine și ție afecția ce-ți port.

Titulescu

Iubite Alecule¹

Scrisorile tale îmi fac, întotdeauna, o nespusă bucurie. Simt că vin din inimă. Și-i, așa de rar, să simți așa ceva.

Mă grăbesc a-ți răspunde că mă mir de ce-mi scrii ; cu nimeni, absolut cu nimeni, n-am pînă azi nici un fel de înțelegere sau chiar numai raporturi de așa fel, încît să pot fi atribuit într-un partaj de politică internă, unui partid sau altuia.

¹ Scrisoarea aceasta, care nu e datată, este din 1926. Alexandru Suciu, care împreună cu prietenii lui Nicolae Titulescu înregistra în țară zvonurile ce se colportau cu privire la aderarea lui, la un partid sau altul, îi cere acestuia lămuriri, ca să se poată orienta și ei politicește.

După cum se vede, răspunsul lui Nicolae Titulescu nu necesită comentarii.

Partidul meu de azi se cheamă : România !

Acesta înseamnă că am ochii țintă la anume scopuri mari, nu ochii țintă la anume persoane, mai curînd, ca la altele.

Voi simți cîstit nevoia, într-o zi, în interesul unei cauze mari, să servesc România și altfel ; voi examina atunci situația.

Cu toată sinceritatea, nu văd azi de ce aș întrerupe lucrul rodnic la care m-am dedat aci și care mai cere prezența unui om serios în slujba lui, încă timp.

Păstrează te rog pentru tine cele scrise. Mai știi că aș regreta ca atitudinea mea să încurce atitudinea voastră. Voi, nu vă luați după mine. Faceți cum credeți că e mai bine.

Să fiți siguri că orice hotărîre ați lua, în ochii mei afecția voastră și încrederea voastră în mine va rămîne întotdeauna întreagă.

Sărutări de mîini Doamnei și frățescă iubire,

Nicu

Din nou intervin ca raportul de la Londra să sosească lui Nenișor.

NICOLAE TITULESCU : FIȘĂ PENTRU O BIOGRAFIE

Nicolae Titulescu a încetat din viață, precum se știe, la 17 martie 1941. Moartea sa morală, însă, trebuie situată, obiectiv, la 29 august 1936, cînd a fost — după propria-i expresie, dintr-o scrisoare adresată d-rului Nicolae Lupu — „alungat ca o slugă netrebnică“.

Viața lui, în răstimpul acestor aproape cinci ani, n-a fost decît o lungă și apăsătoare agonie, care a coincis — și nu printr-un capricios joc al hazardului — cu agonia păcii internaționale.

Îmi reamintesc cu prosepțime circumstanțele. Nicolae Titulescu se afla la Cap-Martin, stațiunea lui preferată de odihnă, din sudul Franței. De acolo, cu două săptămîni înainte de a se produce actul demiterii, adresează primului ministru o scrisoare prin care îi semnalează discordanța dintre politica externă și politica internă a României, unde guvernul încurajează fațiș ascensiunea și manifestările organizațiilor fasciste — sucursale obediente ale centralelor de la Roma și Berlin, precizînd : „Asemenea acțiuni sînt în contradicție flagrantă cu politica externă“ — și cerînd să se ia măsuri pentru armonizarea politicii interne cu cea externă.

Măsuri s-au luat. Dar nu în scopul „armonizării“ cerute de Titulescu, ci în acela de a se duce politica externă a României — fructul muncii sale neobosite — la nivelul și spi-

ritul politicii interne ale cărei caracteristici, în epocă, sînt cunoscute.

Președintele Consiliului, Gheorghe Tătărașcu, prezintă lui Carol al II-lea demisia guvernului, pe care-l reconstituie în aceeași zi, cu cîteva modificări lipsite de semnificație, dar cu una capitală : fără Nicolae Titulescu la departamentul externelor și fără Savel Rădulescu — colaboratorul statornic și cel mai apropiat al diplomatului nostru — care ocupa la același minister funcția de subsecretar de stat.

Stupoarea a fost generală ; și la noi, și peste hotare. Nicolae Titulescu, neprevenit, recepționează știrea din ziare. Cenzura de la București veghează cu cerbicie — respectînd riguros indicațiile primite — ca să nu se strecoare în coloanele gazetelor nici un comentariu favorabil fostului ministru și nici un semn de întrebare cu privire la orientarea noastră viitoare în politica externă.

Chestie închisă ; încă o chestie închisă, lîngă atîtea altele ale vremii. Rumoarea, însă, sporea. Opinia publică, presimțind, parcă, ce avea să urmeze, era derutată. La Paris, alarmă. La Londra, neliniște. La Moscova, îngrijorare. În statele Americii Latine — pentru care N. Titulescu militase să le coopteze în sînul Ligii Națiunilor — mînie și indignare. În replică, la Berlin, la Roma și la Varșovia — în Varșovia oscilantului, ambițiosului și suficientului colonel Beck — nu se făcea nici o taină din bucuria că, în fine, adversarul neînduplecat al tendințelor revanșarde și de expansiune, al brutalității și tiraniei, fusese îndepărtat.

În atmosfera aceasta de plumb, primul ministru al României convoacă la președinția consiliului directorii de ziare, explicîndu-le că a decis respectiva remaniere ca să „omogenizeze cabinetul“ și că s-a renunțat la serviciile lui Nicolae

Titulescu nu spre a da o altă direcție politicii externe a României — „cum colportează rău-voitorii“ — ci pentru că el, nefiind membru al partidului liberal, nu mai poate face parte dintr-un guvern al acestui partid, care vrea să-și asume întreaga responsabilitate a actelor de guvernământ. Explicația a fost însoțită de rugămintea insistent subliniată, ca ziarele să-și dedice preocupările lor altor teme...

Tristă și penibilă scuză, care n-a putut înșela pe nimeni ; fiindcă și pînă atunci, adică pînă la 29 august 1936, guvernul din care făcuse parte N. Titulescu era tot un guvern liberal, emanație a aceluiași partid „istoric“ prezidat tot de G. Tătărașcu. Numai că acum, brusc, se ridicase aprig problema „omogenizării cabinetului“, cum a fost botezată eliminarea valorosului diplomat de la conducerea politicii noastre externe. În locul lui a devenit titular fostul ministru de finanțe Victor Antonescu, un personaj șters, mimetic, docil. Cabinetul se „omogenizase“.

Se știe ce reprezenta la ora aceea N. Titulescu. Reamintind cîteva date istorice legate de viața și opera lui, actul de la 29 august 1936 apare în adevărata lui lumină.

Vreme de două decenii N. Titulescu își slujise țara cu abnegație și inegalabilă competență ; și la capătul unui zburcium fără răgazuri și al unei munci încordate (el însuși mărturisește, în scrisoarea pe care o reproducem alăturat, aceluiași prieten Alexandru Suciș : „Deviza mea e : la jug !“), reușise să devină, în epoca dintre cele două războaie, personalitatea cea mai prestigioasă a vieții politice internaționale.

Fusese ales de două ori consecutiv, în 1930 și 1931, președinte al Ligii Națiunilor, ceea ce nu s-a mai întîmplat cu nimeni altcineva. (Și în această calitate, e bine să se știe, N. Titulescu a pus piatra fundamentală a Palatului Ligii

de la Geneva, în care nu i s-a mai făcut auzit glasul, fiindcă ridicarea construcției s-a terminat după ce N. Titulescu fusese eliminat din viața politică.) Făcuse din Mica Antantă pe care o preluase din mâinile lui Take Ionescu, tânără și fragilă, un instrument de demnitate și forță ; întemeiase, din inițiativa și prin osteneala lui, Înțelegerea Balcanică, despre care spunea, cu o satisfacție orgolioasă : „Aici, în Balcani, războiul nu va izbucni “ ; stabilise raporturi diplomatice cu URSS, declarînd după semnarea protocoalelor : „Consider reluarea relațiilor diplomatice între România și URSS ca unul din actele cele mai importante din cariera mea de om de stat“ ; depusese intense eforturi pentru definirea agresorului, impunîndu-și, pînă la urmă, ideile și argumentele ; prezent la toate conferințele internaționale, la Londra și Paris, la Geneva și Montreux, la Praga și Belgrad, la Ankara și Athena, la Zagreb și Bratislava, își adusese pretutindeni luminoasele lui contribuții în slujba păcii, a colaborării internaționale.

Regele era perfect inițiat în ce privește aceste activități ; inițiați erau și guvernanții ; deci atît unul, cît și ceilalți nu puteau comite — în cazul de față — nici erori, nici erezii. Eliminarea lui N. Titulescu din minister a fost un act premeditat, studiat în toate detaliile, un veritabil complot care trebuia să ducă, în ipoteza vreunei obstrucții sau eșuări, pînă la asasinat. (Și nu o dată i s-au adresat, anonim, dar cunoscîndu-se bine sursele, asemenea amenințări !) El trebuia să dispară — cu orice preț și cu orice risc — din arena vieții politice internaționale, în acel ceas ce anunța întunecata domnie fascistă, cu tot cortegiul ei de consecințe funeste.

Dau mai jos textul scrisorii adresată prietenului său, Al. Suciu :

*Iubite Alecule*¹,

*Îmi scrie Raico*² că ești trist că te-am uitat. Că ești trist la ideea că te-aș putea uita, mă bucură, căci aceasta dovedește că ții la mine.

De aci, ce să-ți spun : vino și vezi. E o alergătură, de dimineată pînă seara, o muncă încordată și cu efecte împrăștiate și târzii. Cum am scris și altora îmi pare că deviza mea e : „la jug !“ Am însă impresia, din ce în ce mai netă, că nu lucrez în pustiu. Zilnic simt cum roadele sforțărilor se împoiază sub forma, dacă nu de avantajii materiale imediate pentru țară, sub formă de stimă.

Au fost și cîteva clipe mai emoționante. De pildă, chestia bulgarilor la Liga Națiunilor. Deși toate puterile chemate pentru afacerile lor au drepturi egale de mari puteri, de fapt, în consiliul așezat în jurul mesei din St. James Palace³, puteai ușor distinge pe judecători : Balfour, Viviani, Hymans, Quinones de Leon⁴ și pe impricinați : Bulgarul, Sîrbul, Grecul și Titulescu.

Pe fereastră vedeai grădinile lui Buckingham Palace, peste cap, portretul lui Henric al VIII-lea, și în spate, toată gaze-tăria engleză și public.

Și atunci, s-a petrecut ceva cum n-am să mai văd.

Mai întîi, Domnii din Consiliu seduși să audă un străin vorbind franțuzește, cum nu se așteptau. Eu, simțind impresia am luat-o de sus, însă cum era Balfour de față, am întrebuin-

¹ Nici această scrisoare nu este datată. Din judecarea conținutului o putem situa, însă, cu precizie, în 1923.

² Raicovicianu, secretarul lui avocațial din țară.

³ Cîteva ședințe ale Ligii Națiunilor s-au ținut la Londra.

⁴ Balfour — delegatul Angliei, Viviani — delegatul Franței, Hymans — delegatul Belgiei, Quinones de Léon — delegatul Spaniei.

țat cele mai simple cuvinte scoțînd efectul din accentul cu care le rosteam.

Și apoi am făcut un apel la Consiliu, arătînd greutățile interne ale Statelor noi și întrebîndu-i, dacă cred că ne ajută, amestecîndu-se în treburile noastre și micșorînd prestigiul guvernelor față de noii cetățeni.

A doua zi, balamuc în presă : unii înjurau Consiliul, spunînd că s-a lăsat impresionat de „briliant advocacy“ a ministrului României ; alții laudînd și ministrul și Consiliul. Nu s-a isprăvit însă cu ei și vom mai avea noduri de înghițit. Consiliul a însărcinat pe secretar să mă consulte în procedura ce vrea să propună la Geneva, pentru a ne apăra contra cererilor abuzive. Vezi dar, că e serios ca efect. Nu-ți mai vorbesc de discursuri englezești.

Să nu crezi că latinii sînt oamenii discursurilor ; anglo-saxonii adoră discursurile.

Și unul din canoanele diplomaților e că aci, ca și în America, trebuie să vorbești mereu. Și e greu, căci ce poate spune un diplomat în public ? Noroc că englezii nu sînt prea pretențioși. Dar ești tu cu tine însuți !

Ti-am scris toate astea ca să te amuz și să nu fii... trist ! Dar înțelegi că am treabă mai serioasă și griji, griji mari.

Nu cred să fi fost un moment mai greu pentru Europa de la victoriile germane din 1918, ca acesta.

Chestia reparațiilor, bancruta germană, chestia rusă, chestia Orientului, fragilitatea situației interne în Italia și Polonia, toate te-ar face să innebunești, dacă ai avea credința că omul singur trebuie să învingă toate aceste dificultăți. Vezi ce bine e să fii mistic ca noi ? Știînd că mai e ceva — ce ? — nu știu, căci prea ar fi lucru mic dac-am ști — peste ce se vede, ne facem datoria pînă la capăt, convinși că viața în sine, adaogă ea tot ce trebuie la insuficiența mijloacelor noastre.

Mă gîndeam la asta aseară.

Și azi dimineată citesc discursul lui Lloyd George¹ la un banchet al Bisericii neconformiste (al naibii om ; am fost cu el, cu Balfour și cu Bonar Low² la un garden-party pînă la șapte seara ; n-aș fi crezut că mai face și un discurs seară).

„Greșeala oamenilor mari azi — spunea L. G. aseară — e că cred că viața, scoțîndu-i numai pentru un moment din valea morții, deviza lor trebuie să fie a bea și a mânca...”.

Și de aceea nu dezesperez ! Dar grele momente.

Cred că Raico te ține în curent cu ce i-am scris. Fug, căci mă cheamă telefonul. Nici nu știu ce-am scris. Am vorbit cu tine.

Sărutări de mîini Dnei Suciu și ție frățească afecție.

Nicu

¹ Lloyd George — fost prim-ministru liberal al Angliei.

² Bonar Low — fost prim-ministru conservator al Angliei.

NICOLAE TITULESCU : „ROMÂNIA NU POATE FI MARE ÎN AFARĂ DECIT ÎN MĂSURA ÎN CARE E TARE ÎNĂUNTRU“

Stranie și tulburătoare această scînteietoare personalitate care a fost Nicolae Titulescu !

Și cînd din stufărișul atîtor amintiri și cunoașteri încerc să-i schițez portretul psihic și mental, trăiesc un bizar sentiment de panică și mă tem că vorbele, oricît de potrivite mi s-ar părea și oricît de meșteșugit ar cădea în pagină nu vor avea vigoarea să-l cuprindă așa cum a fost și nu vor fi capabile să-i redea imaginea vie și reală după care gonesc.

Gînduri pleacă și vin fără ostenire. Pe ecranul memoriei rulează — într-un flux și reflux vertiginos — crîmpeie dispartate. Din ce să-l încheg ? De unde să-l adun ? La ce să mă opresc ? Kronos grav și încruntat răspunde din grotele timpului că e în file de istorie.

E adevărat : Nicolae Titulescu este istorie.

Omul — ca orice om — va fi avut precarități. Se altoiseră în el rațiunea și eresul, logica și superstiția, realismul și idealismul ; îndrăgostit cu fanatism de clarități, și totodată cu un frison metafizic care-i dădea o febrilitate psihică și o neliniște cerebrală, contradictoriu uneori, abulic altă dată, optimist întotdeauna, el sintetiza, printr-o ciudată alchimie, o osmoză de mari însușiri și inexplicabile curiozități.

Așa era omul.

Dar fapta lui și lupta lui, armonioase și simetrice, n-au cunoscut nici ezitarea, nici fisura, fiindcă și fapta, și lupta,

se purtau pe ideile pe care le ferea, cu o veghe statornică, și de influențe nocive și de impurități.

Ce calități a avut Nicolae Titulescu, care i-au înlesnit prodigioasa lui carieră și prestigioasa lui reputație? Inteligența? Cultura? Talentul? Onestitatea și substanța-i morală? Puterea lui de devotare cauzelor mari și drepte? Intuiția? Perfectul logician care era? Bunătatea și omenia lui? Farmecul personal? Munca intensă și fără armistiții? Idealurile lui, care erau și idealurile atîtor oameni de pretutindeni? Poate fiecare în parte, — sigur, toate la un loc.

Dar dominante în individualitatea lui au fost — ca să zicem cum categorisește psihologia — gîndirea și limbajul; în speță, cugetătorul și vorbitorul. Asupra lor, asupra acestor două trăsături, vom stărui în aceste rînduri.

Am avut, incontestabil, mulți oratori; și fiecare, în felul lui, înzestrat. Nu i-am cunoscut pe cei de dinaintea primului război decît din lectură, însă i-am ascultat — din îndatoriri profesionale — pe toți aceia, vestiți, dintre cele două conflagrații mondiale. Nici unul însă nu s-a ridicat pînă la rotunjimile de cugetare, la strălucirea, puterea de seducție și elocința lui Nicolae Titulescu.

L-am auzit vorbind la Geneva. Era, acolo, un fel de marathon al elocvenței, în care mari stăpînitori ai verbului se întreceau cu talentul, cultura, inteligența, timbrul și tehnica lor, și era extrem de interesant să urmărești, cu un ochi atent, pe reprezentanții atîtor popoare, fiecare cu caracteristicile, stilurile și specificul naționalității respective. Nimeni, însă, dintre toți, ca Aristide Briand și Nicolae Titulescu nu umpleau sala de ședințe și tribunele pînă la refuz, ca la un spectacol de gală.

El făcuse din cuvînt o virtuozitate și o virtualitate și știa să scoată din fiecare vorbă — ca nimeni, parcă, altcineva — seve noi și efecte surprinzătoare ; îl secunda întru aceasta o sensibilitate lexică de parcă ar fi fost un pasionat și sîrguincios filolog și se străduia să întrebuițeze în cuvîntările lui, întotdeauna, un vocabular sugestiv și adecvat, cu care putea să exploreze și suprafețele, și adîncurile oricărei probleme — oricît de aridă și de sinuoasă ar fi fost — cu egală simplitate și încîntare ; iar o triplă memorie, mentală, vizuală și auditivă, funcționînd într-o sincronizare ireproșabilă, îi dădea putința, în genere, să vorbească liber, folosind note doar pentru vreun text care se solicita citat, pentru vreo înșiruire de cifre sau atunci cînd circumstanțe protocolare impuneau să-și citească discursul.

Este necesar să precizez, aici, că acuitatea cu care stăpînea lexicul în toate și cele mai subtile ale lui nuanțe l-a determinat de regulă să-și traducă singur cuvîntările și conferințele. Avea la îndemîină secretari care puteau să îndeplinească oficiul acesta de translație cu destoinicie și corectitudine. Dar un exces de exactitate, de conștiință a liniarităților și de preocupare estetică l-a făcut să-și asume singur munca de transpunere dintr-o limbă în alta.

Îl vedeai, într-o frază, enunțînd, ca pe o sentință, ideea ; într-o perioadă mai lungă, strînsă și arcuită, demonstrîndu-i potențele și randamentul, cu o limpezime de spirit care-l făcea înțeles și de păstori și de profesori, ca apoi totul — și ideea și argumentarea ei — să fie înfășurate într-o tiradă bogată, plastică și colorată, care era și muzică și poem. Pe urmă alta ; și apoi încă una, țesînd fără răgazuri, cu suveica minții, idee cu idee, gîndire cu gîndire, cuvînt cu cuvînt, făurindu-și marile discursuri dintotdeauna, care-și ținea auditoriul într-o tensiune inegalabilă.

Era inimitabil la tribună și își robea ascultătorii ; iar când era întrerupt, ripostele veneau instantaneu, sarcastice sau ironice, cucerind încă o dată publicul.

Îmi amintesc că, pe vremuri, un fost președinte de Consiliu al Franței, cărturar și om de călimară, într-un portret pe care i l-a făcut, l-a definit expresiv și lapidar : „Totdeauna superior interlocutorului“.

Este de la sine înțeles că toate discursurile sale — dincolo de inteligență, cultură și talent — n-au fost rodul improvizațiilor. El medita îndelung asupra lor, se documenta cu seriozitate și temeinicie și zile și nopți de-a rîndul își tria materialele, culegea esențialul și esențele, selecta ideile, cumpănea fraza, calcula timpul, socotea efectele, prevedea întreruperile, plivea vocabularul. Lucra de preferință noaptea ; renăștea noaptea. Mi-a spus odată : „Eu ziua mă risipesc, mă dărui ; noaptea mă adun și simt dintotdeauna că noaptea — când rămîn numai cu frământările mele — mă fertilizează“.

Portretul gînditorului și oratorului nu poate fi întreg fără a cita, fie și sumar, din discursurile lui. Vom începe cu cuvîntarea de debut în Parlament, rostită în ziua de 20 decembrie a anului 1913. Cităm : „În politica externă, România are de azi înaintea o datorie bine definită : să lucreze fără preget, ca opera conferinței de pace de la București să fie păstrată și consolidată. Pentru aceasta, o politică de raporturi amicale, cu toate statele fără deosebire și o politică de strînsă prietenie cu statele de peste Dunăre, se impune“. Și mai departe : „România nu poate fi mare în afară, decît în măsura în care e tare înăuntru“.

Nicolae Titulescu avea atunci 31 de ani și își fixa jaloanele de politică externă cărora le va rămîne credincios pînă la capătul frământății lui existențe.

Mai târziu, în 1921, când nu avea decît 39 de ani și era ministru de finanțe, într-un mare expozeu pe care-l face în fața Parlamentului în ședința din 10 iulie, într-o situație economică și financiară dificilă și pentru țară și pentru Europa, el termină astfel :

„Văd toate greutățile de care sînt înconjurat ! Le pipăi, le număr, le cîntăresc ! Măsor puterile slabe cu care trebuie să le înving și totuși nu poate să-mi intre în minte o clipă că n-aș putea ieși învingător. Care să fie cauza acestui optimism ? Unii vor spune : o necesitate a oficialității.

Eu știu că guvernele sînt optimiste pentru timpul cît stau la cîrmă, dar sînt extrem de pesimiste pentru momentele când ar prevedea că nu ele vor avea conducerea țării. Or, eu așez optimismul meu într-un viitor mai îndepărtat ; nici în prezent, nici în viitorul imediat.

Care să fie deci cauza acestui optimism ? Alții vor zice : secretul artei dimitale, o necesitate a vrajei prin cuvînt ! Acei care ar putea crede așa ceva nu știu că, dacă cuvintele au atît de mare vrajă, e că poartă în ele bucăți din sufletul acelora care le rostesc, bucăți din sufletul pe care oratorul și-l rupe și îl împrăștie ca să ajungă, fie măcar numai pentru o clipă, la deliciul suprem, care se cheamă comuniunea desăvîrșită cu ceilalți. Și atunci cauza acestui optimism nu poate să rămîna decît aceea pe care mi-o servesc zilnic criticii mei : iluzia optică provocată de firea mea idealistă, care mi se zvîrle mereu în față, pentru a mi se profetiza că voi ieși învins în duelul meu cu realitatea fiscală și cu cifrele prozaice (...)

Ei bine, primesc explicația. Dar atunci, binecuvîntată eroare, salutară iluzie, care, îngăduindu-mi să întrezăresc strălucirea zilei de mâine, nu mă lasă să fiu doborît de micimile zilei de azi, căci nu e una să-mi scape din vedere. Și atunci,

departe de a mă lepăda de ea, ca de un păcat, eu revendic ca pe o bogăție această minunată iluziune : departe de a o păstra pentru mine, eu vreau s-o împărtășesc tuturor.

Da : idealul creator e talismanul care transfigurează realitatea și-ți dă puterea s-o birui ; idealul creator e izvorul la care dacă te adapi ești scutit și de descurajare și de limitarea în satisfacții ; idealul creator e sinonim cu intuiția cea mare care azi, în lumea bîntuită atîta vreme de fiorii reci ai morții, îți îngăduie să încerci, în fine, fiorii dătători de viață ai presimțirii sacre și ai renașterilor nesfîrșite“.

Formula „idealului creator“ se transformă, zece ani mai târziu în „idealistul creator“ din conferința „Dinamica păcii“ de la Berlin. Credincios convingerilor pe care și le-a apărut cu dîrzenie și consecvent cu ideile în care credea și pe care le propaga, el afirmă în „Dinamica păcii“ : „Am întotdeauna o profundă simpatie pentru idealisti, căci recunosc cu plăcere că în formulele lor grandioase se reflectă realitatea de mîine spre care noi toți tindem, mai mult sau mai puțin conștient“. Și folosind un citat al unui scriitor englez care spunea că fiecare din noi este născut să fie realist sau idealist, Nicolae Titulescu adăuga : „M-am întrebat adesea dacă acestor două categorii nu ar trebui să li se adauge o a treia, cea a idealiştilor care realizează. Înțeleg prin aceasta, pe acei bărbați care, tocmai ca și gînditorii puri, tind spre absolut, dar sînt, în același timp, siliți să-și asume răspunderea unor însărcinări politice și trebuie să recunoască, de aceea, că deși fiecare ideal este în sine o realitate în devenire, transpunerea sa în materie se poate produce însă numai ținînd seama de toate dependențele care condiționează comunitatea umană la un moment dat și să recunoască totodată că legea biruinței oricărui ideal este o permanentă legătură cu vremea“.

1
Idealismul lui nu i-a alterat — precum se vede — cîtuși de puțin realismul. Dimpotrivă. I-a dat o platoșă, o cuirasă, în lupta pe care o purta.

Vom încheia această schiță de portret a gînditorului și oratorului cu o tiradă a lui Nicolae Titulescu, care-l definește și îl rezumă și care poate să-i fie și epitaf : „Întrucît privește lupta însăși, este exact că ea formează o lege naturală a vieții. Toată viața e o luptă. Dar lupta nu reclamă neapărat distrugerea fizică a oamenilor. Și ce arenă de luptă mai bună se poate imagina, decît o campanie împotriva tuturor prejudecăților, a tuturor superstițiilor, a tuturor ereziilor care tulbură sufletele noastre, pentru ca apoi, în imensul, nelimitatul domeniu al luptei pentru idei, să descoperim după fiecare bătălie, nu moartea, — ci noi cauze pentru a trăi. Viitorul trebuie să fie opera noastră. Viitorul trebuie să poarte amprenta noastră“.

NICOLAE TITULESCU : „PESTE EUROPA A PUS STĂPÎNIRE NOAPTEA“

Luna martie este atașată de Nicolae Titulescu și ca aniversare și ca pioasă comemorare.

S-a născut la 4 martie 1882, stilul vechiului calendar, ceea ce ar corespunde cu 16 ale lunii acesteia, iar la o zi decalaj, adică la 17 martie 1941, a încetat din viață. Datele lui biografice sînt în genere cunoscute.

Școala primară și liceul le-a făcut la Craiova. Studiile juridice — licența și doctoratul — absolvite cu strălucire la Paris. Reîntorcîndu-se în țară, Nicolae Titulescu s-a dedicat avocaturii și profesoratului; iar însușirile lui, atît de rar înmănușiate într-un singur om, l-au impus repede — foarte de tînăr — și la bară și la catedră.

Amîndouă aceste profesii le-a practicat cu o împătimită iubire; la 22 de ani este numit în învățămîntul universitar, profesor suplinitor la catedra de Drept civil pe care o ocupa la Iași marele civilist Dimitrie Alexandrescu, iar la 27 de ani devine titularul aceluiași curs la Universitatea din București.

Prelegerile lui în fața studenților și pledoariile de la instanțele de judecată au demonstrat de la bun început excepționala personalitate ce avea mai apoi să strălucească — aproape un sfert de secol — pe arena agitatelor dispute internaționale.

Marea lui pasiune și marea-i vocație a fost aceea de profesor și totdeauna mărturisea, cu regret, că este un profesor ratat, fiindcă politica l-a răpit învățămîntului. Dealtfel, ca diplomat și ca ministru de externe — peste diversitatea ecuațiilor care-l confruntau și care-l absorbeau — a continuat să facă școală, inițiind, cu o stăruitoare silință de pedagog conștiincios, elementele tinere cu care colabora, în toate tainele și subtilitățile spinoaselor probleme ce se puneau în fiecare zi.

Înzestrat așa cum era și cu structura lui temperamentală fugoasă și inflamabilă, era normal ca luptele politice să nu-l lase indiferent. Luînd atitudine alături de țărănimea lovită în răscoalele din 1907, luptînd împotriva nedreptăților sociale și a arbitrarului — de oriunde ar fi venit ele — s-a avîntat cu toată puterea de muncă pe scena vieții politice, unde și *ceea ce* spune, și *cum* spune, îi dau autoritate și prestigiu.

Drumurile vieții sale sînt știute; le-am semnalat și noi, le-au popularizat și alții, ca să nu mai fie nevoie să le evocăm. Vrem numai, în rîndurile care urmează, să relatăm — în acest moment aniversar — cîteva întîmplări legate de ultima perioadă a vieții sale.

Cînd l-am văzut pentru ultima dată, la Paris, în primăvara anului 1940, cu puțin înainte de invazia Franței, bolnav, destrămat psihic, dar lucid, Nicolae Titulescu avea conștiința sfîrșitului și presimțea parcă finalul care avea să se adeverească un an mai tîrziu. Judecățile sale operau ca întotdeauna. Dar resorturile lui interioare erau măcinate; și la fiecare idee dezvoltată, la fiecă raționament ireproșabil construit, în analiza oricărei probleme cu caracter național sau internațional, revenea, în concluzie, ca un laitmotiv, aceeași frază: „Dar eu n-am să mai apuc să văd ceea ce

se va împlini, fiindcă eu sînt un călător, cu pașaport și cu vize în regulă, spre țara dreptilor“.

Mi-a încredințat atunci o scrisoare, cu rugămintea ca, atunci cînd mă voi întoarce în patrie, s-o remit colaboratorului său, Savel Rădulescu. Era o scrisoare-testament. Scurtă, lapidară, patetică. Mi-a citit-o. Îmi sună și astăzi, după 27 ani, cu aceeași rezonanță în scoica urechii vocea lui ușor voalată și fiecare cuvînt, ca o bătaie de ornic. Îl făcea pe Savel Rădulescu executorul dorințelor lui ultime și îi lăsa sarcina ca, după ce apele învolburate ale lumii se vor liniști, să-i aducă resturile pămîntești în țară și să le înmormînteze la Brașov. După terminarea lecturii a precizat: „Vreau să-mi am mormîntul la Brașov. Fiindcă Brașovul este ținutul cel mai românesc, cu care, de-a lungul zbuciumatei noastre istorii, țara veche a avut strînse și frățești legături, și care simbolizează în ochii mei, cu luminozitate, toată lupta purtată pentru Ardeal. E vreme de război ; nu se știe cine va supraviețui acestui cataclism. De aceea, ca să fiu sigur că dorința mea va fi împlinită, am mai scris același lucru cîtorva prieteni din țară și unora din Anglia și din America Latină. Cineva, poate, nu va uita că am vrut să-mi dorm somnul de veci în România, la Brașov. Dar Savel cunoaște mai bine decît oricine gîndul meu și știe, încă din alte împrejurări, că, dintotdeauna, am ales pămîntul Brașovului ca să-mi găzduiască osemintele“.

Au trecut de atunci, de cînd l-am ascultat vorbind pentru cea din urmă oară, douăzeci și șapte de ani. Și încheind aceste însemnări, care n-au voit să fie decît un popas lîngă umbra lui, îmi revine în minte și o amintire.

Mă ridicasem să plec. Era o despărțire tulburătoare, grea, împovărată de atîtea semne de întrebare, ridicate implacabil.

Se înnoptase. Titulescu se scoală din fotoliul în care șezuse, stinge prevăzător lumina din cameră, trage leneșele draperii din dreptul ferestrei, care asigurau camuflajul, deschide larg geamul și mă întreabă: „Vezi ceva?”. Răspund: „Nu! Nu văd decât întunericul“.

Afară, într-adevăr, nu era decât — cum spune Bacovia — noian de negru. Și el reia: „Da! În cetatea Luminii, nici o lumină. Peste Europa a pus stăpânire noaptea. Dar nu noaptea fertilă a muncii tihnite, a meditațiilor, a confruntărilor, a elaborărilor, nu noaptea ferestrelor luminate care i-au inspirat lui Barbey D'Aurevilly inimitabilele lui pagini, ci noaptea răului, a furilor și a pîndei asasine“.

A închis apoi fereastra, a acoperit-o din nou cu greaua draperie, a reaprins lumina, și așa ne-am strîns mîinile pentru totdeauna, lăsîndu-l parcă, mai mîhnit, mai trist și mai spectral decât îl găsisem.

La ferestrele acelei nopți stătea aprigă și pustiitoare noaptea fascismului.

Încerc să aduc în actualitate, în câteva linii, viața și opera lui Const. Rădulescu-Motru (1868—1957) pe care grăbitul timp ce-l trăim l-a proiectat într-o somptuoasă amnezie de parcă n-ar fi existat niciodată și n-a însemnat nimic în gândirea și cultura națională.

Am sentimentul net că ne găsim în fața unei nedreptăți flagrante și că postulatul, cu atîta căldură și grijă recomandat, de a pune în circulație valori ale trecutului — care cinstesc truda și creația românească — a fost, în ceea ce îl privește, cu desăvîrșire abandonat. Și nu era cazul. Dimpotrivă. Datoria, așadar, rămîne intactă și obligatorie, atît pentru edituri, cît și pentru cercetătorii de specialitate, care n-au dreptul de a se arăta zgîrciți sau uituci, cu lumina ce se cuvine dăruită generațiilor tinere.

C. Rădulescu-Motru a fost profesor. Unul din marii și eminenții dascăli care au ilustrat învățămîntul nostru superior aproape jumătate de veac cu o temeinică erudiție, cu o preocupare științifică modernă și cu o putere de muncă exemplară. Firește, n-a avut patosul lui Vasile Pârvan, nici elanurile lui Nicolae Iorga. Nu fermeca nici prin elocință și nici măcar prin efectele curențe de oratorie: dar a fost ca nimeni altul un om al datoriei, un mare predicator al adevărurilor, un învățat care s-a impus prin seninătate și înțelepciune, prin calm și prin concentrație, prin limpezime

și prin sobrietate, dar mai ales prin substanță. Fiindcă Rădulescu-Motru, în adevăr, stăpînea miezul tuturor problemelor ca să poată acoperi toate disciplinele.

În psihologie, în metafizică, în logică și epistemologie, în etică și estetică profesorul Rădulescu-Motru știa *despre ce este vorba* și totdeauna auditorul lui pleca de la o prelegere, de la orele de curs sau de la o conferință, cu sentimentul unei plinătăți de cunoaștere care venea dincolo de texte, din actul lui de meditație, din sevele și din armoniile gîndirii lui.

A avut serii nesfîrșite de elevi merituoși. Nu știu cîți mai trăiesc. Dar știu dintre învățăceii lui care au stat lîngă el pînă în ultima clipă — și cărora le-a trecut flacăra apostolatului — pe C. Georgiade, N. Bagdazar, I. M. Nestor și G. Bontilă, fiecare în specialitatea lui aducînd aceeași seriozitate ca și învățătorul lor.

O bibliografie extrem de bogată, legată de activitatea filosofică, cifrează peste șaptezeci de studii mai largi sau mai restrînse de metafizică, psihologie, logică, pedagogie și sociologie, tipărite în țară și în străinătate — unde era apreciat și cunoscut ca o valoare — în afară de un număr impresionant de eseuri politice, culturale și sociale, lîngă discursuri, comunicări și rapoarte făcute la Academie, ca și o prezență publicistică de sute de ori reprezentată în periodicele și cotidienele epocii, unde își spunea opiniile cu competență și gravitate în problemele esențiale ale vremii, de pe o poziție de înalt și incoruptibil umanism.

Rădulescu-Motru a lucrat cu tenacitate și fără preget. A fost un pasionat al muncii și și-a făcut din ea o dogmă ca să nu vină parcă în contradicție cu vorbele cu care își încheia lucrarea *Personalismul energetic*: „În om este atîna realitate cîta este în el energie de muncă“.

Voi înşirui aici şi publicaţiile pe care le-a fondat şi a căror direcţie a avut-o acoperind toate zonele preocupărilor lui ştiinţifice şi sociale : „Studii filosofice“ (1897—1916) ; „Noua revistă română“ (lunară şi apoi bilunară, 1900—1902 şi după o întrerupere de cinci ani din nou între 1908—1916) ; „Revista de filosofie“ (1918—1943) ; „Ideea europeană“ (săptămînal, 1919—1928, redactor-şef C. Beldie) ; „Revista de psihologie experimentală şi practică“ (1931, redactor-şef M. Moldovan) ; „Analele de psihologie“ (1934—1944, redactor-şef I. M. Nestor) ; „Jurnalul de psiho-tehnică“ (1937—1941, redactor-şef I. M. Nestor) ; şi „Jurnalul de psihologie militară“ (1939, redactor-şef Al. Chiappella).

Pentru ostenelele zămislirii operei lui şi pentru rectitudinea lui morală a fost chemat membru al Academiei Române în 1923, odată cu Mihail Sadoveanu, Octavian Goga şi George Murnu, iar între anii 1938 şi 1941 a fost preşedintele ei.

Orice fenomen politic, social, cultural nu-l lăsa indiferent şi fiecă problemă o analiza pînă la ultimele ei consecinţe, cu acelaşi spirit echilibrat şi lucid, obiectiv şi competent, care îi era specific.

Ca structură era un umanist ; iar ca gîndire un socialist. El însuşi îşi arată într-un interviu acordat ziarului „Rampa“ din 13 aprilie 1928 preocupările din tinereţe : „Pe vremea mea domnea pasiunea discuţiilor sociale. Era la modă socialismul. Aveam un cerc de lectură «Unirea» unde încingeam interminabile discuţii cu Nicu Săveanu, Stavri Predescu, Balănescu şi atîţia alţii. Socialismul pe atunci era numai doctrinar. Se deosebea cu totul de cel de azi. La noi era privit ca o formă superioară de înţelegere a societăţii. Orice om inteligent în curent cu mişcarea ştiinţifică a vremii trebuia să fie socialist“.

Consecvent cu cugetul și simțămintele lui, în broșura „Încotro merge Germania de azi?” (tipărită în 1922) cu privire la mișcările politice din Germania scrie: „De acest socialism au nevoie toate statele europene pentru a se scutura de stăpânirea oligarhiilor naționale, cauza de astăzi a războaielor și a tuturor mizeriilor politice. Cu deosebire statul român are această nevoie. Întărirea statului român nu poate veni decît prin trezirea conștiinței în clasele muncitoare...”

Profesorul Rădulescu-Motru, în afara faptului că a întemeiat o școală a filosofiei moderne românești, a fost și un ferment inepuizabil de cultură, preocupat de evoluția și roadele ei. Într-un articol dedicat lui Mihai Eminescu și operei lui face această constatare: „Procesul culturii române întregi s-a depănat în mic, dar concentrat în munca lui Mihai Eminescu. Acea *căutare de sine* a culturii române întregi. Bat la porțile acestei culturi atîtea gînduri și atîtea doruri. Eminescu a fost între puținii care au deschis acestor gînduri și doruri o poartă de intrare spre o viață durabilă”.

Nepot pe linie paternă al pandurului Constantin din Cărbuneștii Gorjului, care a făcut parte din oastea lui Tudor Vladimirescu și care fugărit de puterile stăpînirii se refugiază la mînăstirea Gura Motrului, unde este găzduit de Eufrosin Poteca. Rădulescu-Motru, rămînînd credincios amintirilor din copilărie păstrate de la tatăl său — care fusese trimis la învățătură de vestitul egumen al mînăstirii, căruia îi îndeplinea și oficiul de secretar —, va încerca mai tîrziu să fixeze figura acestui mare cărturar pe care îl considera Nestorul și ctitorul filosofiei românești.

Îmi amintesc astfel că în iarna lui 1929, într-o suspendare de ședință a Senatului, unde era membru, la o discuție în sala de mese a bufetului, Rădulescu-Motru ne povestea cîtorva, în legătură cu valoarea intelectuală a lui Eufrosin

Poteca, un amănunt senzațional : că începutul gramaticii lui Ion Heliade Rădulescu a fost scris de sihastrul prelat de la mînăstirea Gura Motrului și că Heliade ar fi continuat-o doar. Profesorul Rădulescu-Motru n-a făcut niciodată o afirmație ușuratică. Nici nu intra în obiceiul lui să arunce vreo vorbă fără rost. Totuși e greu de presupus care e adevărul. Văzîndu-l și în alte dăți, am continuat să-i cer lămuriri : și mi-a dat răspunsul că deține versiunea de la tatăl său — cu adaosul că în 1848 Ion Heliade Rădulescu, Ștefan Goleșcu și alți fruntași ai guvernului revoluționar l-au solicitat pe Eufrosin Poteca să dea binecuvîntarea lui țării în clipele acelea de încercări și de cumpănă.

Pentru cunoașterea cît mai edificatoare a omului dau mai jos cuprinsul integral al unei scrisori inedite a profesorului Rădulescu-Motru, adresată din Butoieștii lui natali la 18 septembrie 1943, către scriitorul Emanoil Bucuță, care ocupa și funcția de director al Editurii „Casa școalelor” — și sper că semnificațiile ei lectorul să nu le omită : „18 septembrie 1943 (Butoiești) Dragă Bucuță, Am citit cu multă bucurie articolul publicat în *Săptămîna C.F.R.* privitor la mînăstirea Gura Motru și-ți sînt foarte recunoscător că nu scapi ocazia fără să insiști asupra importanței istorice pe care o are mînăstirea și personalitatea lui Eufrosin Poteca. Mulțumită dumitale poate că vor prinde de veste cei în drept de existența celor așezate în locuri dosnice.

Cînd mai faci un raid prin partea aceasta a Mehedințului ? În curte la noi ai vedea ceva schimbări. Am zidit o cramă nouă pentru fermentarea mustului, în care cred că poți intra cu plăcere, fiindcă mustul ți-e iertat, nu este vin ! Culesul viei se apropie și sperăm la o recoltă bună. Zilele trecute am primit și *Lecțiile de Logică*. 12 exemplare. Am bănuît un moment că două exemplare, împachetate deosebit

sînt de lux. Dar la pipăirea hîrtiei neobservînd nici o diferență, exemplarele s-au amestecat. Aș fi dorit să trimit unul din cele de lux ministrului, dar acum greșeala s-a făcut și este ireparabilă. Am scris lui Bagdazar să-mi ajute el, alegînd 5 exemplare curate, pentru a le împărți după lista ce i-am dat. (Petrovici, Bagdazar, Bucuță și două pentru mine.) *Lecțiile de Logică* sînt mai ales pentru studenții și profesorii din secția științifică, fiindcă sînt închinată punerii în valoare a metodelor experimentale. Dacă ai ocazia să vorbești cu vreun recenzent sau cu ocazia anunțării lor la radio, aș dori ca acest caracter al lor să fie scos în evidență. Mă aștept dealtminteri ca *Lecțiile* să nu atragă prea mult atenția recenzenților noștri fiindcă ele nu sînt în pasul timpului nostru războinic. Lucrările de cugetare trec la noi neobservate și cînd nu este timp de război, darmite acum în război! Tot ce nu dă loc la critici violente sau la laude ditirambice nu se ridică la suprafață. Avem încă limbajul emoțional, legat de patimă și interes, nu limbajul abstract al gîndirii și al obiectivității!

Lecțiile de Logică s-au ținut acum treizeci de ani în urmă; ele sînt totuși în spiritul lor prea timpurii. Sînt pentru depozitul de documente iar nu pentru vitrinele de actualitate. Noi mai stăm la Butoiești pînă la 1 noiembrie. Cu toată prietenia. C. R.-Motru“

Socot de asemenea util să semnalez amănuntul pe care-l cunosc că, înainte de a muri cu un deceniu, profesorul Rădulescu-Motru începuse o revizuire critică și o completare a întregii lui opere filosofice pe care vroia s-o aducă în ritmul vremii. Ar fi de cercetat pînă unde a ajuns munca lui, de ce anume s-a apucat și ce eventual a mîntuit. Și sfîrșind aici lacunara prezentare, peste voia mea din memorie sare un gînd vechi formulat de filosoful scoțian Dugald Stewart:

„Fericirea firii omenești ca și desăvârșirea ei stau în a ne face datoria“.

Omul și profesorul C. Rădulescu-Motru, care s-a mișcat o viață întreagă pe conștiința unei misiuni, a putut închide ochii senin și împăcat că și-a făcut întru totul și întru toate cu prisosință datoria.

Am avut cu Petre Andrei strînse și frecvente relații. I-am cunoscut viața, gîndurile, preocupările și comportamentul, năzuințele și luptele, multe din tristețile și mîhnirile lui — care erau ale timpului și ale moravurilor — și cîteodată trecătoare bucurii, sau rotunjimile împlinirilor. Și am avut și norocul să fie prieten cu un mănunchi de oameni pe care îi știam, de care mă apropiasem, pe care îi admiram și-i îndrăgisem, cum erau Armand Călinescu, Mihai Ralea, Cezar Petrescu, Demostene Botez, N. St. Graur, Moș Ion Codreanu, Costache Leancă, Dimitrie Moldovan, Alexandru Mița, — și nu o singură dată s-a brodit să fim laolaltă ca să adulmec, ascultînd, neuitate desfătări și totdeauna să risipesc îndoieli cînd mă vizitau și să mai învăț ceva ce nu știam.

Petre Andrei era foarte atașat de Constantin Stere, ca altminteri tinerii de pe atunci cei mai valoroși de la național-țărăniști, eșalonul al doilea, sau noul val, ca să întrebuițez formula uzitată astăzi, ori poneii, cum îi botezase Vaida Voievod, care erau considerați că reprezintă ideologic, în cadrul partidului, aripa radicală de stînga. Și fiindcă între Petre Andrei și C. Stere exista și o oarecare asemănare fizică, neobosita clevețeală și infamie bucureșteană acreditase legenda că e copilul lui natural. Numai că Petre Andrei se născuse la 29 iunie 1891 la Brăila, iar C. Stere vine în țară

la începutul lui 1893 ceea ce îl făcea să spună amuzat că ar putea fi pruncul lui din flori realizat eventual prin... corespondență.

Nu vreau să relev — în această scurtă încercare de a-i schița din câteva linii portretul și de a-i încălzi o clipă amintirea — însemnătatea pe care a avut-o prezența lui la catedra Universității din Iași, contribuția adusă învățământului nostru superior și actului de cultură. Le știu bine nenumăratele serii de studenți, din care vor fi existând încă destui, care se îmbulzeau să-i asculte cursurile și prelegerile, iar după ce el n-a mai fost, aceia care i-au cercetat cărțile. Nici nu vreau să înfațișez laborioasa, unitara și încărcata de substanță operă lăsată de gânditor și sociolog, unanim apreciată în țară ca și în străinătate. Dealtfel în Editura Academiei R.S.R. încă din 1973, într-o excelentă ediție îngrijită de dr. Mircea Măciu au început să apară în volume masive — și au ieșit pînă acum trei, urmînd probabil al patrulea și un al cincilea, — înglobînd în totalitatea lor lucrările de filosofie, de estetică, dar mai ales de sociologie rămase de la regretatul Petre Andrei. Ci mă voi mărgini să încheg o imagine a omului, a structurii lui, dincolo de inteligența sa vie și colorată, de variata și temeinica lui cultură, de remarcabilul său talent de vorbitor, — și toate erau sortite să-i aducă deopotrivă și dragostea prietenilor și stima adversarilor.

În peisajul nostru politic Petre Andrei era situat net la stînga. Fără nici o oscilație și fără nici o concesie. A fost o pildă de consecvență cu ideile lui și pe corzile violoncelului său lăuntric nu era loc pentru alt cîntec decît acela al omenei, al binelui, al frumosului și al dreptății.

Era, incontestabil, în replică, un adversar ireductibil prin scris și prin grai al tuturor formelor de opresiune, al de-

magogiei și al misticismului, al diletantismului care se amesteca în toate cu o egală incompetență, al tuturor dălhăușilor mai mici și mai mari care invadaseră viața publică nesocotind principii, disprețuind logica, opunînd rațiunii bîta și judecăților de valoare glonțul. Și îmi reamintesc din multe lui manifestări și luări de atitudine, un excepțional studiu tipărit în Editura „Viața românească” în 1927, întins pe mai bine de treizeci de pagini, cu titlul „Fascismul” în care destrăma cu o putere de argumentare exemplară, tot vidul doctrinar al mussolinismului. Venise de cîțiva ani abia la putere în Italia și — prin papagalizare — începuse să facă prozelitism și la noi. Petre Andrei chema, între primii, cu o fascinantă vigoare demonstrativă, tineretul la realități, departe de hîrtoapele rătăcirilor. Și îl mai văd cît de activ, de pasionat și de neobosit a putut să fie pe teren, din sat în sat, în cruciala bătălie purtată între dreapta și stînga, în alegerile parțiale din 1936 de la Mehedinți și Hunedoara, care au însemnat două strălucite victorii ale coaliției forțelor democratice din România împotriva apologetilor și stipendiaților Berlinului hitlerist.

Firește, Petre Andrei nu putea să aibă după înscăunarea legionarilor la cîrma țării alt destin decît acela care îi fusese sorocit lui Nicolae Iorga, lui Virgil Madgearu, lui Victor Iamandi și, dacă ei ar fi avut răgazul, ar fi trecut prin ștreang și pistol pe toți aceia care într-o formă sau alta le-au fost ostili și s-au opus demenței.

La 4 octombrie 1940, noaptea, au năvălit înarmați în casa lui să-l ridice ; și, în vreme ce îi percheziționau biblioteca și arhiva, a intrat în baie și înainte de a înghiți fiola de cianură, de care nimeni nu știa că o purta cu el, și-a pus pe hîrtie gîndurile acestea adresate celor patru fii :

„Scumpii mei copii,

Mi-e greu, mi-e foarte greu să mă despart de voi și de mama voastră. Sunteți tot ceea ce am avut mai scump pe lume, dar nu mai pot trăi. Tocmai acum când aveți mai multă nevoie de mine eu trebuie să vă părăsesc pentru totdeauna.

Împrejurări nenorocite mă silesc la asta. Tin să știți însă că tatăl vostru nu are nici un fel de vină, nici o pată, nici un amestec în cele întâmplate. Nu pot suporta însă să fiu tîrît în mocirlă sub nici o formă. Să nu credeți că fug de judecată și de aceea aleg acest mijloc. Nu, dar nu mai am tăria sî lupt. Eu am conștiința împăcată; sîngele și moartea să cadă asupra capului celor care mi-au zbuciumat nervii în halul acesta. Am avut altă atitudine politică decît garda de fier, dar nu am prigonit pe nimeni și nu am făcut nici un gest urît. Nu pot să fiu însă umilit și degradat. De ce să fiu arestat? Dacă aș avea pe sufletul meu o cît de mică vină aș suferi orice căci aș fi meritat. Dar așa? În cărțile scrise de mine apare clar atitudinea și concepția mea. Voi controlați și veți vedea.

Rog pe Alexandru să fie bun și înțelegător. Tu, dragul meu, ești uneori violent, deși ai suflet bun. De aceea te rog nu fi nerăbdător, menajează mamei suferința că zilele ei de acum încolo numai fericite nu pot fi. Ai grijă, iubitul meu fiu, de toți frații tăi, ajută-i să suporte mai ușor lipsa tatălui lor.

Pentru Pichi am îndemnul de a fi tot așa de bun cu mama sa. Știu că voi toți o adorați și nu mă îndoiesc că-i puteți alina suferința. Zizi și Costăchel vor uita totul mai curînd ca voi, căci sînt încă mici. Nu uitați nici un mo-

ment că lor trebuie să le îngăduiți copilăriile legate de vîrsta lor.

Veți îmbrățișa fiecare cariera care vă va plăcea. Să fiți cinstiți și buni. Să nu faceți niciodată politică și să vă feriți de a cădea în pasiunea ei. Dacă acolo, departe, mai este ceva, să știți că tatăl vostru va veghea asupra voastră.

Păstrați amintirea clipelor bune, a zilelor senine, pe care le-am avut împreună căci, cine știe, ce vă mai este sortit și vouă să trăiți. Oricum, aveți grijă de mama voastră.

Vă îmbrățișez cu tot sufletul și pentru totdeauna.

P. Andrei

Patru copii fără avere, fără sprijin, rămîneau în grija unei mucenicii materne, să-i crească și să-i rostuiască. Cel mai mare, Alexandru, care e medic la spitalul Parhon din Iași, avea 18 ani ; Petru, doctor în drept, lector universitar, 17 ani ; Gheorghe, medic primar la Huși, 13 ani ; și Constantin, jurist, 5 ani.

Împlinise de trei luni 49 de ani. Și drama de la Iași, care a deschis neagra eră a fărădelegilor și a singelui nevinovat, a zguduit în profunzimi sensibilitatea și spiritul uman românesc.

Petre Andrei, care nu era un arendaș al crezurilor de căpătuială, care-și apăra ideile cu frenezie și ardori în toată complexitatea și verticalitatea lor, demn, onest și rectilin murea în picioare cu ele și pentru ele, într-o apoteoză de noblețe morală incomparabilă, ca să reediteze parcă aidoma, după aproape un secol și jumătate, același deznodămînt, ca al filosofului Condorcet, care îi era atît de familiar în alcătuirea lui etică și estetică.

Se vorbește deseori — cu legitimă îndreptățire — de luptele care s-au purtat pe vremuri la noi între stînga și dreapta, între democrație și fascism, se evocă circumstanțele cu mai multe sau mai reduse detalii, riguroase uneori, lacunare altădată și se învie figuri de merite și de victime ale unor idealuri și convingeri, care totdeauna vor lumina fruntea umanității. Dar unul din această familie de spirite — căruia i-am simțit umărul lîngă noi constant și mintea și sufletul și fapta, în ceasurile acelea aprige cînd pacea agoniza într-o lume crepusculară dominată de zgomotoasa ideologie a cămașilor de varii culori — despre care nu s-a scris aproape nimic sau chiar nimic, este incontestabil Victor Iamandi. Și i se cuvenea cu prisosință și pe bună dreptate alt tratament, ca să nu ne facem imputarea că i-am ucis și amintirea.

Nici o enciclopedie nu-l menționează. Nici un calendar și nici un almanah nu-i trece numele. Și e regretabil și deopotrivă injust.

Cîteodată doar, cînd sînt pomenite ororile funestei domnii și negrelor practici legionare, e pus și el — între cei proeminenți căzuți sub gloanțele verzi — alături de I. G. Duca și de Armand Călinescu, de Nicolae Iorga și de Virgil Madgearu, de Petre Andrei și de Generalul Gheorghe Argeșanu.

Lumea de azi nu-l mai știe iar cei care l-au știut cu tot aportul și vredniciile lui dăruite vieții publice românești sîntem din ce în ce mai puțini. Și îmi apare ca o datorie să pun lîngă înghețata umbră toate caloriile cuvîntului.

S-a născut la 15 februarie 1891 în satul Hodora, comuna Cotnari, județul Iași, ca fiu al învățătorului de țară Ion Iamandi.

„M-am ridicat — obișnuia să spună — din rîndurile mulțimii anonime“ ; iar într-o epistolă din tinerețe către I. G. Duca se va mărturisi : „Sînt un om fără istorie, n-am blazon, nici familie și sînt sărac“.

Absolvă cursurile secundare la Liceul Național din Iași și tot aici pe cele universitare obținînd concomitent licența în științele juridice și în litere cu specialitatea — sub îndrumarea lui Nicolae Iorga și A. D. Xenopol — a istoriei. În facultate se va impune de la început prin seriozitate și inteligență, avid de lecturi, dar mai ales prin talentul său de publicist și de vorbitor, astfel încît colegii de generație, considerîndu-l conducătorul și animatorul lor spiritual, l-au ales președintele centrului studentesc din capitala Moldovei.

În timpul neutralității noastre din perioada primului război mondial organizează Congresul studentesc de la Galați și a acționat cu pasiune și neoboseli ca să fie ales președinte al acelei „manifestații naționale“ Vasile Stoica, diplomatul de mai târziu, „reprezentantul tineretului din Transilvania, pentru a da opiniei publice impulsul, ca să-și îndrepte întreaga sa atenție către Ardealul ce trebuia eliberat“.

La Iași va profesa avocatura și va deveni titularul catedrei de istorie la Liceul Național. Demobilizat în 1918, se va înscrie în partidul liberal, i se va încredința direcția ziarului *Mișcarea* unde își va publica articolele zilnice iar din 1922 pînă în 1940 va fi ales fără întrerupere deputat în

toate parlamentele succedate și va fi ministru la diferite departamente în mai multe formațiuni ministeriale.

În partidul liberal a reprezentat net și fără nici o oscilație aripa de stînga, în care eram obișnuiți să vedem acționînd pe mai bătrînul fost socialist Vasile P. Sassu, pe George Fotino, pe Mihail Berceanu, pe C. Tătăranu, pe Tiberiu Moșoiu, pe H. Aznavorian, marele jurist și încă destul al căror nume îmi scapă.

Dar puterea era în altă parte și alți factori de culise activau în anii grei ca să torpileze sănătoasele recomandări și să înăbușe strigătele de alarmă.

Victor Iamandi însă n-a dezarmat. Și de pe banca ministerială cît a fost ministru și de la tribuna Camerei deputaților, ca și în întrunirile publice, fără încetare a denunțat primejdia fascismului și a uneltelor autohtone, dar mai ales Garda de Fier își găsisese un permanent și neînfricat adversar care îi demasca fără nici o reticență scopurile și îi stigmatiza cu impetuozitate mijloacele.

Îngrijorarea față de problema legionară era la el pornită din ideea patriotică, de la care nu s-a abătut niciodată, că aceasta pregătește terenul ca țara să fie transformată într-o colonie hitleristă, — și lucrurile așa au evoluat precum le prevăzuse. Victor Iamandi era în partidul liberal o replică a ceea ce reprezenta în partidul național țărănesc Armand Călinescu. Și amîndoi au ispășit identic.

În 1938, cînd surprinde invitate la Palat, în cadrul unei recepții, personaje identificate ca făcînd parte din rețeaua de spionaj hitlerist, va spune cu o îndurerată dezamăgire: „Deci trădarea țării vine chiar de sus“.

În pofida voinței lui Carol II și contra insistențelor lui Gheorghe Tătărescu, care era prim-ministru, ca să nu se mai ocupe de asasinarea lui I. G. Duca și să-i cerceteze dedesub-

turile, Victor Iamandi reunind pe toți fruntașii liberali din Moldova la Piatra Neamț și organizînd o adunare publică, a chemat partidul și guvernul liberal la realități și la dezmeticire, fără zăboviri.

Discursurile lui toate — și nu unul incidental ci zeci, ca și articolele lui din presă, cît a scris — sînt străbătute toate de aceeași obsesie : fascismul și hitlerismul.

Citez spre exemplificare, fiindcă gîndurile lui îi vor defini mai bine structura și portretul moral : „E fascismul o ideologie, reprezintă o nouă formă a evoluției politico-sociale a omenirii, menită să marcheze hotarul între două ere în istoria civilizației umane ?

Răspundem cu siguranța și liniștea pe care ne-o dă conștiința că servim adevărul : fascismul nu e decît un regim întemeiat pe forță și violență fără nici o motivare de principii. Fascismul e un regres. În lanțul ideilor care dirijează viața popoarelor și a statelor pe drumul desăvîșirii politice și sociale, fascismul nu va putea intra niciodată. Epoca de tranziție pe care o trăim va trece. Mai curînd sau mai tîrziu omenirea va scăpa de coșmarul care o stăpînește azi“.

Iar în ce privește în mod special Garda de Fier reproduc din nou : „Extremismul de dreapta n-a fost deviat prin combinații de culise, de la scopurile ce le urmărea : a utilizat toate concursurile ce i s-au dat, ajungînd să se transforme în cîtiva ani într-o primejdie iminentă pentru însăși existența statului. Și în 1934, după asasinarea lui Duca și mai tîrziu în 1936 în Parlament și în întruniri publice din țară, am spus răspicat că dacă nu este posibilă o redresare promptă în rîndurile noastre, dacă nu se încetează cu întrebuintarea, ca o masă de manevră a acestei mișcări sedicioase și subversive, cînd de unii, cînd de alții și dacă nu se organizează pe teren o acțiune de rezistență și de ofensivă împotriva

acestei violentări a conștiinței obștești, atunci va veni un ceas cînd orice am face, va fi prea tîrziu și valul va trece peste noi“.

Putea un asemenea om care gîndea așa cum s-a văzut că a gîndit, chiar din aceste sumare fragmente, să aibă alt sfîrșit decît acela pe care l-a avut ?

În ziua de 3 octombrie 1940 a fost ridicat din domiciliul obligatoriu care i se fixase, sub pază, la locuința sa din București și transferat la închisoarea Jilava, unde a fost ciuruit de gloanțe, în noaptea marelui masacru de la 26 spre 27 noiembrie, dimpreună cu ceilalți deținuți politici. Împlinise 49 de ani. Și sîntem oare îndrituiți să întîmpinăm cu atîta nepăsare sau uitări lupta și jertfa unei vieți exemplare ?

Pun doar întrebarea.

E destul de dificil să îngrămădești într-o pagină, două sau trei, atîția „ieri“ lăsați în urmă, carbonizați, cînd îți propui să încălzești pentru o clipă amintirea lui Cezar Petrescu.

Am fost foarte legat de el, încă de la debutul meu într-ale scrisului și lungi și mulți ani ne-am văzut zi de zi, în cumpene și bucurii, în nădejdi și proiecte, în deziluzii și amaruri.

Nu voi vorbi despre opera lui, fiindcă sînt alții mai competenți și deci mai îndreptățiți decît puținătatea mea s-o facă, ci voi încerca din cîteva fapte disparate, din cîteva reacții pe care le-am trăit în diverse circumstanțe, din unele gînduri și mărturisiri — poate mai puțin știute — să schitez o imagine, ca să zic astfel, dinlăuntrul lui Cezar Petrescu, structura lui, fondul lui uman, zestrea lui psihică și mentală, într-un cuvînt, omul. Și voi porni să narez totuși, dar cît mai succint cu putință, geneza romanului „Simfonia fantastică“, adică, în fond, un crîmpei de istorie literară.

Era în primăvara anului 1929. Luam masa, de regulă, la „Modern“, în localul și locul unde e astăzi restaurantul „Berlin“. Poate că e cazul să precizez că la etaj, unde funcționează acum barul și berăria, au fost succesiv, în epocă, trei redacții de cotidiene : „Cuvîntul“ — se spune doar că la

început a fost cuvîntul —, „Curentul“ și „Lumea românească“.

În fiecare seară aproape, după ce ne isprăveam lucrul la gazeta, acolo ne adunam la interminabile, neuitate și seducătoare discuții, de la cancanul politic la literatură, de la teatru la plastică, de la filosofie la estetică și pînă la... atîtea din visurile noastre ratate.

Sigmund Freud cu psihanaliza lui, care avea și apologeti și detractori, era de actualitate. Nu știu nici azi dacă în terapeutică a dat, cumva, rezultatele scontate. Dar pentru o anume literatură, de psihologie, de psihopatologie, de „cazuri“ cum s-ar putea spune, a fost, desigur, un instrument de lucru. Și, în foarte multe țări, era o modă. Moda, știm foarte bine, nu e numai vestimentară și, foarte curios că, atît după primul război mondial, ca și după cel de-al doilea, Freud și freudismul au cunoscut o vogă și o recrudescență.

Într-una din seri, directorul ziarului „Curentul“, acolo, la „Modern“, a povestit sumar subiectul „Simfoniei fantastice“, propunîndu-i lui Cezar Petrescu să-l scrie.

— Dă-mi 50 de mii de lei în contul salariului și-l fac în două săptămîni, a replicat Cezar Petrescu.

Patronul s-a învoit.

A doua zi de dimineață și-a ridicat suma de la administrație, la amiază a plecat la Roman unde cea de-a doua soție a lui își avea o locuință pe care și-o păstrase, iar după două săptămîni a venit cu manuscrisul romanului, care a apărut în Editura Ciornei, epuizîndu-se în cîteva zile și care în 1930 s-a tipărit în traducere, cu același succes, și în Italia. Așa s-a născut „Simfonia fantastică“. Și cu asta trec mai departe. Foarte mulți s-au întrebat și m-au întrebat, știindu-mă că-i eram apropiat, dacă Cezar Petrescu a fost vreodată înregimentat în vreun partid politic, plecînd de

la realitatea că în 1936 fusese cîteva luni secretar general la Ministerul Cultelor și Artelor, un post care se presupune că este, prin esența lui, politic.

Titular al Departamentului era Victor Iamandi, fruntașul liberal din aripa stîngă a vechiului partid, statornic în convingerile lui democratice, neînfricat, antifascist și antilegionar, asasinat de legionari în noiembrie 1940 la Jilava, dimpreună cu ceilalți deținuți politici.

Au fost colegi de școală și de clasă, erau intimi prieteni și Victor Iamandi i-a propus și a stăruit să primească să se ocupe el de sectorul Artelor din minister. În sfîrșit, după multe insistențe, Cezar Petrescu a acceptat. Îl vedeam și atunci, cînd era foarte ocupat și absorbit de varii probleme, de trei, patru ori pe săptămîină, și era exasperat că-i răpit scrisului și că n-are nici o vocație de administrator și de birocrat, cum efectiv nu avea.

Totdeauna cînd mă duceam la el, biroul șefului de cabinet era plin de postulanți — tineri cei mai mulți — poeți care băteau la porțile notorietății, prozatori cu veleități de romancieri, actori și actrițe, pictori și sculptori, toți cu necazurile și nevoile lor, dar cei mai mulți pentru solicitări bănești. Avea, în acest scop, un fond lunar, destul de important, prevăzut în buget și Cezar Petrescu îl consuma în primele zile ale fiecărei luni, ajutînd îndeosebi pe cei bătrîni și neputincioși, ca și pe cei foarte tineri care făceau foame și boemă. Și, odată, Victor Iamandi își cheamă prietenul secretar general la el în cabinet, unde — pe un fotoliu, destul de sigur pe sine, stătea un vlăjgan înalt, spătos, voinic, cu niște maxilare puternice, și Victor Iamandi îl pune în temă : „Uite, Cezare, dînsul este unul din oamenii mei de la Iași, care mă ajută în alegeri. Dă-i, te rog, din fondurile

tale de dispoziție, două mii de lei, că eu le-am isprăvit pe ale mele“.

— Păi și eu le-am isprăvit. Dar dînsul ce este ? E scriitor, e pictor, e artist ?

Era un simplu agent electoral. Și, cum nu se făcea să plece nesatisfăcut, și cum Cezar observase iritarea ministrului în alternările de înroșire și de paloare pe obraz, și-a scos portvizitul și i-a înmînat haidamacului electoral patru bancnote, de cîte cinci sute de lei, din banii lui personali.

Victor Iamandi l-a înțeles și a mai înțeles totodată că Cezar Petrescu, în adevăr, nu are nici o aptitudine pentru „dedesubturile“ și „subtilitățile“ politice, iar a doua zi a apărut în ziarele de dimineață o informație simplă că Cezar Petrescu a demisionat din postul de secretar general de la Culte și Arte. În schimb, și-a salvat vechea lui prietenie cu Victor Iamandi.

El n-a fost înscris niciodată în nici un partid politic și n-a militat decît pentru cîteva principii care vor face totdeauna onoarea oricărei conștiințe umane și scriitoricești.

Cezar Petrescu disprețuia banul. Mai mult : îl ura. Îl ura, fiindcă o omenire întreagă e sortită să alerge după el. Și ceea ce i se părea bizar — și nu o dată a mărturisit-o — e că în cursa aceasta dementială fără pauză, în primele locuri erau aceia care îl aveau din abundență și care n-ar mai fi avut nevoie să gonească.

Pentru el banul n-a fost nicicînd un scop în sine — ci exclusiv un mijloc de vehiculare. Atît. Cînd îl avea, îl chelțuia cu ușurință și cu frenezie și, fiindcă se termina repede, mai încheia un contract cu un editor ca să ia un aconto.

În vara lui 1938 a apărut cotidianul „România“. O să arăt altă dată circumstanțele în care s-a ivit gazeta.

Ziarele democratice dispăruseră toate, încă sub guvernul Goga-Cuza ; iar evreii din presă interziși să mai profeseze. Prin stipulările contractuale, care condiționau apariția „României“, eram împiedicați în mod expres să angajăm evrei. Totuși în redacția noastră am avut evrei care nu semnavă cu numele lor cunoscut, care foloseau câte un pseudonim sau nu-și iscăleau deloc materialele și care erau plătiți sub diverse forme, fără să figureze pe statul de salarizare. Citez dintre ei pe prietenii noștri Sergiu Dan, Mihail Sebastian, Ion Călugăru, graficianul Adrian Schwartz, caricaturistul Ross, desenatorul și pictorul Perahim. Nu semnavă, fiindcă nu se putea, dar în vremurile acelea aprige pentru ei își aveau existența asigurată, ca să poată supraviețui marilor încercări și asta pentru că Cezar Petrescu era solidar cu tagma lui. Și, înainte de a încheia, voi mai evoca un moment tragic din existența sa.

Nu sînt mulți care să știe că, din primul lui mariaj, din tinerețe, a avut un fiu. Singurul lui copil. Îl chema Aurel. Era deștept, era frumos, era talentat, era student la Arhitectură și iubea o fată, colegă cu el de studii, originară din comuna Sîmbotești a fostului județ Rîmnicu-Sărat. Plecase în vacanța de Paști din 1940, să petreacă sărbătorile la părinții fetei care erau niște țărani mai cuprinși ; și acolo, drama pe care nimeni n-a putut-o dezlega. Fiul lui Cezar Petrescu și-a ucis iubita și apoi s-a sinucis. N-a lăsat nici o explicație a gestului și taina a dus-o cu el în mormînt.

Nu l-am văzut pe Cezar Petrescu niciodată atît de destrămat și atît de gîrbovit ca sub plumbul acestui imprevizibil epilog. M-a rugat să mă duc să mă ocup de problemele înhumării și am făcut-o, cu toată greutatea, ca să-l cruț de o realitate care nu mai putea fi modificată și ca să-și poată,

eventual, salva imaginea copilului dragostei lui dintîi, poate printr-un miracol, încă undeva, viu.

Și sfîrșind aici fugarele reminiscențe, voi transcrie dintr-un caiet vechi — foarte vechi — un gând al lui Cezar Petrescu care i-a fost ca un *credo* de luptă și de ideal și care poate fi un program pentru profesiunea noastră : „Un gazetar nu trebuie să lupte decît împotriva minciunii. Sub toate formele ei. Și s-o denunțe, cînd și-a făcut culcuș în lașitate sau cînd o află ascunsă chiar în tăcere“.

LILIALUL GALA GALACTION

Păstram în sipetul memoriei mele multe, superbe și auriate amintiri legate de Gala Galaction.

L-am cunoscut bine, am scris uneori la aceleași gazete, l-am vizitat în casa lui, ne întâlneam în jurul acelorași mese, la prieteni comuni, unde am petrecut unice și inubliabile ore de desfătări ale minții și ale sufletului — el fiind de fiecare dată protagonistul reuniunilor — totdeauna strălucitor prin reflecții și pilduitor prin reacții, bun și blînd, tandru și îngăduitor, dispus să înțeleagă și să ierte totul, neîntinat de mîzga intereselor și a vanităților, de egoisme și de ambiții, de veleități și de invidii, sfios și cucernic, aducînd oriunde l-aș fi aflat și oriunde l-aș fi văzut purități stelare și tihne de chinovii. Și a fost una din dragostele mele absolute, vreme de mai bine de o jumătate de veac, și am iubit și omul și scriitorul cu nesecată fervoare și împătımire, ca să mă tulbure și să nu-mi lase răgazuri ideea, ce fruct fără seamăn — savuros, colorat și aromitor — a putut să iasă din altoiul teologal, pe o creangă de excepție, a biologiei umane.

Așa l-am știut pe Gala Galaction, zămislit parcă să dăruiască seminției noastre lapte și miere, ambrozie și nectar — întîrziat pelerin al străvechiului Canaan — bătînd lungi drumuri în ciubotele lui, să înlătore o obidă și să șteargă o lacrimă, incapabil să strivească între degete două petale

de roze, ca nu cumva să le cășune o suferință în nervurile lor, pe care nu și-ar fi iertat-o.

Era numai nevinovăție, gingășii și evlavie. Și cum ar fi ezitat cineva să nu-l iubească și să nu aibă pentru el o statornică și inuzabilă adorație ?

Dar n-a fost așa cum l-am crezut.

A fost numai o mască, o poză care ne-a amăgit — și trebuie să recunosc că ne-a amăgit ireproșabil — fiindcă Gala Galaction, liliul Gala Galaction, e altul și altfel decât l-am configurat ; iar cum era în fond și în realitatea structurii lui — pe care și-a disimulat-o cu același incomparabil meșteșug de artist, ce l-a pus și în literatura lui — îl dezvăluie și-l situează la polul opus al imaginii, ca să ne dea amarul sentiment că ne-a jefuit de un valoros tezaur, ascuns în noi și purtat cu noi.

Nu-l vom mai avea. Și golul doare ca o amputare.

Am luat și am citit, cu creionul în mână, cele două stufoase volume din *Jurnalul* său ; și dacă în primul sînt, incipiente, unele avertismente, peste care înclini să treci mai ușor, în cel de-al doilea te obligă să revii peste liniile parcurse și să te întrebi, stupefiat, dacă în adevăr gîndurile, aprecierile și judecățile de acolo sînt ale lui Gala Galaction.

Dacă ediția n-ar fi îngrijită de Teodor Vârgolici, pe care-l știm cîtă reverență are pentru text și cîtă acribie pentru adevăr, m-aș fi lăsat sedus de ipoteza că mă găsesc în fața unei mistificări. Nu e însă cazul. Cert, *Jurnalul* e al lui Gala Galaction. Și transcriu, cuvînt cu cuvînt, din nota lui de la 5 octombrie 1940 : „Ieri, fostul ministru Petre Andrei s-a sinucis la Iași înghițind cianură de potasiu. A luat justiției înainte. Dacă era nevinovat nu-și făcea singur seama. Era un suflet fără filantropie, fără sinceritate și fără Dumnezeu. Nimeni nu-și va frînge mîinile după el“.

Și urmează, între paranteze drepte, câteva puncte de suspensie, ceea ce înseamnă că editorul însuși a socotit că a spus destul, reproducând ceea ce a reprodus, ca să nu mai îngroașe infamia, eventual și cu restul.

Sînt uluit și descumpanit. E primul și singurul care se exprimă în termenii aceștia despre Petre Andrei.

Nici pînă la el și nimeni nici după el. Era o valoare nu numai intelectuală ci și morală, de mîna întîi, îngemănînd armonios cultura și talentul, inteligența și sensibilitatea, cinstea și caracterul; și dacă prin absurd ar fi fost cu puțință o reeditare a legendei cinicului Diogene din Sinope, care umbla ziua cu felinarul aprins ca să caute *in om*, apoi cu certitudine, venind la noi, ar fi bătut în fereastra lui Petre Andrei și l-ar fi găsit.

Și-a curmat zilele la 4 octombrie 1940, în vîrstă de patruzeci și nouă de ani, cînd au năvălit noaptea în locuința lui legionarii, ca să-l ridice și să-l execute după rețeta lor, ca și pe ceilalți adversari din elita intelectualității românești.

Dar, Gala Galaction afirmă senin și inocent: „A luat justiției înainte. Dacă era nevinovat nu-și făcea singur sea-ma” — omițînd voluntar să precizeze, ceea ce știa foarte bine, că era vorba de „justiția” glonțului verde și că vina lui era exclusiv aceea că luptase cu neînfricare și cu consecvență, pe baricadele democrației, împotriva pestei hitleriste și a agenturii ei. Și cum a mai putut să adauge: „Nimeni nu-și va frînge mîinile după el”, — dacă nu atîția oameni care îl îndrăgeau și care au trăit drama din acele zile negre în toate profunzimile și sfîșierile ei, măcar văduva lui, căreia îi rămăsese copii minori de crescut și de rostuit fără nici un sprijin, — o, Gala Galaction, care vibrezi în fiecare pagină a *Jurnalului* cu un sentiment patern atît de idolatru și de cald, atît de grijuliu, atît de obsesiv și, aș zice chiar, atît de mor-

bid, pentru fiicele tale ! Cum de nu te-ai recuzat strigătoarei la cer nedreptăți și monstruoziități !

Și trec mai departe ca să-i redau comentariul și simțăminte din nota de la 29 noiembrie 1940, după asasinarea lui Nicolae Iorga : „Nenorocitul de Nicolae Iorga ! Se lăuda — o dată sau adeseori — că pe mormîntul lui trebuie scris : aici zace Nicolae Iorga, — care cît a trăit a știut să urască. Azi, epitaful trebuie completat : pentru care — adaugă Gala Galaction — a murit împușcat ca un cîine turbat“... Și apoi aducîndu-și aminte parcă de sutană și de harul preoțesc, de euharistie și de implorarea unitivă, Gala Galaction se tînguie : „Iartă-ne, Dumnezeuule mare !... Iartă dedalul infamiei noastre ! Iartă haosul cugetării și al simțirii noastre ! Un om atît de plin de venin ca Iorga nu putea să sfîrșească altfel !“

Opresc aici citatele. Spațiul nu-mi îngăduie să mă extind cu alte eșantioane de aceeași factură de cugetare pe care le oferă în jurnalul lui, Gala Galaction, cu o dărnicie de nabab. Și fulgerat de nedumeriri și de deziluzii, încercuit de potopul lor, care îi modifică radical fizionomia, el care era prelat și profesor de teologie, minte ascuțită și mătăsoasă și scriitor de vocație, plimbîndu-se cu însușiri inegalabile pe texte sacre ; îndestulat de frumusețea estetică și de poezia lor, ca și de cele înfiorate de anagogie, mă întreb cu tristețe ce i-a lipsit lilialului Gala Galaction ca să eșueze atît de ostentativ și atît de precar în pustiitorul simun al urii ? Ce n-avea Gala Galaction ?

Răspund fără ezitări : n-avea ceea ce s-ar putea numi o inteligență a inimii. Și este enorm, pentru că ea l-ar fi salvat, așa cum îl văzusem noi și nu, desfigurat pînă la aberativ, cum ni s-a arătat.

P.S. Un fost coleg dintr-o redacție, unde ne-a strîns pe vremuri aceeași luptă, uniți de aceleași visuri și de aceleași

nădejdi, îmi trimite, după mai bine de patru decenii, câteva vorbe coclite.

Nu-i port nici o ranchiună. Dar îl invit să citească „Jurnalul“ lui Gala Galaction, fiindcă am impresia că nu-l cunoaște și numai după aceea îl vom putea discuta, cum se zice, cu textele pe masă, noi înde noi, dacă e dispus, sau în cadrul unei dezbateri — cu toate textele — din care n-am dat decît două, în tot contextul lor, rotund și absolut.

N-am fost preocupat să caut „pete în soare“ — inutil travaliu, dealtfel, cînd el traversează o eclipsă — și mai puțin un „efect publicistic“, de care am fost străin chiar în zvăpăiata mea tinerețe și cu atît mai vîrtos acum, ajuns la capătul drumului, cînd nu mă mai pot înțepa cu ispita lor, nici veleități, nici ambiții și nici măcar ideea să-mi organizez posteritatea.

Regret că n-a înțeles o sfîșietoare și atît de clar exprimată tristețe și n-a ocolit întîlnind-o, cu tălpile botinelor — ca să n-o strivească — mărgeaua unei lacrimi. Și resping, zgribulit, tentativa de pedagogie a „tăcerii“ pe care vrea să mi-o sugereze, ca în fața unui tabernacol al miracolelor, — în esență doar un echivalent al lașității, care nu intră în componentele structurii mele și care niciodată nu va putea să dea gramineele capabile să hrănească „imponderabilele și comandamentele morale ale culturii“.

Am rămas — îl asigur pe fostul meu coleg dintr-o redacție de altădată — același neînduplecat și neînduplecabil adversar al neomeniei și al nedreptății, al minciunii și al fățarniciei.

În amplul și superbul lui „Jurnal“, André Gide, cu inteligența și sensibilitatea sa veșnic tălăzuite de neastîmpărul întrebărilor și de voluptatea interpretării, — rodind atîtea surprize și culori, atîtea neuitate catifelări și nuanțe, care au hrănit spiritul și imaginația tinereții noastre — emite într-un loc o idee fantezistă și bizară ca aparență, dar fascinantă ca premisă, că lucrurile din imediata intimitate a fiecăruia, cărora el le atribuie, pornind de la o experiență personală, însuflețiri, procese și reacții, cum ar fi de pildă o cravată, un fular sau un pulover, se satură de la o vreme de noi și după un avertisment sau două, cînd căutîndu-le unde știi că sînt, nu le găsești, să reapară firesc exact acolo unde ai umblat și unde le era locul (și asta consideră el semnalizările prevenirii că s-au hotărît să te abandoneze), iar mai tîrziu ceva, avînd din nou necesitatea sau cheful lor, să plece, să dispară și să se piardă, de data asta definitiv și irecuperabile.

Ideea lui André Gide — dacă vreți — mi s-a părut o foarte nostimă metaforă pe marginea căreia, desigur, se poate glosa îndelung și de multe ori fructuos, cu luciditate și melancolii, fără să-mi dau seama în ce măsură s-ar ajunge la o generalizare, la validarea ei, sau să-i asigurăm o tangență nu cu miezurile adevărului, ci măcar cu impalpabilii lui funigei.

Dar pentru mine rămîne cert un fapt : că aproape de regulă, ori de cîte ori am nevoie de o lucrare care ştiu bine că nu-mi lipseşte, care în momentul acela îmi este indispensabilă, şi mă îndrept spre rafturile sau dulapurile cu răvăşitele mele cărţi, nu reuşesc să dau peste ea ; ca altă dată, voind altceva, să ți se dăruiască privirii de la început, senină şi imperturbabilă, aş zice chiar, cu un soi de cinism şi de impudoare, satisfăcută parcă de izbutirea farsei jucate, care — de ce n-aş recunoaşte-o — întotdeauna mă contrariază, mă oboseşte şi mă exasperează. Şi cu sugerarea lui Gide, şi mutîndu-i delicioasa teorie, voi afirma despre carte — chiar dacă nu pleacă şi nu se pierde — că are un talent unic de a se ascunde, cînd în eforturile tale comenzile memoriei te îndrumă la ea să verifici cu precizie nişte date, să-ţi limpezeşti o negură, sau să obţii o certitudine.

Aşa am dat peste C. Antoniade. I-am căutat mai demult — fără să-l aflu — eseul „Imperialismul culturii germane“ publicat la „Noua revistă română“ a profesorului C. Rădulescu-Motru şi apoi imprimat într-o broşură scoasă la tipografia „Gutenberg“ în 1915, în care se face o analiză acuzatoare de o înaltă ținută intelectuală, clară, documentată şi obiectivă, asupra ţelurilor urmărite de Wilhelm II în declanşarea celui dintîi război mondial. Nu l-am descoperit cînd ardeam de trebuinţa lui ; şi mi s-a oferit deunăzi scotocind între cărţi, preocupat de altele, ca să-mi demonstreze doar că sînt unele întîmplări parcă mai dinainte sorocite şi m-am bucurat pentru o dată de întîrziere şi mulţumirea mi-a fost îndoită în oportunitatea ei : că dau tiparului gîndurile acestea după cele consacrate lui C. Rădulescu-Motru, cu care are filiaţiuni de destin postum, fiind total uitat şi pe deplin parcă radiat de timp, cu toată remarcabila şi va-

loroasa sa creație, iar în al doilea rînd pentru că anul acesta la 16 august se va împlini un secol de la nașterea lui.

L-am cunoscut bine. Era diplomat de carieră și scriitor. Era licențiat în științele juridice și în litere și își dăduse un strălucit doctorat în filozofie. Dincolo însă de titlurile academice pe care le avea, care pot găzdui tot așa de firesc numai grîul, sau numai neghina, ori amîndouă amestecate, era un om de excepționale însușiri, de o rară gingașie sufletească și mentală, mișcîndu-se la o scară umană cu mult mai elevată decît ceea ce ar defini o mare individualitate, de o rectitudine și de o substanță etică absolută, adăpat la sevele unei culturi stratificate, stăpînind în vorbire, în scris și — ceea ce e mai dificil — în gîndire, ca pe niște limbi materne, engleza, germana, franceza și italiana, în afară de vechea greacă și latina.

L-au prețuit și l-au apropiat Caragiale și Vlahuță și a fost prieten cu Anghel, cu Iosif, cu Panait Cerna, cu Ion Minulescu, cu Cincinat Pavelescu și cu mult mai tînărul decît el Lucian Blaga. Și mai știu că a avut strînse relații de amiciție cu Paul Claudel, cu Paul Valéry, cu Jean Giraudoux, cu Georges Duhamel, cu Paul Morand, cu eminentul istoric romanist Jérôme Carcopino, cu prozatorul elvețian de expresie franceză Charles Ferdinand Ramuz, cu spaniolul Salvador Madariaga — și el scriitor și diplomat — cu celălalt mare spaniol Ortega Y Gasset, — și sînt doar cîteva nume pe care le însemn în grabă, din foarte multele parcurse în variata lor caligrafie, dintr-o bogată corespondență întreținută, care nu știu ce va fi devenit.

C. Antoniadă purta cu el o lume ; și ultima dată văzîndu-l — eram în plin întunericul celei de-a doua conflagrații mondiale — mi-a spus că pornise să-și scrie memoriile. Le va fi terminat sau nu și pe unde vor fi cu întreaga lui arhivă

ce o posedă, de un palpitant interes documentar și istoric, cine oare poate răspunde? După cum, câți din generația tânără îl cunosc, ori au auzit de el, de activitatea și de opera lui? Cu siguranță extrem de puțini.

Ca diplomat de carieră a fost secretarul delegației române la Conferința de pace de la Paris în 1919, apoi arbitru al Tribunalului Mixt în problemele frontierelor naționale, mai pe urmă ministru plenipotențiar al României la Geneva și colaboratorul cel mai prețios la Societatea Națiunilor al lui Nicolae Titulescu, de care-l lega o puternică afecțiune și admirație; a fost apoi pregătitorul Comisiunii pentru conferința dezarmării, iar din 1936 pînă în 1937 șeful Legației noastre de la Berna, cînd a fost scos din post sub învinuirea că întreține relații cu Nicolae Titulescu. Bolnav, părăsind diplomația și retras din orice sarcină oficială, închează din viață, în 1954 la Madrid, la fiul său.

Nu vreau să dau aici bibliografia operei lui. Cine va fi ispitit să o cerceteze o poate face cu ușurință — și, adaug, cu foarte mult folos — la Academie. Trec și peste realitatea că datorită lui C. Antoniadă lectorul român în epocă a luat la cunoștință — pentru prima dată — în sinteze și interpretări temeinice și în traduceri de gîndirea lui Thomas Carlyle și John Ruskin, ca și peste faptul că lucrarea lui „Filosofia lui Henri Bergson“ întinsă pe mai bine de o sută patruzeci de pagini, tipărită în 1910, este și astăzi, fără nici o modificare, complet edificatoare pentru înțelegerea bergsonismului pe care el l-a intuit în rotunjimile lui, cu mult înainte ca Bergson să-și întregească sistemul și construcția filosofică (nu-i apăruse la data aceea decît trei din studii), și mă voi opri, mai cu deosebire, ca să atrag atenția editorilor noștri asupra a trei splendide cărți care nu e îngăduibil să nu le pună la îndemînă, în procesul culturii naționale contempo-

rane : cele două volume cu viața și opera lui „Machiavelli“ din 1932, „Trei figuri din cinquecento“ (Pietro Aretino, Francesco Guicciardini și Benvenuto Cellini) din 1935 și, iarăși, „Figuri din cinquecento“ (Principese, Curteni și Curtezane) apărute în 1939. Sînt cărți de referință care învie atmosfera Renașterii italiene asupra căreia nimeni de la noi pînă la C. Antoniadă nu s-a aplecat cu atîta osîrdie și pasiune și cred că două din ele au fost transpuse în graiuri de comunicare universală.

Închei cu sentimentul că nu fac demersul în van și, invitînd editurile la comprehensiune, să mi se permită să reproduc cîteva linii din prefața lui C. Antoniadă la „Machiavelli“ pe care-l dedică lui Nicolae Titulescu și care îi arată limpede și modul de a gîndi și modernitatea stilului și geneza operei : „Am avut norocul în tinerețe să cunosc îndeaproape pe marele nostru Caragiale și să-l frecventez ani de-a rîndul. Cîte nopți n-am ascultat, plin de admirație, uimitoarele lui improvizări ! Vorbind odată despre „cărțile de căpătîi“ mi-a mărturisit că citea și recitea *Principele* lui Machiavelli. Iar cînd am asistat, la Alexandru Vlahuță acasă, la citirea lui *Kir Ianulea*, făcută de însuși Maestrul, așa cum știa el să citească, am văzut că și operele minore ale Florentinului îi erau familiare : novela *Belfagor arcidiavolo* îi dase subiectul asupra căruia brodase minunata lui poveste. Știam pe atunci despre Machiavelli ceea ce se învață în cărți și știe toată lumea, adică mai nimic. Caragiale mi-a dat gustul să-l cunosc mai deaproape...”

Cred că nu sînt prea mulți oameni în țara noastră — și, de bună seamă, nu m-am gîndit la marea masă, ci la noi, aceștia cîți sîntem, solidari întru visuri, osteneli și călimară — care să fi auzit cine a fost și ce a făcut Vasile Gr. Pop. Și nu numai generația actuală, dar și a mea, și, sigur, și aceea — cu rare excepții poate — de dinaintea generației mele, nu știm și n-a știut nimic, fiindcă dacă ar fi fost altfel, cineva i-ar fi dat de rost și ne-ar fi lăsat o urmă.

Îmi fac o datorie să-l rechem din depărtările lui, din nedreptățire și de sub grelele și vechile lespezi ale uitării, în actualitate, pentru că el este, în fond, nici mai mult, nici mai puțin, decît adevăratul părinte al istoriei literaturii românești și trebuie considerat ca atare.

Nu știu nici cînd s-a născut, nici cînd a încheiat socotelile cu lumea și cu viața, nici ce profesie va fi avut (s-ar părea, după preocupări să fi fost profesor) și nici dacă era muntean sau moldovean, ardelean sau bucovinean. (Și iarăși, ca o simplă ipoteză, după unele teme abordate și titluri de scrieri din bibliografia lui, aș fi tentat să-i atribui o obîrșie bucovineană.)

Nu știu.

I-am cunoscut doar o singură lucrare, în două opuri, însumînd laolaltă 560 de file : *Conspect asupra literaturii ro-*

mâne și literaților ei, de la început și pînă astăzi, în ordine cronologică, partea I-a, București 1875, Typografia Alexandru A. Grecescu, Piața Teatrului, 4 ; partea a II-a apare un an mai târziu, adică în 1876, tot la București, dar la Tipografia C. N. Rădulescu, din strada Academiei nr. 24 ; iar pe dosul paginii de gardă, din volumul al doilea, se face această rectificare : „În partea I-a, din iuțală (amuzant — nu ? n.n.) s-a tipărit la titlul cărții, în loc de scriitorilor ei, literaților ei“.

Și pentru că m-am hotărît să-i însuflețesc o clipă amintirea, am luat în mînă istoriile literare de altădată, ca și pe cele mai noi, să văd dacă undeva e pomenit. Sublimă tăcere ! Nicăieri nimic. Nici un cuvînt la Sextil Pușcariu. Nici unul la Ștefan Ciobanu. Așijderea la Cartoian ca și la Bogdan-Duică. Și regret — fiindcă de avut le am, dar cartea are și ea capriciile ei, îți joacă feste și are parcă știința de a se ascunde, atunci cînd ai mai multă nevoie de ea — că n-am dat peste bizarul și egolatrul Giorgio Pascu sau peste istoriile literare mai didactice ale lui Haneș, Loghin și Car-daș. Probabil însă că rezultatele ar fi fost aceleași.

L-am găsit, în schimb, menționat, în subsol de pagină, în trei locuri, în splendida „Istorie literară a secolului al nouăsprezecelea“ a lui Nicolae Iorga — cea mai izbutită, după umila mea părere, dintre toate cîte le-a făcut în domeniul acesta — l-am mai întîlnit la indicele de nume din tulburătoarea „Istorie“ a lui George Călinescu, într-o singură trimitere că a uzat de el, într-un anume capitol și îl mai aflu semnalat de Gheorghe Adamescu, în lista autorilor consultați, din atît de utila trilogie „Contribuții la bibliografia românească“.

Ciudat mi se pare că Adamescu avînd „Conspectul“ pe masa de lucru ar fi putut să vadă în spatele ultimei coperti, imprimat limpede, de același autor :

a) Publicate : „Eufrosina sau virtutea unei femei“, nuvelă istorică ed. II-a 1875 ; „Aurora Bucovinei“, poezii 1870 ; „Suvenire“ poezii 1874 ; „Despre educațiune și instrucțiune“ 1873 ; „Ce este viața și amorul filial“ 1873 ; „Despre dezvoltarea rațiunii și conduita morală“ 1874.

b) Nepublicate : „Poezii“ (Lyra Bucovinei) seria II-a ; „Teoria artei poetice și-n special română“ ; „Trei frați de cruce“, nuvelă originală ; „George și Elisa“, nuvelă ; „Caterina Cornaro“, romanțu istoric după Born ; „Monastirea Putna“, nuvelă istorică ; „Istoria Bucovinei, trecutul și prezentul“ ; Mai multe încercări teatrale : („Aspasia“, „Păstorul“ ; „Umbra lui Ștefan cel Mare“ etc.) „Dicționarul cuvintelor străine întrebuițate în limba română“.

La sfîrșitul enumerării, într-un N.B. uzual, vestește : „După timp și circumstanțe, se vor publica treptat, cîte una din acestea“.

Dar Adamescu nu-i dă nici un loc și nu face nici o însemnare în cuprinsul „Contribuțiilor la bibliografia românească“. Și este de neînțeles cum de i-a scăpat un material informativ, gata servit, ca să nu-l consemneze, dacă nu cumva a avut nenorocul ca exemplarul din „Conspect“ ce l-a ținut sub ochi să fi fost unul legat — și am sentimentul că nu sînt departe de realitate — iar legătorii noștri și atunci, ca și acum, n-au învățat că o carte broșată pe care dorești s-o legi se păstrează intactă, așa cum a fost scoasă din tiparniță și i se conservă în legătura ce se face și ambele coperti și cotorul lor de multe ori, dacă vrei să fii riguros.

Pe vremuri, cînd mă stăpînea demonul bibliofiliei, am inițiat pe mulți dintre bunii noștri meșteșugari, arătîndu-le

legături de carte din străinătate — și nu dintre acelea semnate de marii maeștri și artizani, în fabuloase marochinuri mozaicate, în chagrin-uri dublate sau în severa piele de vițel de epocă, atît de potrivit solemnă, pentru secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, ori în pergamentul, care înfioară cu noblețea lui tipăriturile din veacul al XV-lea și al XVI-lea — ci cartea curentă, ieșită însă din grija meseriașului de acuratețe, de conștiință profesională și de respect și iubire pentru munca lui.

E mai greu, știu, dar din ea nu se sacrifică nimic, ca să nu pară o pasăre jumulită de penajul ei colorat. Adamescu, cert, a avut „Conspectul“ legat, cu copertile înlăturate — prin reflexul obișnuinței — care l-au văduvit de o informare posibilă și de un drum, obligatoriu mai temeinic, care l-ar fi dus spre Vasile Gr. Pop.

Și o precizare: Călinescu îi transcrie numele așa cum l-a preluat de pe coperta „Conspectului“: Vasile Gr. Popu, Iorga și Adamescu îl citează: Vasile Gr. Pop. Nu greșește nici Călinescu și nu greșesc nici Iorga și Adamescu. Nenorocitul acela de „scurt“, care se mai practica încă de tipografiile din București în 1875 și 1876 cînd apare „Conspectul“ și chiar și după aceea și care fusese abandonat de cele din Moldova, poate lăsa impresia, mai ales dacă e vorba de nume proprii, că sînt două persoane diferite. În realitate, el, după familie, se chema Pop, indiferent dacă i se punea în coadă un „scurt“.

Și redau din prefață, mai mult ca să se vadă la cît de puțin a năzuit, cu sfielile lui, părintele istoriei literare românești și cîtă exemplară modestie putea să observe un om de acum mai bine de o sută de ani, cînd pornea să deschidă — cel dintîi — o pîrtie nouă în cultura noastră: „Pînă acuma s-au scris mai multe notițe relativ la literatura ro-

mână, dar încă nimene nu și-a luat osteneala de a le aduna și a le cerceta dimpreună cu operele ce se află scrise în limba noastră, cu scopul de a putea stabili un conspect cronologic, pe cât se poate de complet, prin care să se oglindească începutul și mișcarea literară de la așezarea noastră în Dacia pînă în prezent.

Nu doar că prin aceasta s-ar pune bază unei istorii de literatură; căci va trece încă mult, pînă ce și noi vom putea forma o istorie a literaturii în adevăratul sens al cuvîntului, deoarece literatura la noi e încă în fașă — și nu e de mirare! — căci începutul unei deșteptări literare datează la noi de abea de pe la 1820, cînd ne-am trezit din letargia în care ne aruncase funestele împrejurări și barbaria orientală, împinși fiind poate de mișcarea contagioasă a ideilor revoluțiunii franceze, ce străbătuseră Europa întreagă.

Trebuie mai întîi să se producă suficiente opere, adevărat literare, ca să ne putem gîndi la o istorie a literaturii. Cu toate acestea, un asemenea conspect literar ce l-am întreprins, nu-mi pare a fi lucru atît de prisos și de neutil, mai ales față cu gradul la care am ajuns. Nu, căci precum s-a zis, deși nu putem încă gîndi la o istorie a literaturii, totuși prezintă un folos oarecare: pentru prezent o satisfacție morală de a ști literatura noastră arhaică, puțină, neînsemnată, cum va fi fost, din timpurile nebuloase și furtunoase ale istoriei noastre și adusă pînă-n timpul în care trăim; iar pentru viitor, bazat pe aceasta, criticul va afla un tărîm deja format și cînd va sosi timpul să se cugete și la o istorie a literaturii, materialul fiind după puțină adunat, lucrarea îi va spori cu pași mai repezi“.

Și mai departe adaugă: „Această scriere prezintă necesitatea de a apare în două părți, din care partea I-a este aceasta pe care o dăm onorab.(ililor) lectori, conținînd în-

ceputul și mișcarea noastră literară, de la așezarea românilor în Dacia, după secole, pînă-n secolul nostru, din care s-a cuprins cea mai mare parte dintre scriitorii Munteniei și Moldovei pînă la 1860 (pentru proză) și 1867 (pentru poezie), urmînd în partea II-a restul scriitorilor și scriitoarelor Munteniei și Moldovei pînă-n zilele noastre, apoi cei ai Transilvaniei, cu părțile ei anexe, ai Bucovinei, Basarabiei și Macedoniei și în fine tot ce se va putea afla scris într-un dialect român, aruncînd și o privire generală asupra diferitelor elemente de cultură precum : teatrul, diferitele societăți, cursuri libere, publiciști, foi periodice, asociațiuni pentru tipăriturile de cărți etc. ...“

Asta și-a propus și asta a împlinit în „Conspectul“ lui Vasile Gr. Pop ; și cum ar putea fi cineva nepăsător sau disprețuitor față de trudele și jinduiriile lui, ca să nu-i omagieze memoria și să-l salveze din devorările vremii și ale vremurilor — dacă nu pentru valoarea lui absolută — măcar pentru pionieratul lui și pentru meritul de a ne fi un pierdut precursor, regăsit după scurgerea vînzolită a unui veac, ca pe un hrisov grăitor, ca să știm de unde descindem și cine ne sînt moșii și strămoșii spirituali ? Și l-am sugerat, spre cercetări și studiu, cu întreaga lui operă — și dacă va avea șansa să le descopere și cu manuscrisele lui — tînărului meu prieten Paul Lăzărescu, sobru, conștiincios și receptiv trecutului, care ne-a dat în 1968, împreună cu Aurel Petrescu, la Editura pentru literatură, o excelentă ediție Samson Bodnărescu — să ni-l restituie, așa cum a fost, cu iluziile lui, cu elanurile, candorile și poate greșelile lui, dar îmbrăcat, în sfîrșit, în noile haine ale recunoștinței.

I-am explicat prietenului meu subiectul și Paul Lăzărescu s-a entuziasmat — ca să mă servesc de expresia lui Vasile Gr. Pop — „cu iuțeală“ și de două luni înoată, cu

satisfacții, în afluentul acesta dispărut și redescoperit al învolburatelor ape care au fertilizat pământul tradiției și al istoriei, al spiritului și al melancoliilor, al doinei și al dorurilor noastre.

E în mâini bune, vă asigur.

PICU PĂTRUȚ DIN SĂLIȘTE

Am citit în penultimul număr al „Luceafărului“ o frumoasă și tandră evocare — cea mai recentă — închinată lui Picu Pătruț (1818—1872), țăranul și paraclisierul autodidact din Săliștea Sibiului, pe care o face Aurel Dragoș Munteanu, ostenitor — între atâtea altele care îl preocupă — pe vechi urme băștinașe, ca să reactualizeze din pulverizările timpurilor, în semnificările și valoarea lor, osîrdii și împliniri românești.

Cunosc povestea mai demult. Și cel dintîi care îi semnalează numele și atrage atenția asupra celor zămislite de Picu Pătruț este regretatul și merituosul cărturar ardelean, profesorul Onisifor Ghibu, care încă din 1905, dînd peste manuscrise lăsate și necruțîndu-și nici un efort ca să-i descifreze drumurile existenței, începe să-l popularizeze într-o serie de articole publicate atunci în „Telegraful român“ de la Sibiu. Dar altele erau, în împărăția habsburgică, la 1905, condițiile de manifestare ale actului de cultură națională și de inițiere în istoria românilor considerați minoritari în teritorii subjugate, ca să poată nădăjdui să găsească înțelegerea trebuitoare pentru răspîndirea unor lucrări care sigur nu erau de natură să facă plăcere asupritorilor. Și opera poetică și plastică a lui Picu Pătruț a luat — în locul tiparului — calea lăzilor, ca să rămîna practic anonimă mai bine de trei decenii, adică exact pînă în 1937, cînd D. St. Petruțiu, în

„Anuarul Arhivei de folclor“, vol. IV scos la București, se ocupă de „Mironosițele“ — o dramă religioasă din timpul Săliștei — scrisă de Picu Pătruț ; mai apoi, N. Cartojan, în 1938, în superba tipăritură „Artă și tehnică grafică“, din care au apărut, din păcate, doar treisprezece numere, semnează studiul „Colindele cu steaua“, bogat ilustrat, cu reproduceri în culori și alb-negru, după desene ale lui Picu Pătruț, puse la dispoziție de Onisifor Ghibu. Și profesorul N. Cartojan spune, la un moment dat : „Arta lui Picu Pătruț, care înfățișează legături pe de o parte cu gravurile vechilor cărți bisericești și cu icoanele din mănăstiri, iar pe de alta cu arta populară, are prin liniile ei primitive prin compoziția ei naivă și prin coloritul dulce, însemnătatea ei aparte. Picu Pătruț s-a ridicat din masele populare, pentru care și-a scris și și-a ilustrat opera. Ea reprezintă astfel sufletul popular românesc în literatură și în arta miniaturii“, ca să încheie lapidar : „Manuscriptul cu opera și miniaturile lui Picu Pătruț merită desigur o monografie specială“.

În sfârșit, revine, după 35 de ani, și Onisifor Ghibu, și, în aceeași publicație „Artă și tehnică grafică“, din 1940, Caietul nr. 11, tipărește o amplă prezentare a stihuiitorului și ilustratorului necunoscut marelui public, cu titlul : „Un reprezentant rustic al spiritualității românești de la mijlocul secolului al 19-lea : Picu Pătruț din Săliște“, aducînd, lîngă un text dens și avizat, 24 de imagini colorate și 18 în alb-negru ; și mai intervine, în 1942, la „Anuarul Arhivei de folclor“, vol. VI, imprimat ca și celălalt, menționat mai sus, prin grija Academiei Române, comentariul Elisabetei Nanu la „Un manuscris cu Irozi al lui Picu Pătruț“.

Așadar, între 1905 și 1942 nimic notabil nu s-a mai scris. Cît despre ipoteza să i se editeze ceva din ceea ce a așezat

pe hîrtie în singurătățile și candorile lui, nici vorbă, iar proiectul legănat mental de Onisifor Ghibu și N. Cartoian de a realiza în colaborare tipărirea, nu s-a mai putut cristaliza, datorită decesului neașteptat al acestuia din urmă. Și vor trece iarăși mai mult de 20 de ani de somptuoasă și pietrificată tăcere, ca în vremile noastre abia — în 1965 — Paul Anghel să se aplece primul peste pierduta lui umbră, să revină și să insiste, ca să-i dea parcă articulații și s-o facă știută.

Am avut sentimentul că a pășit la treabă, cum se zice, cu dreptul. Fiindcă după el, îmbrățișînd același punct de vedere, au venit Vasile Drăguț, Mircea Tomuș, Mircea Deac, Florența Albu, Ioan Alexandru, Ilie Purcaru — și e de la sine înțeles, Octavian O. Ghibu, fiul lui Onisifor Ghibu, care a preluat din mîinile înghețate pe piept ale părintelui mai puțin norocos, flacăra — să stăruie ca să concretizeze o năzuință și să dea întrupare unui vis.

Stiam că la Editura „Dacia“, din Cluj-Napoca, se programase cu cîțiva ani în urmă apariția unui volum care să cuprindă o culegere din versurile și desenele lui Picu Pătruț, ediție îngrijită de Octavian O. Ghibu cu pasiune, elevație și meticulozitate, îndeplinind toate formalitățile și toate obligațiile de tipărire. Și aflu, cu tristețe și mirare, că, deși întreprinderea editorială a făcut destule cheltuieli cu reproducerea iconografiei care să illustreze cartea, ea zace împotmolită în bizare obscurități birocratice, împiedicată fără temeiuri, să intre sub tiparniță. Sînt o sută și opt ani de la moartea lui Picu Pătruț. Au trecut trei sferturi de veac de la descoperirea operei lui de către Onisifor Ghibu și vestirea ei în „Telegraful român“ de la Sibiu. Și întreb : cine ar avea interesul să întîrzie punerea în circuitul cunoașterii a acestui florilegiu de sensibilitate românească, pe care, dacă alte se-

minții l-ar avea, n-ar ezita să-l valorifice, cu îndreptățit orgoliu ? Și cine își poate asuma răspunderea să refuze sporul de artă rurală și interpretări în gânduri, în linii și nuanțe, al folclorului nostru, care ne-a rămas — ca un tezaur — de la țaranul și paraclisierul autodidact Picu Pătruț din Săliștea Sibiului ?

UN DASCĂL DE ALTĂDATA : GHEORGHE NEDIOGLU

Scriu astăzi despre un profesor de odinioară care viază în amintirea mea ca un exemplu incandescent de ținută, de probitate și integritate morală, de pregătire de excepție, auster și draconic cu el însuși mai întâi și mai apoi cu cei din jur, vertical și uman, care și-a durat cariera pe muncă și osteneli fără preget, care considera școala și catedra nu profesie sau funcționarism, ci apostolat și misiune, și care s-a învățat neconținut pe sine ca să poată învăța pe alții.

Așa era, în câteva cuvinte, Gheorghe Nedioglu.

L-am știut bine și nu o singură dată i-am călcat pragul casei pentru o deslușire ori pentru un sfat.

Se născuse la 28 martie 1883 într-un sat din județul Tulcea, român macedonean ca obârșie, și a rămas orfan de tată la opt ani, dimpreună cu trei surori mai mici, toți patru copii crescuți și rînduiți, când le-a venit sorocul, în toate treptele școlarității și în societate, prin grija și sacrificiile materne.

Firește, drumul vieții nu i-a fost așternut cu petale de roze. La 18 ani, adică în 1901, devine student la facultatea de litere din București ducînd — după propria sa mărturie — o existență de privațiuni, într-o vreme cînd studenții n-aveau nici cantine nici cămin, fiind silit, ca să-și urmeze cursurile universitare, să depună eforturi suplimentare, cîte patruzeci de ore săptămînal, ca pedagog la diferite institute particulare, exclusiv în schimbul hranei.

A fost apoi angajat — prin concurs — copist-paleograf la Arhivele statului, unde a lucrat mai mulți ani, evidențiindu-se prin sîrguință și competență, iar cînd își obține licența și își trece examenul de capacitate pentru limba română și latină intră în învățămîntul secundar, numit la gimnaziul din Tulcea, de unde, în 1912, e transferat la gimnaziul Gh. Șincai din București care va deveni liceu abia după primul război mondial.

Aici, la Șincai, i-a fost aria unde și-a desfășurat statornic laborioasa și merituoasa sa activitate Gheorghe Nedioglu. Timp de trei decenii, ca profesor de limba română, iar de la 21 ianuarie 1919 pînă la începutul lui 1939 — data pensionării din învățămînt — ca director al liceului, păstrîndu-și și orele catedrei, și-a făcut cu neobosite forțe de dăruire și cu un devotament impresionant, datoria.

Găsesc într-o tabletă a lui Tudor Arghezi publicată în *Adevărul* din 8 septembrie 1946, între altele, următoarele: „Pe creștetul pieziș al măgurei de aer și cer imens, deschis în fruntea căii Șerban-Vodă — e adevărat că sobru și aspru și vast — se ridică monumentul uriașelor energii ale lui Nedioglu. E adevărat că din școala lui el a făcut o universitate. Acolo s-a învățat bunul-simț, dragostea de patrie și limbă, noțiunea echilibrului și a măsurii. E adevărat că marele profesor a fost și un mare gospodar, un om de ordine severă și de caracter, corect, bun și tolerant la trebuință, ireproșabil și demn camarad, ascultat de profesori și școlari. Lecțiile de limbă, de discernere și de disciplină intelectuală ale profesorului Nedioglu au fost unice în epoca lui...”.

Dar pe Gheorghe Nedioglu îl interesa viața elevilor și condițiile în care trăiau, dincolo de zidurile școlii. Și așa s-a născut la el ideea de a întreprinde personal o „*Anchetă școlară*” care a fost publicată în două numere consecutive din

„Convorbiri literare“ (pe lunile mai-august și septembrie-decembrie 1927) uluitoare și dramatice în constatările și concluziile ei, care a obligat ziarele vremii s-o comenteze și să ia atitudine, cu vădită îngrijorare, de toate crudele realități dezvăluite.

Gheorghe Nedioglu dădea un grav semnal de alarmă social-uman.

Preocupările lui de filologie sînt risipite în diferite publicații de specialitate, dar strădania sa de căpetenie, obsedant aproape, a fost să pună la îndemîna elevilor cărțile de învățatură, clare, sistematice, moderne și atractive, ceea ce îl face pe G. Călinescu să consacre un amplu foileton laudativ în *Adevărul literar* din 24 septembrie 1933 pentru cele două lucrări apărute simultan : „Istoria literaturii române pentru clasa a VII-a a liceelor de băieți și fete“ și „Manualul de stilistică și compoziție pentru clasa a IV-a gimnazii“.

Spicuiesc din lunga analiză a lui G. Călinescu : „Nu e în obiceiul cronicarilor literari să recenzeze manualele școlare, dar în condițiile de azi ale culturii noastre am impresia că aceasta este o greșală“. Și, mai încolo ceva : „Dacă *Istoria literaturii române* este cel mai bun manual de felul acesta pe care îl cunosc, *Manualul de stilistică și compoziție* merită elogii pentru felul cum a știut să iasă din niște formule seci și să dea îndrumări de retorică unor școlari așa de tineri“, — ca să-și încheie cronica așa : „O mare laudă merită d. Nedioglu pentru alegerea bucăților ilustrative. Ceea ce face aici repară din plin îngustimea programei analitice a clasei a VII-a. Sînt bucăți aici din C. Stere (Taigaua), Cezar Petrescu, Topîrceanu, Anghel, Bucura Dumbravă, Ionel Teodoreanu, Jean Bart. În sfîrșit iată o carte cu ferestrele deschise, luminată electric, nu cu opaițul scriitorilor convenționali“.

Și în aceeași ordine de idei, dau și câteva șiruri ale lui Ovid Densusianu, inedite, cu data de 7 octombrie 1932 : „*Stimate Dle Nedioglu, mulțumesc mult pentru cărțile primite pe care le-am prețuit de la început pentru prezentările limpezi și stăruința de a ține seama de noutatea pe care o aduc în literatura și cercetările filologice. Cu cele mai distinse sentimente, Ov. Densusianu*”.

Spațiul nu-mi îngăduie să mai insist deși ar fi încă multe de spus și de redat — și despre dascăl și despre om.

Gheorghe Nedioglu își sfârșește zilele la 17 iunie 1963, supraviețuind celor doi copii, fiica — Domnica și fiul Miron, ambii decedați tineri în 1941, ca și soției, care moare în 1945, lăsându-și prin testament întreaga lui strânsură de o viață, compusă dintr-o casă în București și o livadă de pomi roditori la Breaza, Academiei R.S.R. Și un amănunt de moravuri care îi definește reputația și intransigențele, spiritul și comportamentul, cu elocvență : ministru al școalelor, pe vremuri, era d-rul C. Anghelescu. Un potentat politic vine să-l solicite să intervină la Gheorghe Nedioglu să-i primească odrasla la Șincai cu o medie mai mică decât cea stabilită. Răspunsul ministrului : „Imposibil ! Caută-ți alt liceu. La nebunul ăla nu mă bag !”.

Pentru năravurile curente și optica uzuală, Gheorghe Nedioglu era în adevăr „nebun” fiindcă n-a înțeles niciodată să accepte nici sugestii, nici demersuri și cu atât mai vîrtos derogări sau concesiile de la noțiuni care în mintea și ochii lui reprezentau preceptele cîrmuitoare ale unei legi de aramă.

DE LA PĂSTOREL CITIRE...

„Toate-s vechi

Și nouă-s toate

.
De la lume adunate“

Pentru mine, care, ca și atîția din generația mea î-am cunoscut foarte bine pe autorul aceluî inimitabil și succulent *Hronicul Măscăriciului Vălătuc*, două imagini, ca două obrazy ale aceleiași individualități, s-au păstrat de-a lungul vremii : una veselă, ghidușă și șoltică, mondenă și cheflie, cultivînd spiritul și ironia, practicînd prodigios calamburul și improvizînd cu facilitate epigrama, iar cealaltă a scriitorului de rasă, chinuit de perfecție, obsedat de vocabular, trudînd la fiecă pagină și la fiecare cuvînt, fie că era o traducere, fie o creație proprie, cizelînd, migălînd, dibuînd neostenit și revenînd mereu pînă cînd, în fine, se arăta satisfăcut de ceea ce urma să fie pus sub ochii cititorului. Și nu știu de ce, totdeauna, cînd m-am gîndit la el, la șolticăriile și ghidușiile lui, la calambururile și epigramele lui, la viața-i risipită în societate și printre prieteni, am spus Păstorel ; iar cînd îi luam în mînă *Hronicul* sau *Mici satisfacții*, *Bercu Leibovici*, *Un porc de cîne* ori cele două volume *Tămîie și otravă*, brusc, din minte, prin nu știu ce puteri disociative, *Păstorel* se re-

trăgea, dispărea, se pierdea temporar undeva, ca să se ivească Al. O. Teodoreanu.

Astfel că unul era Păstorel și altul Al. O. Teodoreanu și amîndouă numele defineau două profiluri cu două distincte manifestări. Dar ambele înfățișau același om de spumoasă și șlefuită inteligență, de subțire și stratificată cultură, de scînteietoare vervă, de finețe scriitoricească și de remarcabil talent, prietenos, cald, uman.

Păstorel, cu un soi de copilărie inuzabilă în el, se juca. Al. O. Teodoreanu, serios și lucid, grav și meticulos, crea. Și opera lui restrînsă, cum a lăsat-o, dar esențială, stă în timp cu cinste și cu prețuire — vie — în biblioteca oricărui iubitor de bună și de frumoasă literatură.

Răsfoiam zilele trecute un catalog al poeziei românești, tipărit în martie 1939 de „Cartea românească“, avînd această explicație din partea editurii: „Acest catalog a fost tipărit în cadrul manifestării *zece zile închinată poeziei românești*, organizată de către editura noastră. El cuprinde enumerarea, în ordine alfabetică, a poeziilor, cît și a lucrărilor tipărite în ultimii zece ani.

Nu avem pretențiunea de a fi dat un catalog complet. Credem că am făcut și prin aceasta un serviciu celor interesați, precum și un pas înainte pentru cunoașterea literaturii noastre“. Și catalogul se deschide cu un fel de prefață în versuri, cu titlul „La Heliade“, semnată Al. O. Teodoreanu.

Prilej de reflecții și de melancolii după patru decenii.

Am socotit poezii: sînt peste cinci sute cincizeci, iar titlurile volumelor însumează mai mult de o mie. Erau și atunci poeți cu duiumul, se scriau versuri și se publicau berechet, dar poezie propriu-zis era puțină.

Lista cuprindea, natural, numai edițiile care se imprimaseră între 1929 și 1939. Nu lipseau din ea — și îi menționez

în ordine alfabetică — cei vechi : Vasile Alecsandri, Grigore Alexandrescu și Dimitrie Anghel, Cezar Bolliac și Ion Budai-Deleanu, Vasile Cîrlova, Coșbuc și Panait Cerna, Mihail Eminescu, Octavian Goga, Șt. O. Iosif, C. Negruzzi, Ion Nenitescu și Ștefan Petică, Al. Russo, Al. Vlahuță și Duiliu Zamfirescu. Și venea apoi falanga mare în care a crescut generația noastră : Tudor Arghezi, G. Bacovia, Ion Barbu, Lucian Blaga, Demostene Botez, Mihai Codreanu, Aron Cotruș, N. Davidescu, Elena Farago, Emil Isac, Ion Minulescu, Adrian Maniu, Ion Pillat, G. Topîrceanu, Ion Vinea — anunțat cu volumul *Prund*, — pe care nu l-a văzut nimeni, fiindcă n-a fost tipărit niciodată — și V. Voiculescu.

În sfîrșit, poeții cu mult mai tineri decît mine, de vîrsta mea sau depășindu-mă cu cîțiva ani și catalogul începe cu Ștefan Baciuc, efectiv cel mai tînăr din cei miruiți cu harul poeziei, și continuă cu Vlaicu Bîrna la primul volum, ca și Mihai Beniuc, apoi Geo Bogza care figurează cu poemul *Invectivă*, Dan și Emil Botta, Radu Boureanu, Barbu Brezianu, D. Ciurezu, B. Fundoianu căruia îi apar tîrziu *Priveliștile*, Virgil Gheorghiu, Eugen Ionescu cu *Elegii pentru ființe mici*, unica lui plachetă de versuri, Eugen Jebeleanu, George Lesnea, D. Orfanul, — pseudonimul lui Dumitru Petrescu, care nu devenise încă Dumitru Stelaru, — Sașa Pană, Al. A. Philippide, căruia, după *Aur sterp* îi urmasse *Stînci fulgerate*, Zaharia Stancu, Simion Stolnicul, Mircea Streinul, Cicerone Teodorescu, Virgil Treboniu, de care parcă de un veac nu se mai aude nimic, Ilarie Voronca și Dragoș Vrînceanu.

Nu m-a preocupat cîte omisiuni sînt în catalogul acesta și cît de regretabile ar putea să fie pentru poezia noastră. M-a interesat mai cu deosebire cine sînt poeții și ce reprezintă

ei, — și desigur sînt încă mulți care ar fi trebuit însemnați aici dacă ar fi intrat în vederile mele să fac o critică a catalogului, care n-ar avea, drept vorbind, nici un sens. Dar cine vor fi fost și îi iau pe cîtiva din ei, dintre cel puțin două sute, în aceeași ordine a alfabetului: C. Berbescu, Roman Boca, P. Boian, N. I. Bontoș, Anesia I. Bradovan, Al. Bucur, Silvia Bucur, Doina Bucur, Mia Cerna, Chirițescu-Hotarele, Lucilla Chițu, G. F. Ceaușeanu, D. Cornea, Maximilian Costin, Al. Crăciunescu, N. Cristescu, C. R. Crișan, Al. Croitoru, I. Doremidont, Stelian Doru, I. Dudă, Aglae Dumitrescu, A. Fediuc, I. Focșăneanu, Dan Fulger, R. V. Furtună, B. I. Gîdea, Horia Ghinea, I. Glonțescu, I. V. Hanganu, G. T. Hașeganu, Ștefan Horind, N. Iancu, M. D. Ioanid, C. Ionescu-Olt, Tell. Ionescu, Traian Ionescu, Petre Ionescu, P. P. Iordache, C. Jaleș, Dik Manovici, George Marian, G. Măceșanu, Victor Măgură, H. Mihăilescu, V. Mingheros, Lia Mirea, N. Moisiu, C. Moravici, George Moroșanu, N. Mareș, P. Murgeanu, N. Nedea, G. Negru, Al. Negură, Frasin Negrești, Marioara D. Nistor, C. Pîrlea, G. Peteu, St. G. Popescu, P. Popescu-Olt, Dacia Popescu, P. D. Precă, Nicolae I. Rădulescu, Ion Roșca, Mircea Ovidiu Savu, Septimiu Savu-Severin, George Șoimu, Cleant Spirescu, Aurelian Strat, A. Sukup, I. O. Suceveanu, Ion Talpă, G. Tătăreanu, Liviu Teodoru, Cleopatra Teodorescu, Alfred Tibereanu, G. Todoran, H. Tony-Buzău, Tita Ulmu, A. Lascăr-Vasilescu, E. Viforeanu, Nanu Viorescu, Al. Zaman, Adela Zavu și Elvira Zamfirescu?

Cine vor fi fost și cine le va fi reținut o strofă cu un grăunte de poezie? Nimeni nu mai știe nimic despre ei și au murit pentru vers odată cu tentativa de a se naște. Și Al. O. Teodoreanu, cu exigența lui scriitoricească, era îndrep-

tătit să deschidă catalogul cu satiricele stihuri „La Heliade“, pe care le reactualizez fiindcă ele au avut timp să fie devorate de uitare de cei ce eventual le-au știut și sînt complet pierdute pentru lumea de astăzi :

LA HELIADE

*Idei profund absurde în besna lor mă sorb :
„Homer, mi-a spus un critic ce uluiește plebea,
Nu se prea știe bine de-a existat aieveja,
Dar că se știe foarte precis că era orb“.*

*Tot astfel cu Românul : trecut sau nu-n buget,
Om mare sau un simplu și biet nemuritor,
Noi nu avem dovadă că este cititor ;
În schimb, se știe sigur că s-a născut poet.*

*Bătrîni, copii, bătrîne și fete și băieți,
Frumos, urît, mic, mare, cuminte sau zezzec,
Toți, de la Eminescu și pînă la Y
Au scris și scriu, că geme Regatul de poeți.*

*Și-mi zic, cuprins de frică, sub valuri de hîrtie :
De ce-ai făcut tu asta, bătrîne Heliade,
Tu cărturar de seamă și-atît de cumsecade,
În loc să-i pui la carte, de ce să-i chemi să scrie ?*

*Și mă întreb odată cu „Cartea Românească“
Revizuiind poezii pe care i-am iubit,
De-ar fi cumva întocmai așa cum ai voit
Și-o scrie tot Românul, au cine să-l citească ?*

*De-aceea zic, cu gîndul la vremile ce vin
Ca-n poezie țara de tot să nu se-nece,
De sărbătoarea Cărții, măcar pe zile zece :
Băieți, mai stați cu scrisul și mai citiți puțin.*

Nostime — nu ? — și adevărate.

Am terminat lectura catalogului și din sihla memoriei licuricii amintirii încep să aprindă cîte o stea și pornesc să scapere lumini.

La „Corso“, în vara anului 1938. Văzduhul mirosea a praf de pușcă. Începuseră și la noi concentrările. Și la „masa intelectualilor cu intermitență“, cum botezase Puiu Iancovescu locul unde ne întîlneam după dejun, unii la cafea și alții la cafea și coniac (la aceeași masă dimineata, veneau militari pensionari, la prînz „grăbiții“ amestecați, care mîncau și plecau ; după noi, adică de pe la cinci după-amiaza și pînă în amurg, mondenitate bucureșteană, iar seara lumea de la spectacole). Aici, la masa aceasta dreptunghiulară, mare, ne strîngeam mulți și „șueta“ atingea varii probleme : literatură, politică, artă, cancan, anecdotică și cei bătrîni reminiscențe de viață. Pe noi, adică pe N. Carandino și pe mine, ne interesa, în gradul cel mai înalt, capitolul acesta cu amintiri și, desigur, nici unul — fiindcă eram cei mai tineri — nu ne gîndeam atunci că vom ajunge și noi, ca ei, la capăt de zile și, ca și ei, le vom avea și noi. Din pricina acestor categorii de oameni variați și în profesie și în preocupări, care se succedau în cursul aceleiași zile, în același loc, Puiu Iancovescu numise masa : „a intelectualilor cu intermitență“. Care erau figurile adunate obișnuit în jurul ei ? N. D. Cocea, Ion Vinea, Victor Eftimiu, Ștefan Antim, pictorul Steriade, maestrul Alfons Castaldi, decanul de vîrstă al mesei, care ni se părea îngrozitor de bătrîn la cei 64 de ani pe care îi avea

în 1938 și patru ani mai târziu se va stinge — Zambaccian, Radu Cioculescu, Tudor Vianu, Bébé Ștefănescu-Goangă, Em. Ciomac, Ernest Ene, Alexandru Buzescu, soțul marei noastre actrițe Aura Buzescu, Corneliu Moldovan, ziaristul și avocatul Radu Patrulius, Liviu Rebreanu, destul de des pictorul Pallady, Sergiu Dan, Zaharia Stancu, Păstorel, Puiu Iancovescu, care firește nu lipsea nici într-o zi, ca și Costică Stănescu, masivul actor al Naționalului. O lume de umbre. Mai supraviețuim N. Carandino și umilul evocator al acestui poemelnic, care s-ar putea încă lungi dacă aș proceda cu mai multă rigoare.

În ziua aceea din vara lui 1938 era și Păstorel acolo, concentrat proaspăt, în uniformă, cu grad de căpitan. (Dintre toți prietenii și cunoscuții noștri care erau chemați temporar la instrucție militară, patru aveau pasiunea să circule în haine ostășești : Păstorel, Radu Cioculescu, Ion Dimitrescu, cronicarul dramatic al ziarului *Curentul*, toți trei căpitani de rezervă, și Zambaccian, care mi se pare că era locotenent.)

Vine și Cocea. Le avea și Cocea pe ale lui ; și stînd în picioare și făcînd *vis-à-vis* cu el, i se adresează lui Păstorel :

„— Hai, Păstorel, să te sărut.“ Nici unul nu știam de ce ; și fiecare am crezut altceva. Poate pentru vreo epigramă care circula și care-i plăcuse. Poate pentru vreun serviciu pe care i l-a făcut. Poate fiindcă nu-l văzuse de mult sau poate fiindcă era ziua lui aniversară pe care n-o cunoșteam, sau onomastica lui. Și Păstorel, cuminte, docil, se ridică, se apleacă peste masă, Cocea îi strînge cu căldură și efuziune amîndouă mîinile și sărutîndu-l pe frunte rostește tare, ca să fie auzit de toți, într-un hohot general de rîs :

„— Poți să spui la toată lumea că te-am sărutat în fund.“ Cocea, care nu se pierdea în scrupule de vocabular, a dat glas cuvîntului uzual și vulgar. Și riposta, cu aluzii, la anumite

infamii care se puneau în spatele, de foarte multe ori excen-
tricului N. D. Cocea, a venit, în aceeași explozie de râs pre-
lungit, fulgerătoare :

„— Am să spun, Nicule, am să spun la toată lumea,
fiindcă știu că-ți place !“

Așa era Păstorel.

Alta.

Se întorcea dimineața târziu acasă cu tramvaiul, împreună
cu Goangă, de la una din excesivele lui mese, cu destule
pahare în cap. Ocupă un loc în fața unei femeiuști cam de
treizeci de ani, fardată ostentativ, cu funde în păr, cercei,
cu mărgelile, brățară și inele, bine împopoțonată, scurtă, groasă,
grasă, cu un cap bocciu — și nimic din eforturile ei de pa-
voazare nu-i atenuau cusururile fizice — dar veleitară se
vede, fiindcă-l fixa neconținut cu intenții fertile. Și Păstorel,
oarecum plictisit, îi spune :

„— Urîto !“

Ea, îmbufnată, întoarce capul. Păstorel insistă :

„— Urîto ! Ești urîtă, nu vezi ?“

Exasperată, îl califică scurt :

„— Bețivule !“

„— Da, bețiv, acceptă Păstorel cu o perfidă resemnare,
dar eu mâine am să fiu treaz !“

Și încă una.

O farsă a lui Cezar Petrescu. Fiindcă nici prietenii nu-i
dădeau astîmpăr și fiecare într-o formă sau alta căuta să-l
incite, să-l zădărească și să-l înfrîngă, dacă se poate, cu ar-
mele lui.

Păstorel făcea mare caz de competența lui gastronomică
și poate că se și pricepea, din moment ce ținea o amuzantă
cronică de specialitate și a prefăcut și acea biblie a bunelor
gospodine care e *Cartea de bucate* iscălită Sanda Marin, fiica

profesorului Ion Simionescu, — dar voia cu orice chip mai ales să treacă drept un imbatabil cunoscător în materie de vinuri.

Cezar Petrescu îi contesta cu îndârjire ambiția și subiectul devenea ca un leit-motiv la fiecare întâlnire nocturnă, ori de câte ori Păstorel își etala erudiția vinicolă.

„Nu poți să te pricepi la vinuri, mă Păstorel, îi spunea Cezar Petrescu, mimînd un fel de dispreț pentru știința lui, fiindcă tu, toată viața, ai fost băutor de șpriț și ai gîtlejul și limba știrite de sifon !“

Dar Păstorel rezista cu încăpăținare pe pozițiile lui, oricine, orice argumente i-ar fi adus. Și într-o seară, farsa, la o cină acasă la Cezar Petrescu. Masă cu bărbați. Demostene Botez, poetul și medicul Vintilă Ciocâlțu, sculptorul O. Han, Tiberiu Moșoiu, apoi prietenii lui Cezar de școală și de chefuri, ieșenii Toader Zipa și Valeriu Dogaru și, bineînțeles, eroul nopții, Păstorel.

Către prînz, în ziua sorocită, după ce ne-am terminat treburile la redacție, Cezar Petrescu îmi spune : „Hai la Dragomir să cumpăr băutura pentru diseară. (Pentru cei ce nu l-au apucat, arăt că Dragomir Niculescu era un magazin alimentar și de aperitive pe Calea Victoriei, în locul unde se află astăzi „Romarta“, în care găseai în materie de mîncare și băutura absolut toate darurile apelor și pămîntului.) Și Cezar Petrescu alege 20 butelii cu un vin franțuzesc alb, sec și tot atîtea, tot alb și tot sec, de Drăgășani sau de Odobești și, plătind la casă, îl roagă pe bătrînul și sfătosul negustor să-i trimită cumpărătura la domiciliu dimpreună cu un băiat isteț, pe care-l va reține preț de o oră. Și Dragomir Niculescu s-a executat ; iar acasă Cezar Petrescu i-a arătat băiatului ce vrea : să destupe cu atenție sticlele cu vin franțuzesc pe care l-a transferat într-o damigeană, umplîndu-le apoi cu vinul

de Drăgășani sau de Odobești, dopurile puse înapoi, ca și capsulele ; operația a reușit precar, dar în definitiv șipurile erau aduse la masă deschise și paharele umplute de femeia care servea. Toți oaspeții au fost preveniți și când am început să cinăm, ochii tuturor îl urmăreau pe Păstorel. Cezar Petrescu, bine dispus, ne vestește : „Bem în sara asta vin franțuzesc. Nu-l ofensăm cu sifon. Cine vrea, așa cum fac francezii la ei acasă, cu apa minerală alături“. Ne-am învoit fără nici o opoziție. Și a început cercul. Păstorel în „degustator“, cu un ritual special, i-a adulmecat buchetul, a sorbit o gură, a clătinat lichidul într-o parte și alta, l-a înghițit și pe urmă a dat peste cap întreg paharul. Și mâncare, și povești, și încă o sticlă, și apoi alta, și Toader Zipa, hîtru cum era, azvîrle o momeală : „De ce, măi băieți, nu putem să facem și noi vinuri ca franțujii ăștia, că slavă Domnului, o șfară de vie nobilă am și eu, mă pricep puținel cum să-l dădăcesc și cu toată truda nu iese blăstămatul așa“. Păstorel, de bună credință, se lansează într-o lungă demonstrație asupra modului cum prepară licoarea asta de struguri francezii, cum o pritocesc, cum o îngrijesc, cum o controlează, cum n-o pun în vînzare decît după un minimum de 4—5 ani vechime și tot așa extaziat de calitatea băuturii, îi precizează taria și iarăși savurează tacticos și din nou golește paharul, încîntat. Soția lui Cezar Petrescu izbutise pe deplin. Și Tiberiu Moșoiu, care nu era scriitor, dar ca om de carte ne-a lăsat o frumoasă *Viață a Spătarului Milescu*, se ridică și cu vocea lui baritonală spune că în seara asta am trăit cu toții un moment istoric pentru clanul nostru, în care Cezar Petrescu a făcut dovada că Păstorel, în privința vinului, departe de a fi un cunoscător cum are superba impertinență să pretindă, nu e decît un vulgar impostor. Și a dat pe față toată mișelia organizată de Cezar Petrescu și a încheiat, grav și solemn :

„Și-acuma, să bem adevăratul vin franțuzesc din clondir românesc, în sănătatea dragului și nepriceputului întru băutura Păstorel“. Și un adaos al lui Cezar Petrescu : „I-am dat să bea un vin românesc drept străin, ca să vă demonstrez, fiindcă unii din voi mai aveți îndoieli când spuneam că el e băutor de șpriț și are gîtlejul și limba știrite de sifon că și-a pierdut din pricina asta și memoria gustului“.

Niciodată nu s-a rîs pe seama lui Păstorel atîta, el care a făcut întotdeauna pe toți să rîdă. Și n-a purtat, firește, nici o ranchiună nimănui, cu toate că în seara aceea, din „tîcătoși“ și „complotiști“ nu ne-a scos și-l amenința zîbind pe amfitrion :

„— Lasă, Cezărică, ți-o plătesc eu !“

Nu i-a plătit-o nicicînd. Repet : așa era Păstorel.

Dar fiindcă a venit vorba de Cezar Petrescu, iată că din pădurea memoriei o veveriță jucăușă sparge crusta timpului ca să mă oblighe să caligrafiez două epigrame de-ale lui Păstorel în legătură cu prietenul nostru, autorul *Întunecării*.

Era prin 1931 sau 1932. În fiecare an, la 10 ianuarie seara, un banchet sărbătorea apariția ziarului *Curentul*. Și directorul gazetei, care era Pamfil Șeicaru, pe adevăratul lui nume Pamfil Popescu, în discursul pe care-l ținea, făcînd elogiul redactorilor prin rîvna căroră scotea cotidianul, însiruindu-ne nominal pe toți, nu știu cum s-a întîmplat că pe Cezar Petrescu l-a omis, cu toate că era lîngă el. Iar Păstorel, prompt, după ce și-a încheiat Șeicaru vorbirea, citește în veselie tuturora ceea ce improvizase :

*Banchetul e-al Șeicarului,
Eroarea a Popescului,
Căci nu i-a dat Cezarului
Ce este a Petrescului.*

Epigrama a fost publicată. Cealaltă, nu-mi amintesc s-o fi văzut tipărită. Este cert din 1930 ori 1931, când la Fundația Universității, revista *Gîndirea* organizase o serie de manifestări culturale în care, de regulă, se producea un conferențiar cu un subiect liber ales, pe care-l dezvolta și un autor care citea din opera lui. În ziua aceea, Al. Bădăuță a vorbit despre prozatorul Cezar Petrescu. A vorbit mult și lung. Și Păstorel, înainte de a începe lectura cu care se programase, remontează auditorul :

*De beletristică mă las
Cîci de-oi mai crește o lecuță
În loc să dau lecturii glas
Mă tălmăcește Bădăuță*

Fiindcă a venit însă vorba de manifestările culturale ale *Gîndirii*, în aceeași perioadă, la Teatrul Național din București, Societatea Scriitorilor Români luase inițiativa unor matinee literare care se țineau în fiecare duminică la ora 10 dimineața, foarte gustate și foarte populate. Programul se compunea, invariabil, dintr-o conferință privind o problemă de cultură și apoi lectură — o serie de scriitori — din opera lor : poezie, teatru, proză — de fiecare dată alții.

În duminica respectivă, Ion Minulescu a citit un act dintr-o piesă de-a lui. Cred că era *Manechinul sentimental*. Și după Minulescu urma să se producă Păstorel cu o schiță pe care, înainte de a o citi, a dat glas spre desfătarea și în aplauzele generale ale unei săli arhipline, următoarei epigrame :

*Minulescu om hazliu
A scris cu pana-i inspirată
„Romanțe pentru mai târziu“
Și piese pentru niciodată.*

Am mai transcris de pe placheta *Strofe cu pelin de măr* pentru Iorga Nicolai drept dedicație lui Jeannot Vlădoianu, diplomat, funcționar de carieră la Ministerul Afacerilor Externe și prieten cu Păstorel, această strofă :

*În aceste vremi cumplite
Și-ntr-un veac de bari flămînd
Iorga scrie cărți cinstite :
Nu se vînd !*

Și o altă dedicație rimată pe volumul *Mici satisfacții*, către medicul Mircea Baci, ginecolog ca specialitate :

*Gonite la un păhărel
De vin ce te băga în draci,
Oițele lui Păstorel
Își cată adăpost la Baci*

E absolut sigur, în ce mă privește, că nici una dintre aceste ultime două nu le-am văzut vreodată divulgate tiparului.

Evident, sînt foarte multe cu Păstorel sau de-ale lui Păstorel. Dar nu e cazul să mai insist. Și trec la o scrisoare de-a lui, adresată profesorului Ion Simionescu, care făcea parte din conducerea Editurii „Cartea românească”. Parcurgînd textul, cititorul își va putea da seama cum alternează în conținut cele două expresii ale aceluiași om : și poznașul Păstorel și scriitorul conștiincios Al. O. Teodoreanu și cred că epistola aceasta singură — fără nici o vorbă suplimentară îi definește ireproșabil structura.

Dau în cele ce urmează cuprinsul, arătînd doar că sublinierile sînt ale lui Păstorel :

Iubite cucoane Ionel,

Mă grăbesc să-ți mulțumesc, pentru că desigur, numai în urma intervenției matală mi s-au trimis eri corecturile în coală. Le-am terminat astăzi și diseară vor pleca la București, împreună cu această scrisoare.

*De data aceasta, greșeli de tipar propriu-zise am găsit puține, dar am găsit în schimb erori din acele pentru care nu există semne. În rezumat : neglijență, incompetență, lipsă de gust. În fața acestei jalnice stări de fapt am alăturat textului un plic pe care am scris cu caractere mari : **Atențiune !** Înăuntru se află o notă în care îmi expun dezideratele, ca domnul Iuliu Maniu, pe puncte : 1, 2, 3, 4, 5. Pe românește asta se cheamă a da mură-n gură. Dacă nici în felul acesta nu voi izbuti să mă fac înțeles de junii turci care conduc atelierele, nu-mi rămîne decît să ung volumul cu gaz și să-i dau foc.*

Ca să nu-ți închipui cumva că exagerez îți dau cîteva exemple :

1 Într-o schiță, intitulată : Un precursor sînt cîteva note marginale. Animalul care a cules bucata a dezlegat această gravă problemă grafică în felul următor : a pus în dreptul fiecărui cuvînt care trimetea la notă, cîte o steluță (ce nu era pierdută în neagra veșnicie), iar notele le-a îngrămădit pe toate în josul altei pagini, numerotîndu-le. Se vede clar că autorul acestei ingenioase inovații nu e cu nimic mai prejos de energumenul care întrebînd la poștă dacă nu are vreo scrisoare, cînd poștaşul l-a întrebat la rîndu-i cum îl cheamă, a răspuns furios că e scris pe plic.

2 Într-o bucată (Manevre), compusă din scrisori, estetul editurii culege fraza finală cu litere cursive. Dacă ar fi fost logic, ar fi putut culege cu alte caractere cel mult semnătura.

Dacă ar fi fost numai idiot ar fi reprodus întocmai textul care i-a servit de model și ar fi făcut bine. Prostia în fază statică o suportăm, dar în fază dinamică ne stingherește.

3 Pentru bucata finală, care e dialogată, am dat nu numai indicațiuni precise, dar am adăugit pe foaie separată, model de felul în care trebuie să se imprime titlul. Inutil ! Îl trimit din nou și spre edificare îți trimit și matală pe foi separate două din modelele trimise. O aruncătură de ochi te va convinge că nu cer lucruri imposibile.

Pentru că în ultimul moment am scos din volum o bucată, înlocuind-o cu altele două, cred că am complicat puțin lucrurile, întârziind apariția. De aceea îmi permit să-ți mai adresez o mare rugămintă : Spune-i mata lui Toneghin să puie pe cineva de-acolo să facă o corectură a bucăților noi înainte de a mi le trimite odată cu restul volumului. Și operația aceasta s-o facă pe cât posibil mai repede. Aș vrea ca volumul să apară înainte de Paști. Dacă în timpul sărbătorilor s-ar vinde bine, aș scoate imediat altul, măcar că epoca nu e propice. Dacă Toneghin ar da oarecare atențiune lucrului, în cursul săptămânii viitoare mi-ar putea expedia un text pe care să pot scrie, chiar dacă ar trebui să închid dintr-un ochi : bun de imprimat. În cazul acesta, în două săptămîni, cartea ar fi în vitrină. Dacă însă mă întârzie și se procedează cu același tembelism oriental, sînt hotărît să scot la Ciornei un volum înaintea acestuia (asta ca să i-o spui lui, nu ca să o crezi mata).

Și acum, pentru că am vorbit de editură, țin să-ți atrag atenția asupra unei erori care o privește exclusiv, dar care n-ar strica să se îndrepte. Pe colile care le trimite e scris :

În caz de nu sînt multe greșeli etc. etc. Între atîția autori români care defilează zilnic pe acolo, se poate găsi unul care

să traducă în românește această frază. În caz de nu se găsește s-ar putea recurge la un filolog străin, ca de ex. Mario Rocques.

Acestea spuse, sînt nespuse de nerăbdător să-ți pot trimite un volum în care tot ce nu ți-ar plăcea să-mi aparție numai mie, nu zețarului. Ar fi pentru mine o mare satisfacție.

Respectuoase sărutări de mîni Doamnei Simionescu. Cu cele mai afectuoase salutări

Păstorel

Cîteva precizări se impun. Volumul ce formează obiectul scrisorii — care, după cum s-a observat, nu e datată — este *Mici satisfacții*. El a apărut la sfîrșitul lunii aprilie 1931 (deci epistola e din același an, din februarie sau martie) și confruntînd bucățile din carte cu „dezideratele“ din scrisoare, am stabilit ușor că, fără să fie silit să „închidă un ochi“, a avut, cu sprijinul profesorului Ion Simionescu, „marea satisfacție“ ca *Micile satisfacții* să-i apară așa cum a dorit.

Toneghin, cu prenumele Menny pe care-l pomeneste, era secretar al editurii și dregător peste tipografia „Cartea românească“ ; se pare, cu ceva sămînță turcească în obîrșia lui și de aceea Păstorel se răfuiește epistolar cu „junii turci“.

Cît despre Mario Rocques, s-a înțeles că este vorba de filologul francez, de prestigiu, care avea legături de prietenie cu foarte mulți specialiști români și care a ținut pe vremuri, în mai multe rînduri, interesante cursuri la Universitatea noastră. Și în încheiere, două catrene semnate Păstorel, unul trimis de la Praga pe o carte de vizită ca o urare de An Nou familiei profesorului Ion Simionescu, cu data de 2 ianuarie 1936, în care face aluzie la cartea de bucate a Sandei Marin :

găsiți și ar putea recurge la un filolog străin,
ce de ex. Mario Proenza.

Acestea speru sunt nespuse de marelă dor să-ți
pot trimite un volum în care tot ce mi-ți-ar
plăcea ~~de spus~~ să-mi aparție numai mie,
un zefandui. Ar fi pentru mine o mare satisfacție.
Respectuare sănătății de medicilor Doamnei Prunaru.
Cu cele mai afectuare salutări.

Păstoru

*De noul an să aveți parte
De sănătate și noroc,
De vin bătrîn la poloboc
Și de menu-uri... după carte.*

Celălalt e adresat doctorului Mircea Iliescu, de la Institutul „Ion Cantacuzino“, care-i făcuse o serie de analize medicale ce îl sîciiseră îndeajuns și e scris pe dosul unui drept-unghi de hîrtie cartonată, pe a cărei față un desen iscalit Steriadi și datat 1940 reprezintă, în cîteva linii de creion colorat roșu-albastru, capul sugestiv al doctorului Mircea Iliescu. Catrenul sună așa :

*Să nu-ți fie o surpriză
Dar după așa demers,
Nu-ți voi scrie nici un vers,
Că mi-l pui la analiză.*

N-am idee dacă ele au fost vreodată pe undeva publicate, cu toate că au un caracter mai intim, mai personal. Există de asemeni între hîrțile mele, în manuscris, ca și cele de mai sus, o strofă care cred că a fost tipărită, pentru că mi se pare cunoscută. O știu. Nu rețin însă de unde. Dar cu epigramele ai întotdeauna surprize. Date publicității sau nu, multe din ele se bucură de o largă circulație orală, mintea le reține, fără însă să mai poți stabili, în scurgerea vremii, dacă le-ai citit, sau dacă le-ai auzit. Versurile acestea, patru la număr, sînt în legătură cu piesa de teatru *Rodia de aur*, scrisă în colaborare cu Adrian Maniu, care ca spectacol nu a reprezentat mare lucru. Interpreta principală, de prin anii 1929—1930, era frumoasa actriță Puia Ionescu, și Păstorel,

încântat de însușirile ei, și fizice și scenice, îi caligrafiază curtenitor, făcînd abstracție de eșecul piesei :

*Rodia cea fermecată
Nu a fermecat poporul
Însă cea adevărată
Fermecat-a autorul.*

Oricum ar fi însă, cunoscută sau nu, inedită (ceea ce, sigur după mine nu e) sau publicată, ea, împreună cu celelalte două ne arată un Păstorel fără nici o înțepătură, fără nici o preocupare satirică, galant, drăguț, generos și socotesc că n-am greșit reproducînd, aici, la sfîrșit „De la Păstorel citire“, aceste douăsprezece versuri cu trei adrese diferite, care vor lăsa lectorului de azi o imagine mai exactă și mai luminoasă, asupra firii aceleia care ne-a dat seducătoarele pagini din *Hronicul Măscăriciului Vălătuc*. Și în 1964, la capătul unei chinuitoare suferințe, Păstorel lichidează socotelile terestre. Era internat la spitalul de canceroși din Șoseaua Viilor și cu cîteva zile înainte de a porni pe drumul din urmă, a mai găsit în el resurse, poate ca să fie consecvent cu el însuși și să ne dăruiască, așa cum a făcut toată viața, dacă nu un hohot, măcar un surîs, notînd pe o hîrtie :

*Culmea ironiilor
De risul copiilor
Să pui cap bețiilor
Pe Șoseaua Viilor.*

N-am scris niciodată nici o epigramă. Le-am gustat doar pe ale altora — și asta mi-a fost destul — ca să nu fiu acuzat de nici un fel de subiectivism, de nici o slăbiciune sau solidaritate de clan, afirmînd împotriva teoreticienilor acreditați că nu m-am împăcat deloc cu opinia, mai estompat ori mai îngroșat disprețuitoare, că epigrama aparține genului literar minor. Întîi ea are o străvechime, datînd de la grecul Alceu și ilustrată mai apoi de latinul Martial, ca să fi avut tot răgazul să-și capete majoratul... Și, pe urmă, nu cred că există o artă majoră și una minoră, ci arta în sine, slujită cu talent, cu inteligență, cultură și conștiință și, dacă e de unde, cu o briză de genialitate; finalmente rămîne — independent de genuri și de catalogări — lucrul prost sau bun, respingător sau delectabil și nimic altceva, ca în orice domeniu.

Epigrame s-au făcut, firește, multe; și se vor face, desigur și mai multe. Dar epigramiști — în sensul absolut al noțiunii — sînt puțini.

Cincinat Pavelescu poate fi numărat, fără să exagerăm, între cei mari și, poate, prin constanța cu care s-a dăruit epigramei, părintele ei la noi acasă.

Nu mi se pare chiar atît de facil și de simplu ca în două, în patru, sau în maximum șase versuri să redai și ideea și poanta, immortalizînd o situație, ca într-o imagine

fotografică, sau stigmatizînd un om pentru totdeauna ; și din punctul acesta de vedere consider că epigrama este și o cronică a vremurilor, un document care grăiește sugestiv, după care se pot reconstitui micro-portrete, atmosferă, ambianță, practici de moravuri și năravuri, — toate laolaltă în-suflețînd o lume și desenînd socialmente o epocă. Cincinat Pavelescu se va justifica singur : „Am făcut o epigramă, acolo unde am văzut o linie strîmbă în loc de una dreaptă“, — și neîndoios și-a delimitat rolul cu modestie pentru că spiritul lui încenușa de predilecție mediocritatea și trufia, ignoranța și necinstea, prostia și parvenitismul, in Justiția și ridicolul, fudulia și fanfaronada, de care — slavă cerului — n-am fost scutiți să le întîlnim mereu și la tot pasul.

L-am cunoscut pe Cincinat Pavelescu în redacția unui ziar unde eram — vai ! — „mezinul“. Venea la directorul gazetei, personaj cu influență și cu relații pentru aceeași dorință care nu l-a părăsit cît a trăit : să fie mutat la București din nu mai rețin ce judecătorie de tîrg provincial. Nu i-a putut face nimic nici el și nici alții din numeroșii săi prieteni și admiratori, dintre care unii deținînd înalte demnități în stat.

Glumele, calambururile, tăioasele sarcasme, efervescenta ghimpoasă a vervei lui nesecate se cereau pedepsite : Cincinat nu trebuia să fie magistrat la București ; și n-a fost adus în Capitală decît prin deces.

Îl vedeam în popasurile pe care le făcea aici, la „Capșa“, sau la „Corso“, la restaurantul „Enescu“, sau atrași de grătarul lui „Nae“ din Șelari și-l căutam ori de cîte ori aflam că a sosit. Era un eșantion rar de umanitate, care ispitea și fermeca, dominat de acel franțuzesc „esprit“, duios, ironic, cald, vibrant, prietenos — fără să facă diferențieri de vîrstă sau ranguri —, cu o cozerie spumoasă și prompte sublinieri

acidulate, cu o inimă ospitalieră și cu o privire calmă și învăluitoare în care parcă se materializa acea „indulgență universală“ de care pomenește Jules Laforgue într-unul din poemele lui. Fiindcă, în adevăr, Cincinat Pavelescu a fost un *Om* în cuprinderea neviciată a termenului și nu cred că cineva, de aici sau de aiurea, să-i fi putut aduce imputarea că a avut vreodată de suferit de pe urma lui.

Mai bine însă decât palidele și anemicele mele vorbe îl definește această strofă din „Farniente“ dedicată sieși :

*Nu sînt nici rău, nu sînt nici blînd,
Nu m-am tîrît, n-am pismuit,
Am fost și sînt un biet smintit
Care visează chiar mergînd.*

Și, în completare, aceste patru stihuri cu care se autocaracterizează și pe care le aleg din „Cîntecul unui greier“, menit să-mi evoce, nu știu de ce, un menestrel din evul mediu :

*Și-am colindat întreaga țară,
Cinstit c-o leafă de aprod,
Purtînd sub robă o chitară,
Și-o inimă, în loc de cod.*

Știam că Cincinat Pavelescu se născuse în comuna Milcov, județul Vrancea. Mi se pare că înainte locul natal se numea Risipiți, ca o predestinare parcă — fără să urmăresc un ieftin joc de cuvinte — să se risipească pretutindeni cu jerbele catifelate ale minții și scăpărările fosforescente ale spiritului. Dealtfel, ori de cîte ori se întîmpla să fim laolaltă, cunoscînd detaliul că eram focșănean, îmi spunea „Județ“. Și văd

— căzîndu-mi în mîna cu întîrziere frumoasa ediție scoasă în 1972 la editura „Minerva” în colecția *Restitutio*, îngrijită de Victor Crăciun și George Zarafu, cărora le-am dat, cînd o pregăteau, materialele trebuitoare pe care le aveam — că i se fixează ca loc de naștere Bucureștii. Sînt oarecum nedumerit și nu pot să verific în clipa asta care e cu exactitate realitatea, dealtminteri de o însemnătate secundară. Și e cazul să precizez aici că de la volumul de „Poezii” din 1911 și acela de „Epigrame” din 1925, Cincinat Pavelescu n-a mai tipărit nici o carte, și că atît versurile, cît și epigramele lui au rămas împrăștiate în diverse publicații ale vremii. Abia în anii noștri i se strînge opera, în ediția de la „Minerva” — care e cea mai completă — după ce, în 1967, la editura „Tineretului” i se reeditează „Epigramele” din inițiativa și prin sîrguința lui Tudor Mănescu, poet, epigramist și, ca și Cincinat Pavelescu, magistrat și el.

Cincinat Pavelescu obișnuia ca pe exemplarele din „Epigrame”, pe care le oferea prietenilor, să adauge, în propria lui grafie, unele noi, scrise după apariția volumului, sau altele care circulau doar oral, fiindcă vizau personalități sus-puse, ori cu un mod de exprimare mai libertin.

Vechiul și statornicul meu amic Dan Bănescu mi-a pus la dispoziție opul care provine din biblioteca tatălui său, integrul magistrat Eugeniu Bănescu, care, ca și fratele său, istoricul și bizantinologul Nicolae Bănescu, au opus o neînduplecată rezistență metodelor legionare chiar în perioada guvernării lor, cînd o asemenea atitudine implica grave riscuri. Îi redau dedicația: „Doamnei și Domnului Eugeniu Bănescu, o glorie curată a celei mai înalte magistraturi, a cărei nobilă siluetă morală dă prestigiu corpului judecătoresc, acest volum, ca un omagiu de iubire și respect omului de

înimă și de caracter și ca o amintire a serei de 7 ianuarie 1929. Cincinat Pavelescu“.

Sînt în exemplarul acesta, caligrafiate, peste 15 epigrame care între timp au devenit cunoscute. Una singură n-am știut-o și îl privește pe Radu Cosmin, scriitor mediocru și poet repudiat iremediabil de Muze, locuind în tinerețea lui într-o cameră la „Grand-Hotel“ care făcea vizavi cu WC-ul etajului. Și Cincinat Pavelescu nu-l iartă speculînd coincidența :

*Peste drum de cabinet
Stă, Radu Cosmin, — poet,
Ce se zbuciumă și scrie
Ca să aibe toți hîrtie.*

Cincinat Pavelescu vine pe lume în 1872 și o părăsește, în urma unui cancer pulmonar, în 1934, după ce, cu șapte ani înainte, adică în 1927, fusese încununat cu laurii Premiului Național de poezie. Și să-mi fie permis, isprăvind aici, să transcriu un fragment din gingașiile de simțăminte cu care-și deapănă amintirea mamei : „Mama mea, sensibilă, cultă, fină, blîndă și delicată a fost tipul mamei sfinte de odinioară. Vorbea la perfecție limbile franceză, italiană, germană și învățase latinește și grecește ca să ne asculte seara lecțiile. Toată ziua cosea și lucra pentru copii. N-am văzut-o niciodată ieșind din casă decît însoțită de tata sau de unul din noi.

N-am cunoscut în casa noastră alte distracții decît muzica, citirea și declamarea. Încă de mic, avînd o bună memorie mama îmi citea, chiar înainte de a ști să citesc, poeziile eroice ale lui Vasile Alecsandri și eu le rețineam și le declamam cu multă înțelegere.

Obosită de a fi născut, crescut și educat atîția copii, a murit într-o zi, discret, cum trăise și mi-a îndoliat viața pentru totdeauna. Nu avusese cînd se măritase nici 15 ani și n-avea la moarte nici 35. Viața ei a fost scurtă, ca un fulger ce taie pe cerul posomorît un zig-zag de lumină și se stinge, sporind parcă și mai mult întunericul nopții ! De-atunci o plîng mereu și nu mă pot mîngîia. Nici un copil nu știe să-și iubească părinții destul și pedeapsa lor este de a-și da seama prea tîrziu, că nimeni n-o să-i mai iubească cu dragostea și prietenia lor.“

Istoria „Capșei“, cum s-a spus și despre aceea a „Juni-mii“ de la Iași, se pierde undeva în noaptea timpurilor. Și generație după generație, din cele ce s-au succedat la „Capșa“, a păstrat, natural, alte reminiscențe și încântări, alte parfumi și culori, dintre care unele — destul de puține — le mai aflăm consemnate ici și colo, iar cele mai multe s-au risipit, irecuperabile, de-a lungul vremilor care au știut întotdeauna să transforme în pleavă, otova, vieți și elanuri, doruri și trude, aspirații și ratări, speranțe și visuri.

Se poate afirma, așadar, fără temerea greșelii, că în același loc s-a perindat, de la epocă la epocă, o lume variată în structură și mentalitate, în veleități, orizonturi și moravuri și că nu e posibilă, de pildă, nici o asemănare și de stabilit nici o contingență între „Capșa“ din coada secolului trecut în care cheltuitorul, fantezistul și petrecărețul Radu Văcărescu sacrifica orice pentru îndrăcita spaniolă Caroline Otero — fascinanta dansatoare supranumită în toată Europa „la Belle Otero“ — și „Capșa“ pe care am cunoscut-o noi, în anii următori primului război mondial.

Nu fac deci o istorie a „Capșei“ de altădată în ansamblul ei — hotel, restaurant, cofetărie — ceea ce nici n-ar fi cu putință în cadrul acesta, dar pe care odată cineva va trebui s-o însuflețească, ci mă voi limita exclusiv să evoc un crîmpei doar din atmosfera cafenelei „Capșa“ cu oa-

menii care o populau obișnuit, toți din cinul literiei și al artei, așa cum i-am văzut și i-am auzit, așa cum i-am surprins în articulațiile, în manifestările și în reacțiile lor, de la unii conservând în memorie nealterate admirații, cu alții înnodînd — peste diferențele de vîrstă — constante prietenii.

Cafeneaua propriu-zisă era numai dreptunghiul sălii care începea din Calea Victoriei și mergea pînă la pătratul camerei din Edgar Quinet unde e intrarea, care astăzi, unificate, formează împreună restaurantul. Și îi revăd, așa cum erau, de parcă ar fi fost ieri, cu toate că de atunci s-a scurs mai mult de o jumătate de veac.

La masa din fund, lungă — și singura ce se deosebea de celelalte — trona Ion Minulescu, așa cum îl reprezintă în desenele lor Iser și Marcel Iancu, adunînd în groasele lentile de ochelari destule dioptrii, în loc de cravată, pentru care avea parcă un fel de dispreț, cu papion, sau bucla unei lavalieri scurte, solid, spătos, gata să recepționeze umorul dar mai ales să-l practice — și de regulă cu un eclatant succes — și lîngă el Liviu Rebreanu, înalt, drept, proporționat, cu statura lui de doge venețian, și părul alb, din care o meșă îi aluneca pe frunte; înconjurați de Mihail Sorbul, cu barbișonul lui ascuțit care-i dădea o înfățișare de țap; de Nicolae Davidescu, poetul, romancierul și criticul literar, deștept și veninos; de acrul Ludovic Dauș; de graficianul Petrescu-Găină, nemulțumit și ghinionist; de Adrian Maniu, mușcător, costeliv și legănat; de Caton Theodorian cu monoclu și timbrul lui de stentor răgușit; de liniștitul și blîndul poet Dimitrie Nanu; de Corneliu Moldovanu, obosit și cenușiu; de încrezutul și irascibilul Al. T. Stamatiad, client de șarjă, în caricatură și de poante în anecdote pentru Neagu Rădulescu, care-i scria numele, spre exasperarea lui, *Alexandru Teodor Maria Rilke Stamatiad*: de sculptorul Fritz Storck,

resemnat și cuminte ca un copil bine educat ; de pictorul I. Al. Steriade cu sublinieri și riposte ascuțite în discuții ; de Victor Eftimiu cu buna lui dispoziție contagioasă ; și câteodată, când poposea în Capitală de la Chișinău sau Brașov, unde era magistrat, de Cincinat Pavelescu în eleganța lui vestimentară ușor demodată, cu vestele lui fantezi și impecabila-i chelie.

Aici l-am auzit pe Ion Minulescu povestind ca un actor, cu mimică și intonații — amîndouă inimitabile — întîmplări hazoase cu oameni din Parisul tinereții lui și tot aici pe Liviu Rebreanu istorisind periplul arestării de către comandatura germană după ocuparea Bucureștiului în 1916, evadarea din camera de detenție, găzduirea la bunul său prieten I. Al. Steriade la Muzeul Kalinderu, unde era custode, în fine, trecerea lui, pe la Focșani, în Moldova neocupată.

La o altă masă Jean Bart, ars de soare ca un comandant de navă, strîngea pe spiritualul Al. Cazaban, pe placidul și seraficul G. M. Vlădescu, pe Carol Ardeleanu, cu masca lui de interpret de teatru impresionist, pe frații Drăgulescu amîndoi caricaturiști — pe atleticul poet George Gregorian, grav și încruntat, insatisfăcut parcă de metafora găsită și obsedat de ea, pe Octav Dessila și C. Manolache, militari de carieră, mușcați de șarpele creației literare, și Jules Giurgea care își făcuse o rentabilă industrie din traduceriile romancierilor englezi contemporani.

Într-o perioadă, mai demult, Cezar Petrescu, Gib Mihaescu, N.N. Tonitza, Oscar Han, Al. Al. Busuioceanu și Ștefan Nenitescu făceau grup aparte ca apoi Cezar Petrescu să abandoneze „Capșa“.

Pe Camil Petrescu, angoasat și suspicios, îl vedeai laolaltă cu Emil Gulian, caricaturistul Sell, Mihail Sebastian, Ion Călugăru, Sergiu Dan și Romulus Dianu, după cum

lîngă Ion Barbu îl aflai cîteodată pe Mateiu Caragiale, țeapăn și desuet, pe Tudor Vianu, statornic în amiciții și comprehensiv la nevroze și hachițe, neutralizîndu-le sau trecînd peste ele, pe Șerban Cioculescu excitat și excitabil la idei, pe Vladimir Streinu și mai pe urmă pe Oscar Lemnaru, în competiții la festinul calamburului.

Puiu Iancovescu, prompt în replică și scînteietor, venea întotdeauna escortat de tinerii Gr. Vasiliu-Birlic și Radu Beligan, la începuturile lor, bătînd la porțile notorietății.

În altă parte, fermecătorul Ion Vinea, N. Carandino frenetic și împătimit de meserie, C. I. Șiclovan, Badea Marinescu și delicatul Bob Bulgaru, care ne-ar fi lăsat o valoroasă pictură dacă n-ar fi fost atît de grăbit să plece dintre noi, iar mai încolo puțin, Mircea Damian, emaciat, cu capul lui ca o tigvă, Zaharia Stancu, Sandu Tudor, Radu Boureanu, baladînd între scenă, pictură și poezie, Cicerone Theodorescu, Eugen Jebeleanu, George Doru Dumitrescu, N. D. Teodorescu, Petru Manoliu, George Acsinteanu, N. Crevedia și admirabilul prieten și om, mult mai tînăr ca noi, poetul Vlaicu Bârna la cea dintîi a lui plachetă „Cabane albe“. Și fiindcă l-am pomenit pe N. Crevedia voi reproduce epigrama care îi aparține :

*La „Capșa“, unde vin toți seniorii,
Local cu două mari despărțituri :
Într-una se mănîncă prăjituri
În alta se mănîncă... scriitorii.*

Să mi se îngăduie, pentru că se adresează temei, să dau și o strofă din *Pastelul absurd* al lui Ion Minulescu pe care îl găsesc într-un număr din revista „Propilee literare“ din 1927 :

Ce se vede pe fereastră ?

Ea și El —

O bluză-albastră

Și-un monoclu de bagá

Stau de vorbă pe-o sofa...

„Capșa“ vine câteodată și prin mahala !...

Celelalte mese erau ocupate amestecat, de scriitori, zia-riști, pictori și graficieni : C. Gongopol — distins și distant ; I. Peltz — acidulat și persifleur ; M. Conitz — întovărașit de proaspeții lui ucenici în secretariatul de redacție la „Adevărul“ și „Dimineața“ Mircea Grigorescu și Costache Băleanu ; excelentul caricaturist I. Ross ; Anton Bardescu — directorul oficiosului averescan „Îndreptarea“ ; Dimitrie Karnabat — bun și sfătuitor ; T. Pisani — grămatic improvizat la bătrînețe și neîmpăcat adversar al neologismelor ; subțirele și subtilul A. Clarnet ; H. St. Streitman ; ferocele de multe ori Ștefan Antim, Ghiță Hârsu, Alexandru Topliceanu, Ion Dragu, Al. Radian, Vasile Savel, pictorii Iorgulescu-Yor și Ionescu-Sin, bătrînul Petre Ciorăneanu și focșăneanul meu C. Nestor care a realizat performanța unică în profesie — sceptic și apatic cum e — să facă o călătorie în jurul lumii pe aceeași rută parcursă odinioară de Blasco Ibañez fără să scrie însă un singur rînd. În sfîrșit, opresc pomelnicul aici, cerînd iertare umbrelor pe care fără voie le voi fi omis. Și mai notez pe cei doi ospătari care ne serveau, Niculae și Niță, ca și pe Lambru și Mihalache, cumnați, vînzători de ziare, pasionați băutori, care ne aduceau zilnic presa străină și română cînd veneam la șuetă și să luăm cafeaua.

Mai supraviețuim din toate numele înșiruite aici : I. Peltz, Șerban Cioculescu, N. Carandino, Ionescu-Sin, Eugen Jelebeanu, Radu Beligan, C. Nestor, Radu Boureanu, George

Acsinteanu, Vlaicu Bârna și, e de la sine înțeles, caligraful acestor rînduri.

În rest ? Răspunsul îl acoperă amăruiul și superbul stih al lui Arghezi : „Toți nu mai sînt, toți au plecat, toți au înnoptat...”

Ori de câte ori întâlnesc în ziarele și revistele străine — cu varii prilejuri și manifestări — desene, caricaturi și chiar fotografiile reprezentând pe Salvador Dali, mă izbește înrudirea fizică dintre el și poetul rondelurilor ; în unele din desenele lui Jiquidî-Bătrînul și ale lui Steriade, în caricaturile lui Petrescu-Găină și ale lui Iser, dar mai cu seamă privind reproducerile după portretul în ulei realizat de fiul său Alexis Macedonski, asemănarea se impune frapantă. Au, incontestabil, ca înfățișare și expresie caracteristici comune. Și, poate, — dacă îi analizăm puțin peste vreme, ca spirit și structură — vom găsi identități de temperament și filiațiuni în reacții și năzuinți, amîndoi revoluționari și bizari, orgolioși și iconoclaști, paradoxali și teribiliști, amîndoi novatori, stăpîniți de demonul frondei, cu observația că fiecare în parte în aria lui de zămisliri și la epocile respective, unul la noi și altul aiurea, a deschis drumuri și a făcut prozele, dar — vai ! — cu ce contrastante rezultate : Salvador Dali, la adăpost de orice odioase griji materiale, își vinde pînzele la sume fabuloase, ca să nu-și refuze nici o fantezie și nici un capriciu, iar Alexandru Macedonski (1854—1920), venit pe lume și copilăriend în bogăție și opulență, a tras, cum se zice, targa pe uscat toată viața, de cînd și-a luat-o

pe cont propriu pînă a închis ochii, ca să confirme parcă vechiul slogan cu pretenții axiomatiche : „Poezie — Sărăcie“.

...Evoluții. Timpuri și timpuri. Destine și destine.

Curios mi se pare că nimeni din cei vechi n-a fost ispitit să se aplece peste chinuita, amara și donchișotesca biografie a lui Alexandru Macedonski. Abia în anii noștri, adică în 1966, Adrian Marino e primul și singurul care ne-a dat o amplă, excelentă și riguroasă „Viață“, patetică prin document și adevăr istoric, un breviar de moravuri și năravuri de altădată — fără nici o preocupare literaturizantă, dealtfel inutilă — și care trebuie considerată un model al genului.

Atît și nimic mai mult.

Firește, despre creația lui Macedonski s-a scris destul — recenzii, cronici, studii — și cît a trăit și postum, iar istoriografia literaturii noastre îi consemnează și meritele și valoarea care nu sînt susceptibile de controverse. Și, de la „Prima Verba“, volumul de debut din 1872 cînd avea 18 ani, întîmpinat laudativ de Dimitrie Laurian, fiul lui August Treboniu Laurian în publicația bilunară ce scotea „Tranzacțiuni literare și științifice“, pînă la Nicolae Iorga, G. Ibrăileanu, Eugen Lovinescu și G. Călinescu — mă limitez doar la ei dintre atîția cîți au fost — nici unul nu-i refuză prețuirea și îi fixează în lucrările lor locul de onoare și de durabilitate ce i se cuvine.

Dar existența lui se păstra mai departe într-un con de umbră. Ca să fie evocată numai fragmentar, cînd necesitățile de prezentare și de analiză a operei o cereau. Și totdeauna tangențial cu ea.

Astfel se procedează în *Cartea de aur* din 1902 cu amănuntele biografice. Tot sumar sînt redade în studiul introductiv pe care îl face Tudor Vianu la frumoasa ediție îngrijită de el de la Fundație. Pentru ca, ceva mai generos, să stăruie biografic — cel dintîi — Eugen Pohonțu în întinsul său eseu din 1935 intitulat: „Alexandru Alex. Macedonski“. Și, fiindcă vorbesc de viața lui, nu pot să uit splendidul accent de revoltă cristalizat în viguroasa filipică la adresa oficialității și a societății noastre pe care o publică Gala Galaction la „Cuvîntul Liber“ în primăvara lui 1920 — Macedonski va sfîrși zbuciumul pămîntesc în același an, în noiembrie — și care formează prefața la culegerea de poeme „Cartea nestematelor“, ieșită de sub teascurile tiparniței „Viața românească“, în 1923.

Repet: toate sînt doar crîmpeie din zilele și nopțile trude ale lui Macedonski, iar unica și esențiala biografie propriu-zisă rămîne cartea tulburătoare a lui Adrian Marino. Și mă opresc exclusiv la capitolul „Viața de familie“ unde se dă o mostră elocventă care ilustrează cît de ulcerat trebuie să fi fost în demnitatea și vanitățile lui, cît de mult trebuie să-l fi durut senzația de fracturare a verticalităților și cît de nemilos îl confruntau nevoile și lipsurile unei familii împovărate de creșterea a cinci copii, ca să eșueze într-o formulă de cerșetorie, e adevărat mai elevată, mai estetică dacă vreți, dar pînă la urmă tot o penibilă cerșetorie.

Pe cărți de vizită, scrise de mîna lui, se ploconează în fond, solicitînd potențailor politici și oamenilor înstăriți să devină subscriitori la imprimarea unui nou volum de versuri.

A. Macedonski.

are onore să vă răde a priimii din parte
său de venerabilul-Dei pentru timpul apă-
rut. Această carte nu se află de puse spre vân-
zare în nici-o librărie, autorul rezervându-
și să o ofere ca un omagiu cordial și
în primul rând tuturor paradorilor de in-
teligență și sociabilități și intellectionă
care, cultivând literatura română

se dau suma de grantătile celor
cărî lăpșă pentru cea. Cu această oca-
ziune dăruiește și o subscriere.
Ca totul volum ca este se afișează și
se dă se luate parte la Jura
explicându-se via sa recunoștin-
ță pentru răscumătul pe care acest
șef îl va afla în lăpșă-vintă
dă. Căminată. Listele și suma
subscrisă se încredințează aducătoru-
lui.

Am văzut mai multe asemenea piese și textul lor e cu aproximație același. Andrian Marino produce unul. Între hîrțile mele aflu altul care provine de la Mihail Pherekide (1842—1928), fruntaș liberal, fost ministru al lui Ion C. Brătianu în mai multe rînduri și apoi ocupînd aceleași înalte demnități sub Dimitrie Sturdza și Ionel I. C. Brătianu. Dar iată șirurile lui autografe care datează din 1895 : „*A. Macedonski are onoarea să vă roage a primi din parte-i volumul său de versuri de puțin timp apărut. Această carte nu se află depusă spre vînzare în nici o librărie, autorul rezervîndu-și s-o ofere ca un omagiu cordial și în mod gratuit numai persoanelor de înaltă distincțiune socială și intelectuală cari iubind literatura română își dau seama de greutatea celor care luptă pentru ea. Cu această ocaziune anexează și o subscriere la noul volum ce este să apară și vă roagă să luați parte la dînsa, exprimîndu-vă via sa recunoștință pentru răsunetul pe care acest apel îl va afla în bunăvoința Dv. luminată. Listele și suma subscrisă se încredințează aducătorului.*”

Era Macedonski la data aceea, adică în 1895, un începător, un necunoscut, care trebuia să recurgă la asemenea stratageme ca să aibă ce mîncea el și familia lui ? Nu. Avea cîteva cărți tipărite, scosese „Literatorul“, întemeiase un cînaclu, scrisese proză și teatru și era considerat teoretician de curent nou în poezie și șef de școală. Asta era însă culoarea și mentalitatea vremii, cînd literatura nu-ți garanta pîinea cea de toate zilele, cînd actorul era socotit paiață și măscărici, pictorul zugrav, iar scriitorul un sfert boem, un sfert un soi de disprețuit paria și pe jumătatea cealaltă un

smintit. Și e o datorie cred să ne amintim din cînd în cînd suferințele și jertfele înaintașilor noștri, îngenunchierile și umilințele lor, ca să înțelegem mai lesne unde am ajuns, cine ne sînt străbunii întru visuri și gînd și cum ne obîrșim ca tagmă.

DUILIU ZAMFIRESCU ÎN DOUĂ EPISTOLE INEDITE

Nu m-am împăcat niciodată cu „teoreticienii“ din vremea tinereții mele — și au fost destui —, și nici cu cei mai târzielnici, oricât de prestigioși ar fi fost ei, care considerau corespondența emanată de la personalități din lumea științifică, literară sau politică nimic mai mult decât un document care poate atesta o relație și ratifica o realitate pentru o anume circumstanță și pentru un moment specific.

Firește, sînt scrisori și scrisori; cu o semnificație mai restrînsă ori mai largă, sau fără nici o semnificație. Dar orice ar rezulta din conținut, pe mine personal fiecă rînd care îl țin în mîna ca să-l trec sub priviri, venind de la ostenitori întru minte și suflet, întru faptă, și frumos, și bine, așezați în istorie, fie ea literară sau politică, științifică, artistică sau socială, mărturisesc fără sfieli, mă emoționează. Și cele mai multe dintre epistole mi-au ridicat întrebări, ca să mă trimită înapoi în văgăunile timpului și nu numai o dată m-am întors din aceste — vă rog să credeți — extenuante excursii în trecut, edificat în probleme care îmi păreau confuze și încîlcite, dar peste asta, ceea ce e mai important, întotdeauna sporit în cunoașteri.

Truda, desigur, nu e ușoară, însă la capătul ei, cînd începi să pipăi adevărul și limpezimile, satisfacția este enormă și capeți conștiința că vei fi împlinit efectiv un *lucru* cu

modestele tale strădanii, cum alte ori, umblînd după altceva, se desfac drumuri noi și descoperi ferestre neștiute.

În cele ce urmează dau două scrisori, pînă acum inedite, adresate de Duiliu Zamfirescu (1858—1922) profesorului și academicianului Ion Simionescu (1873—1944), care sper că vor confirma măcar parțial punctul de vedere exprimat mai sus.

Prima este din 20 septembrie 1914 și sună așa :

Domnule Secretar General și stimată coleg,

Insemnarea ce v-am lăsat ieri la Academie se referă la diploma de licențiat în litere de la Sorbonna, a fiului meu Alexandru Duiliu Zamfirescu (1892—1968, diplomat și el de carieră, cu tardive și sporadice ambiții scriitoricești, n.n.). Ea a fost depusă la Minister, împreună cu diploma de bacalaureat, pentru echivalență. Cum însă era vorba de serviciul militar, Ministerul D-voastră a trimis rectoratului numai diploma de bacalaureat (pe care am și găsit-o expediată Universității cu numărul ce v-am remis); prin urmare cealaltă diplomă trebuie neapărat să fie la Minister.

Vă rog să binevoiți a face să se găsească această diplomă și a mă înștiința, cu un cuvînt, la Odobești. Cînd mă voi întoarce la București voi trece pe la Minister s-o iau.

*Vă mulțumesc foarte mult și sînt al D-voastră devotat
coleg,*

Duiliu Zamfirescu.

Șirurile, indiscutabil, n-au nici o însemnătate deosebită. Și fac precizarea că ele sînt scrise pe o filă cu antetul hotelului „Athénée Palace”, a cărei construcție se isprăvisc în același an, adică în 1914. De asemenea adaug că Ion Si-

mionescu a îndeplinit funcția de secretar general la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii Publice, în cabinetul prezidat de Ion I. C. Brătianu, unde ministru titular era I. G. Duca, în tot răstimpul dintre 1914 și 1918.

Cea de-a doua e datată miercuri 13 septembrie 1918, Iași. Și iată obiectul ei :

Stimate domnule Simionescu,

Un coleg de la secția literară bate la ușa secției științifice cu speranța de a găsi literatură curată.

„LIGA POPORULUI“ s-a hotărât să scoată un Calendar, precum și o foaie literară săptămînală.

Ti-aș fi foarte obligat dacă ai binevoi a-mi trimite un articol de geologie populară și un altul, de orice natură, pentru „Îndreptarea literară“, ce va apărea o dată pe săptămîină, probabil cu începere de la 1 octombrie viitor.

Amîndouă aceste publicațiuni vor căuta să-și plătească colaboratorii în limitele unor mijloace destul de reduse.

Primește, te rog, stimate domnule Simionescu, salutările mele amicale,

Duiliu Zamfirescu.

Și hîrtia aceasta de corespondență are un antet : *Calendarul „Ligii Poporului“, Str. I. C. Brătianu 157, Iași.*

Dar chestiunea în sine comportă unele explicații. Ce era în fond „Liga Poporului“ ? S-au scurs de atunci mai bine de șase decenii și epoca, atît de turmentată, de instabilă și de tumultuoasă continuă să-și aștepte istoricul. „Liga Poporului“ s-a numit organizația politică pe care a întemeiat-o generalul Alexandru Averescu, la Iași, împins de gloria de

pe front și de marea popularitate făurită de luptătorii din tranșeele primului război mondial.

A fost un fenomen de masă — rar întâlnit la noi pînă la el — care s-a irosit repede, în condiții specioase și împrejurări dificile, în cîteva scurte încercări de guvernare, — toate ratate, toate falimentare.

Ia început însă, înainte de uzura cîrmuirii, vîntul sufla cu brio în pînzele organizației. Și aderase la ea numeroase elemente de marcă ale intelectualității și vieții publice din România întregită. Astfel, în cele trei guverne prezidate de el, în 1918, 1920 și 1926, vedem miniștri, între alții, pe Take Ionescu și C. Argetoianu, Duiliu Zamfirescu și Vasile Goldiș, Octavian Goga, I. Lupas, și P. P. Negulescu, Grigore Trancu-Iași, C. Garoflid, I. C. Atanasiu și Dimitrie Greceanu, pe Nicolae Titulescu și pe Matei Cantacuzino, Octavian Tăslăoanu, Ion Nistor, Ion Mitilineu, Teodor Cudalbu, C. Meissner, Ion Lapedatu, Ion Petrovici și Dr. Petru Groza, ca să-i nominalizez doar pe cei mai notorii.

În 1920 „Liga Poporului” s-a transformat în „Partidul Poporului”. Dar nu mai era nici entuziasmul speranțelor de la „Ligă”, nici mitul ostașului triumfător. Totul se pulverizase și totul începea să devină amintire. Bruscă celebritate, dar și mai bruscă amurgire.

La Iași însă, în 1918, la 14 aprilie, „Liga” face să apară ziarul cotidian „Îndreptarea”, care îi va fi oficios și unde Duiliu Zamfirescu desfășoară o activitate gazetărească remarcabilă, reluînd după mulți ani scrisul zilnic de la vechea „România liberă” a lui Dimitrie August Laurian.

N-am văzut niciodată pînă acuma colecția ieșeană a „Îndreptării”; dar am cunoscut „Îndreptarea” din cei 12 ani dintre 1926, cînd am intrat în presă și 1938, cînd, odată cu

Miercuri 13 Septembrie 1911
2011

Stimate Domnule Simionescu,

Am coleg de la marea literară bată la una sec-
ti: științifică, cu speranța de a găsi literatură
curată.

"Lira Poporului" s'a hotărât să scoată un
Calendar precum și o foaie literară săptămă-
nată.

Ti-am fi foarte obligat dacă ai binevoi a mi-
trimite un articol de geologie populară și un
altul, de orice natură poezică. "Industria Li-
terară", ce va apare odată pe săptămână, pro-
babil cu începere de la 1 octombrie viitor.

Amândouă aceste publicațiuni vor căuți să n-
plătiască colaboratori, în limitele unor mijloace
destul de reduse.

Prin urmare, te rog, Stimate Domnule Simionescu,
salutările mele amicale,

Dinibni Zărnescu

desființarea partidelor, s-au suprimat și ziarele care le reprezentau.

Și, pornind de la cea de-a două epistolă a lui Duiliu Zamfirescu, am căutat să-mi elucidez nedumeriri și să înlătur eventualele curiozități și interogări ale lectorului. M-am ales din expediția mea cu câteva impresii, cu mai multe reflecții și am descoperit și unele fapte pe care nu le știam. Le voi împărtăși în „Flacăra” viitoare.

Repet, aşadar : n-am cercetat niciodată „Îndreptarea“ de la începuturile ei ieşene şi n-am văzut nici „Calendarul Ligii Poporului“ şi nici „Îndreptarea literară“, la care se referă Duiliu Zamfirescu în scrisoarea din 13 septembrie 1918 către Ion Simionescu, solicitându-i colaborarea. Şi am purces să dau de ele. Osteneală zadarnică, deşi după antetul imprimat al epistolei facsimilate în numărul trecut din „Flacăra“, s-ar putea degaja impresia că ne găsim în faţa unui fapt împlinit.

La nici una din marile biblioteci publice ale Capitalei nu figurează nici un „Calendar“ şi nici un „Almanah“ al „Ligii Poporului“, iar după ce am epuizat toate investigaţiile posibile, mi s-a impus legitima concluzie că a fost doar un proiect care a sucombat în fază de proiect, pentru temeiuri ce nu le vom putea şti nicicum. Şi e de la sine înţeles că aceeaşi râvnă şi arzătoare pasiune am pus-o şi pentru „Îndreptarea literară“ de a cărei existenţă auzisem, care însă nu mi-a căzut niciodată în mîini şi care mi-a dat pînă la urmă încă o dată satisfacţia, să constat cîtă seriozitate şi cîtă acribie au dovedit în eforturile lor George Baiculescu, Georgeta Răduică şi Neonila Onofrei, dîndu-ne, în 1969, tomul al II-lea din „Publicaţiile periodice româneşti“ (ziare, gazete, reviste), continuînd primul volum, ieşit cu mai bine de o jumătate de secol înainte — mai exact în

1913 — din osîrdiile fără răgazuri ale lui Al. Sadi-Ionescu și Nerva Hodoș, meritușii ctitori ai „Bibliografiei de presă și de periodice naționale“, atît de pe nedrept acoperiți de colbul uitărilor. În acest al doilea tom, care începe cu anul 1907, pînă în 1918 inclusiv (lucrarea lui Sadi-Ionescu și Nerva Hodoș oprindu-se în 1906), se menționează apariția „Îndreptării literare“ de sub direcția lui Duiliu Zamfirescu și se precizează că „descrierea s-a făcut după un exemplar aflat în Arhivele Statului de la Iași“.

În adevăr, și la Academie, și la Biblioteca Centrală de Stat, și la Biblioteca Centrală Universitară din București, nici o urmă din „Îndreptarea literară“. În sfîrșit, poate voi avea norocul s-o văd și eu, la primul popas pe care am să-l fac la Iași. Și așa am ajuns să consult, cu atenția cuvenită, la Academie, unde se păstrează întreaga colecție a oficiosului averescan „Îndreptarea“, nădăjduind într-un luminiș și o clarificare.

Am foiletat cele 183 de numere care țin de perioada ieșană de la 14 aprilie, pînă la 27 noiembrie 1918, ultimul din Capitala Moldovei, și am mers mai departe, după strămutarea redacției, cu numărul 184, — primul din București, la 2 decembrie 1918 — parcurgînd integral și anul 1919.

În legătură cu „Almanahul“ sau „Calendarul“ *Ligii Poporului*, nici un cuvînt și nici o aluzie, sub nici o formă. Cert, n-a mai apărut. Cît despre „Îndreptarea literară“, am descoperit unele însemnări. Astfel, în numărul 138 al „Îndreptării“, de marți, 2 octombrie 1918, citesc știrea, intitulată *Îndreptarea literară*: „La 7 octombrie 1918 va apare, sub direcția d-lui Duiliu Zamfirescu, o foaie literară cu titlul de mai sus. Se aduce la cunoștința scriitorilor de talent care ar voi să colaboreze la această foaie că politica

va fi cu totul lăsată la o parte, iar lucrările importante se vor plăti“.

În nr. 149, de sîmbătă 14 octombrie 1918, se anunță : „Mîine, duminică, apare „Îndreptarea literară“, nr. 2, cu *Notele de război ale dlui general Averescu.*“

Probabil un fragment din volumul „Notițe zilnice din război“, scos — dacă memoria nu-mi joacă feste — tîrziu, abia în 1937. Și, în fine, în „Îndreptarea“, nr. 158, de vineri 26 octombrie 1918, unde se consemnează demisia guvernului Al. Marghiloman și formarea cabinetului tranzitoriu prezidat de generalul C. Coandă, la rubrica „Informații“ se vestește : „A apărut numărul 3 din revista „Îndreptarea literară“, cu următorul sumar : D. Iov, Duiliu Zamfirescu (indicat cu poezia „Malvina“), Radu Cosmin, G. Tutoveanu. Se găsește la toate chioșcurile și vînzătorii de ziare, în tot cursul săptămîinii.“

Atît, privind „Îndreptarea literară“. Și e sigur că durata ei s-a limitat strict la aceste trei numere.

Curios mi se pare, orientîndu-mă după colaborări, că Duiliu Zamfirescu, minte șlefuită, om de cultură și de talent, poet și prozator cu destule rafinamente și sensibilități estetice, a încercat — și poate a și năzuit — să cucerească Cetatea de glorie cărturărească și de tradiție intelectuală dominată de spiritul „Convorbirilor“ și al „Vieții românești“ — la amîndouă doar publicase îndeajuns — cu sălciul, incolorul și anemicul Radu Cosmin și cu Dimitrie Iov, cu deprimanta lui calviție exterioară, ca și cu aceea, mai penibilă, launtrică ! Îmi este pur și simplu incredibil și nu mă miră deloc că temerara sa tentativă a eșuat fără urme, ca și chîciura de pe o creangă mîngîiată de razele soarelui.

Cum, în altă ordine de idei, o altă ciudățenie mă înîmpină în chiar de la cel dintîi număr al „Îndreptării“, și

nu ezit s-o împărtășesc cititorilor. La rubrica „Ultimele informații” e scris, negru pe alb : „Comitetul de direcție al *Indreptării* se compune din dnii : general Averescu, M. B. Cantacuzino, A. C. Cuza, C. Argetoianu, Duiliu Zamfirescu și Gr. Filipescu”.

Mărturisesc, sînt uluit ; și aș fi avut pretenția să susțin că nu-mi este străin nimic din biografia politică a lui A. C. Cuza. Iată-mă deci dezmințit. N-am știut că aderase la „Liga Poporului”. Credeam că a rămas măcar consecvent cu țîcnelile lui, pe care de atîtea ori le-am sancționat cu penița, — și nu numai eu. În orice caz, n-avea ce căuta, cu intoleranța și xenofobia lui, cu absurditatea, ridicolul și rasismul pe care-l propovăduia, lîngă omul de disciplină și de bun simț care a fost generalul Alexandru Averescu, lîngă marele civilist Matei Cantacuzino, lîngă masonul C. Argetoianu și lîngă Duiliu Zamfirescu și Grigore Filipescu, amîndoi structurați din cu totul altă plămădă umană. L-a împins, desigur, acolo, un oportunism care era mai tare decît el și voluptățile unei jinduie cariere politice ; și bănuiesc că s-a exclus singur foarte repede, văzînd că nu e un teren propice, nici aventurilor, nici aventurierilor. Altminteri, în 1923, își înființează și el „Liga” lui personală, cu o ideologie a bîtei, a geamurilor și capetelor sparte, de dezmăț și degradare pentru viața noastră publică.

Și dacă n-am putut să aduc cu travaliul meu mai multe deslușiri decît aș fi vrut, în ceea ce mă trimisese în această expediție, am fost compensat, în schimb, ca să-l descopăr pe Duiliu Zamfirescu gazetarul.

Excelentă pană și ziarist de prima mîină, cu temperament, cu o logică strînsă și un lexic colorat, preocupat de idei, de probleme sociale și morale, de actul patriotic, de destinul omului. Nu cunoșteam articolele lui. Le frunzărisem

odată, mai de demult, pe acelea din „România liberă“ a veacului trecut. Le-am citit acum pe acestea din „Îndreptarea“. Și îmi permit să sugerez — fiindcă au fost neglijate de alcătuitoarii de ediții mai vechi și mai recente — să fie strânse într-un volum, dimpreună cu eseistica lui și redată circuitului de cultură.

Gazetarul Duiliu Zamfirescu — după gustul meu, dacă mi se îngăduie o opinie — depășește scriitorul. Oricum însă, l-ar completa fericit. Și e păcat ca Duiliu Zamfirescu, — clasicul nostru Duiliu Zamfirescu — să nu fie știut — așa cum a fost — în toate fațetele și resursele lui.

RĂSFOIND „ÎNDREPTAREA“

S-a spus întotdeauna — și nu fără temeiuri — că ziarul este prin definiție o oglindă a timpului în care a viețuit și implicit l-a consemnat cu problemele, teoriile și convingerile ce se vehiculau și se înfruntau, cu moravurile, năzuințele, disputele și stilurile care se practica în convulsunile și tălăzuirile sau în stabilitatea și certitudinile respective și, desigur, opinia s-a cristalizat ca o axiomă, din conținut, din înregistrări, din analiza gândurilor închise, ca într-o firidă, în statornicitele sale coloane, — nu din fizionomia ori din expresia lui, ca să zic așa, fizică.

Este neîndoios un adevăr, dar constat — relevare întârziată — că e ceva mai mult decât atât.

Răsfoind „Îndreptarea“ am avut sentimentul că privesc, proiectată pe un ecran, o peliculă de atunci, din aprilie 1918 — când războiul formal nu se isprăvisese, iar la Iași mizeria, jertfele și canonirile nației înghesuită pe bunul pământ al Moldovei se estompau în memorie, cu repeziciune, la perspectivele ce mijeau și la nădejdlile profilate, că marele vis al Întregirii e pe calea izbăvitoare a împlinirii —, și îmi permit să afirm că ideea acreditată trebuie s-o completăm în sensul de a considera gazeta nu numai o cronică scrisă, nu numai un document — sursă autentică de istorie — ci și o fotografie care reproduce cu fidelitate epoca și îi dă, veridică și omogenă, imaginea.

Aspectul „Îndreptării” de acum 62 de ani nu șochează nici prin format nici prin calitatea hîrtiei. E același tip al cotidianului obișnuit, consacrat, de aceleași dimensiuni ca și celelalte ce le-am avut ca și acelea ce le avem, imprimat pe o identică hîrtie, constant fabricată la noi pentru presă. Cerneala însă — proastă și tiparul — rudimentar, ca amîndouă să facă ziarul înnegurat, noros, cenușiu, imortalizînd parcă — peste vreri — cromatica vremii. Și pe deasupra — mărturie a sărăciei, a lipsurilor și a dezorganizării — „Îndreptarea” iese în doar două pagini. Tot anul 1918 la Iași și după transferarea redacției în București, întregul an 1919 — exceptînd ultimele numere din decembrie, cînd apare în patru pagini, dar numai de trei ori săptămînal în loc de zilnic — ziarul se păstrează ca o foaie volantă.

Redactor șef — fără să fie menționat — era Const. Gongopol. Știam amănuntul. Dar abia cu nr. 326 datat dublu, joi 18 decembrie și sîmbătă 20 decembrie 1919, — „Îndreptarea” devenise trihebdomadară — numele lui începe să figureze pe frontispiciu ca director.

Vechi și eminent profesionist, talentat, cult, ascuțit și acidulat cerebral, boieros și elegant — l-am cunoscut foarte bine — care făcea în istovitoare condiții gazeta, va părăsi „Îndreptarea” în 1924 ca să întemeieze cu Titus Enacovici „Cuvîntul”, care deschide în jurnalistica română o nouă eră și de unde va pleca după moartea lui Enacovici, cînd ziarul intră în proprietatea lui Nae Ionescu și capătă, treptat-treptat, altă coloratură și alte orientări politice. Poate, odată, dacă viața se va îndura să-mi fie mai puțin haină, am să mă învrednicesc să povestesc — așa cum a fost efectiv — acest capitol trăit din istoria presei, în implicațiile și explicațiile lui, de la obîrșie la toate etapele metamorfozelor,

ca să se priceapă cu exactitate de oricine cum au evoluat lucrurile și cum s-a ajuns unde s-a ajuns.

G. Gongopol a venit pe lume în București la 5 iunie 1880, a intrat tânăr în presă în 1899 și a decedat cred în 1941 sau 1942. L-au succedat la direcția „Îndreptării” Al. Kiriacescu și Anton A. Bardescu.

Dintre bătrînii breslași ai condeiului am mai dat, în perioada cercetată, de Constantin Cehan-Racovița, moldoveanul, care în afară de ziaristică a scris și cîteva piese de teatru. Și în același răstimp dintre primăvara lui 1918 și finele lui 1919 întîlnesc în oficiosul „Ligii Poporului” iscăliturile lui Gr. Gafencu și Pamfil Șeicaru, probabil la începuturile lor, — cel dintîi născut în 1892, cel de-al doilea în 1894, ambii distinși pentru acte de bravură pe front cu ordinul „Mihai Viteazul” — ca și acelea ale mai marilor și regretaților mei prieteni Radu Patrulius și Titu Devechi, două rare exemplare de sensibilitate, de delicateță și de umanitate, care sigur au debutat la „Îndreptarea”, ca să se dedice cu pasiune și statornicie meseriei — e nevoie oare s-o mai spun? — pe care întîi au înțeles-o și apoi au ales-o.

Ceea ce însă mi-a oferit reconfortant „Îndreptarea” a fost pleiada de cărturari și de intelectuali uniți în eforturile lor să militeze fără oboseli și fără pauze, pentru o altă organizare politică și socială, pentru o democratizare sinceră și reală a vieții publice, pentru mai multă dreptate și libertate, pentru făgăduita împrăștiere a țăranilor care se tă-răgăna, pentru o onestitate administrativă, pentru ridicarea claselor de jos, în sfîrșit pentru atîtea postulate și doruri de mai bine, ale maselor.

Am semnalat rîndul trecut pe Duiliu Zamfirescu gazetarul. Și voi atrage atenția acum asupra articolelor lui Matei

B. Cantacuzino — vii și astăzi și de un interes palpitant —, asupra celor încărcate de substanță datorate lui P. P. Negulescu, ale fraților Alexandru și Enric Oteteleșeanu, ale lui Carol A. Davila, diplomatul, mai ușor identificabil cu prenumele *Citta*, — fiul omului de teatru care ne-a dat pe „Vlaicu Vodă” și care îl caracterizează ireproșabil și în curajul și modernitatea gândirii și în temperamentul său bătaios, — ca să nu mai vorbesc de acelea de sub semnătura generalului Averescu, indispensabile de consultat pentru istoria noastră politică și militară și pentru cunoașterea dezvoltării societății românești. Și, dacă s-a vrut mai mult și s-a putut mai puțin, sau nu s-a făcut nimic, este o altă istorie... Dar oamenii aceștia s-au mistuit constant pentru crezurile lor care-i onorează, cînd o Românie se ducea, ca o altă țară, nouă, mărită, în hotarele ei legitime, legănată multiseclar în închipuiri și suflete, din generație în generație, să-i ia locul. Evident, destule din ideile lansate și din revendicările formulate nu conveneau cîrmuirii. Supărau. Deranjau. Și intervenea cenzura fără milă. Spațiile albe din cuprinsul articolelor o atestă cu prisosință, iar cei care au crezut și nu mai sînt decît umbre, merită din parte-ne, măcar prinosul unei însemnări și al unei tardive și trecătoare aducerii aminte. Și cu asta mă întorc la ce am mai recoltat din „Îndreptarea” socotind că poate interesa lectorul de azi. În nr. 43 de joi 14 februarie 1919, se publică deasupra articolului de fond următoarea notă de protest, cu textul cules pe două coloane: *„Viitorul (oficiosul partidului liberal care guverna n.n.) caută să dezvinovățească guvernul de moartea lui Frimu, explicînd că luptătorul socialist curajos n-a murit în urma maltratărilor suferite, ci de tifos exantematic. Apărarea e și ridicolă și odioasă.*

Că Frimu a murit sub bîtele poliției sau înghețat de frig sau sub mușcătura păduchilor guvernamentali ne este indiferent. Oricum ar fi fost s-a comis un asasinat pentru stabilirea răspunderii căruia cerem încă o dată o anchetă serioasă.

Este inutil să precizez că „Îndreptarea“ n-avea nimic comun cu Partidul socialist și nici cu I. C. Frimu, neînfricatul lui stegar. Poate să fi fost chiar în adversitate. O lege însă, nescrisă, a omeniei care se mai respecta i-a poruncit să ia atitudine. Și aceasta ținea de structura umană dar și de noblețea profesiei.

Am prins și eu o coadă din acele timpuri. Filistinismul și fanatisme, sectarismul și intoleranța au venit mai pe urmă, simultan cu progresul, adică odată cu tranziția de la rețeaua și rangă la glonț, care a fost apreciat mai eficient și mai expeditiv...

Și am mai dat de o lămurire, care n-am găsit-o cînd mi-a trebuit, acum vreo trei decenii. În nr. 114 de duminică 18 mai 1919 se reproduce după „Monitorul Oficial“ din aceeași zi: „Tribunalul Ilfov, secția III-a civilo-corecțională prin sentința nr. 1 din 8 ianuarie 1919, rămasă definitivă și învestită cu formula executorie, a declarat nulă căsătoria dintre A.S.R. Principele Carol și d-șoara Ioana Lambrino, celebrată la Odesa la 3 august 1918.

Această sentință a fost înscrisă în registrele de stare civilă ale comunei București la nr. 1052 din 26 aprilie stil nou 1919.“

Era prima aventură sentimentală zgomotoasă a lui Carol II cu Zizi Lambrino — cum i se spunea — care a cășunat țării și guvernului suficiente neazuri. Și n-a fost singura. Pentru că aceea cu Elena Lupescu — cea mai lungă ca du-

rată — să le depășească pe toate în bancrute morale și epiloguri dezastruoase.

Și închei popasul la „Îndreptarea “cu concluzia că noi, ziariștii, de la reporter la comentator, trăind cu intensitate clipa și evenimentul, actualul și noutatea, facem finalmente într-un fel, ca niște alți domni Jourdain, istorie fără să știm...

CEI CARE N-AU MAI PLÎNS...

La Alba Iulia, ce s-a mai numit în vechimile istoriei noastre și Balgrad, s-a proclamat la 1 decembrie 1918 de către Adunarea Națională ținută acolo, între flamurile desfășurate și lacrimile rîvnitelor bucurii, sub președinția lui Gheorghe Pop de Băsești — bătrînul luptător pentru dreptatea și drepturile românești, căruia poporul de peste Carpați îi zicea „badea Gheorghe“, iar nouă săptămîni mai tîrziu, adică la 7 februarie 1919, va închide ochii în vîrstă de 84 de ani, mulțumit să-și fi văzut visul unei zbuciumate existențe împlinit — alipirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România.

Moirele nu i-au fost ostile și s-au îngrijit să-i păstreze zilele pentru ca la ora fastă prin glasul lui, sugrumat de emoții, să rostească sacrul cuvînt al Unirii după care au tînjit și s-au sacrificat secole la rînd generații, după generații. Dar sorții n-au fost la fel de docili și de prietenoși cu alți stegari și ostași ai dezrobirii semințiilor noastre din cercul de fier al opresiunilor, al exploatărilor și al osîndelor străine.

În perioada neutralității dintre 1914, cînd izbucnește primul război mondial, și 1916 cînd devenim și noi părtași, cu armele în mîini, la marea conflagrație, două curențe reprezentate de două atitudini ireconciliabile ale personalităților vieții publice autohtone se înfruntau cu îndîrjire, sub pri-

virile guvernului condus de Ionel I. C. Brătianu, în expectativa declarată ca să poată alege momentul cel mai prielnic țării pentru a intra în acțiune.

Nu vorbesc de grupul germanofililor polarizat de fascinantă individualitate a junimistului P. P. Carp. A fost înfrînt de evenimente și de istorie. Ci mă voi mărgini să arăt că în tabăra partizanilor Antantei și în fruntea lor militînd cu vehemență și curaj pentru o alianță cu Franța, Anglia și Rusia, se găseau, trăind ca niște habotnici, ca niște iluminați și ca niște vizionari ai marii Uniri, Take Ionescu, Barbu Delavrancea, Nicolae Filipescu, Nicolae Iorga, Octavian Goga, Vasile Lucaci și, la începuturile lui, tînăr, Nicolae Titulescu. Aceștia erau pe lîngă mulți alții ca să zic așa *dii minores*, aceia care țineau vii conștiințele și învăpăiate sufletele prin cuvîntul lor de foc — și aproape toți prin cel rostit ca și prin acela scris — pentru ieșirea din pasivitate, participarea la război și eliberarea provinciilor stăpînite arbitrar. Și voi ilustra cu cîte o frază sau un gînd, din materialele pe care le am la îndemîină, felul de a se manifesta și de a simți în aspirațiile lor spre grandioasa epopee națională, — și o fac mai mult pentru tineretul de astăzi care e bine să cunoască ceea ce a fost, ca să înțeleagă ceea ce este și să fie pregătit pentru ceea ce va fi.

Astfel, la 16 și 17 decembrie 1915 — în plină vînzoleală pentru abandonarea neutralității — în Parlament a răsunit cuvîntarea memorabilă și ca fond și ca formă, a lui Take Ionescu (1858—1922) despre care s-a spus că a fost „Discursul instinctului național”. Și în încheierea lui, Take Ionescu, îndemnînd guvernul să treacă de la așteptare la acțiune, va spune: „Văd deschizîndu-se ușile raiului și o teamă superstițioasă îmi poruncește să închid ochii: e prea frumos !...

...Generația aceasta a fost ursită să îndeplinească fapta cea mare. Ea va fi sau gropașa muncii de veacuri sau zămislitoarea unei vremi așa de frumoase, încât vedenia ei mă smerește“.

La 2 septembrie 1916, după declarația noastră de război, Barbu Delavrancea (1858—1918) va vorbi deschizând sesiunea ordinară a Academiei: „Noi n-am intrat în haosul acestui măcel pentru cuceriri ci pentru desrobiri. Noi nu vrem ce nu este al nostru... Noi nu ne croim cu sabia o Patrie nouă ci ne-o întregim...“

...Și vom avea de suferit, — și vom suferi muți de admirație în fața jertfelor... Și vom avea de plîns și ne vom înghiți lacrimile... Și nu ne va covârși durerea, hotărîți să biruim în numele sfintei cauze a neamului nostru“...

La 15 februarie 1915, Nicolae Filipescu (1862—1916), unul din cei mai aprigi patrioți luptînd vijelios pentru idealurile naționale — pe care Iorga cu puterea lui de definire l-a caracterizat „un om între oameni“, iar Delavrancea care știa să vadă și să aprecieze a putut afirma: „Dacă am pieri toți și ar rămîne el singur rasa noastră va fi admirabil reprezentată“ — adresîndu-se regelui Ferdinand, ca să-i forțeze hotărîrea, a spus, între altele, la întrunirea din sala „Dacia“ a „Ligii Culturale“: „În vremurile furtunoase în care trăim nu cerem de la această domnie nici bogăția și înflorirea din timpul lui Petru Rareș, nici iscusința diplomatică a lui Constantin Brîncoveanu. Nu așteptăm de la regele nostru să dea la lumină pravile înțelepte ori să fie ctitor de biserici ca Matei Basarab.“

Ursita lui e să ne dea vitejia.

...De aceea mărirea ce ți-o urăm, sire, este: «Să te încoronezi la Alba Iulia sau să mori pe Cîmpia de la Turda».“

Nicolae Titulescu (1882—1941) a vorbit la mitingul național din Ploiești în 1915 și se va observa cu câtă splendidă consecvență și-a păstrat crezul :

„Ardealul nu e numai inima României politice ; priviți harta : Ardealul e inima României geografice.

...Nu se ia Ardealul cu neutralitatea. Neutralitatea și-a avut rostul dar și-a trăit traiul.

...Un stat nu poate să rămână neutru decît atunci cînd n-are de cerut ; un stat nu poate rămîne neutru atunci cînd are revendicări de impus, atunci, mai ales, cînd le-a și formulat. Aceasta ar însemna sau că nu e în stare să cucerească ceea ce pretinde că e al său, ceea ce e umilitor pînă la durere, sau că a renunțat de bună voie la idealul lui, ceea ce e absurd pînă la nebunie“.

Sigur, aş putea continua ; nu asta a stat însă în intenția mea, să alcătuiesc cît de sumar un florilegiu din rostirile de cuget și de simțire al generației care a fost sorocită să trudească și să izbîndească în actul fireștei și unanim doritei Uniri ; ci doar să redau pentru o clipă un crîmpei din atmosfera, din culoarea și din stilul timpului acela depărtat, care multora va putea să pară așa de desuet. Și să precizez, sfîrșind aici, că de la sărbătoarea stropită cu lacrimile bucuriilor, doi dintre uriașii timonieri ai năzuințelor românești n-au mai putut să plîngă : Nicolae Filipescu și Barbu Delavrancea. Primul s-a isprăvit în București înainte de a-i vedea caldarîmul călcat de cizma cotropitorului, iar Barbu Delavrancea s-a stins, fulgerat neașteptat, în Iașul refugiului, al molimelor pustiitoare și al crucificărilor naționale, pentru ca bătrînii țărani veniți din satele din împrejurimi ca să-i țină tovarășie pe drumul din urmă să-l jelească în graiul lor specific pe care cu toate ardorile lui l-a iubit : „O plecat dintre noi Domnul Delavrancea di inimă ră“.

...Era într-una din zilele primei chenzine din iunie 1932.

Alexandru Sahia trăia frenetic dîrdora apariției revistei bilunare „Bluze Albastre“, scoasă la sugestia și sub îndrumarea Partidului Comunist Român, interzis, cum se știe, activității legale și atunci, ca și mai înainte, ca și după aceea.

Eram prieteni, eram de aceeași vîrstă — născuți amîndoi în același octombrie al anului 1908 — și ne înțelegeam ireproșabil în desele noastre discuții, în năzuinți și idealuri, în vreri și speranțe, iar în redacțiile unde lucram, militam, fiecare cum puteam ca să ne apărăm crezurile, să le slujim și cîteodată chiar să le mărturisim deschis sub semnătură. Și era întotdeauna o mare bucurie a tinereții noastre cînd izbuteam.

Aveam în presă oarecare vechime, îmi cîștigasem un loc și el venise după mine.

Ivirea „Bluzelor Albastre“ a constituit pentru el un eveniment crucial al existenței și al rostului său, care-i confiscase toate preocupările, toată tenacitatea și toate febrilitățile lui.

La 6 iunie 1932, prin plecarea guvernului de tehnicieni Iorga — Argetoianu, este adus la putere un cabinet național-țărănist prezidat de Al. Vaida-Voievod.

Îl cunoșteam bine, îl vedeam ori de cîte ori îmi cereau necesitățile profesionale, îl iubeam ca om fiindcă era fermecător și apropiat, îl vizitasem de nenumărate ori acasă, la Cluj, i-am fost oaspe la Valea Seacă, la Olpret și la Glodeni,

Îl extenuam cu avidele mele întrebări în dorința de a ști momente din istoria luptelor transilvănene purtate sub împărăția habsburgică, mă afecționa — și o simțeam — și făcea haz de unele teribilisme ale juneței mele, când rezultau dintr-o observație sau când le surprindea într-o subliniere.

Relațiile cu Vaida-Voievod nu erau o taină pentru colegii mei de breaslă ca și pentru foarte mulți oameni politici de la noi.

Ministerul, constituit în grabă, a fost completat, cum se zice pe parcurs, dar atunci, la 6 și 7 iunie 1932, Vaida-Voievod pe lângă Președinția Consiliului de miniștri era ministru de interne și interimar la încă două departamente : Externele, și Munca, Sănătatea și Ocrotirile Sociale, care erau reunite.

Sahia trebuia de zor, în tipografie, ajutat de Alfons Adania. Și în toiul ostenețelor și al emoției — explicabilă și omenească la 24 de ani — de a-și vedea isprăvită publicația care oficial și legal era a lui, sosește intempestiv o comunicare că din ordinul guvernului revista nu mai are dreptul să apară. Un raport făcut de organele polițienești arăta că „Bluzele Albastre“ sînt o înjghebare a partidului comunist clandestin care le finanțează și că redactorii sînt uneltele comunismului la noi.

Raportul e raport și interdicția a urmat inevitabil. De la tipografie, Sahia și Adania, disperați, au venit la mine, la redacție, rugîndu-mă să intervin unde știu și unde pot să anulez dispoziția dată. Sărmanul Sahia, cu germenul maladiei în el, istovit de muncă, de încordări și nerăbdări, îmbătrînise brusc sub poverile eșecului și ale nedreptății. Cu vocea lui subțire parcă nu mai vorbea : îngăima.

Am dat imediat un telefon la Ministerul de Interne, căutîndu-l pe Armand Călinescu, care era subsecretar de stat și cu care eram amic. Nu era acolo. Și m-am înțeles cu ei

să mă aștepte în birou sau să revină peste o oră. M-am urcat într-o mașină, am pornit la Președinția Consiliului de miniștri, pe Calea Victoriei, unde e astăzi Muzeul Enescu. N-am zăbovit prea mult ca să intru la primul ministru, i-am expus doleanța, nu trecuse încă o oră de când plecasem și m-am întors la redacție, unde Sahia și Adania rămăseseră, ca să le dau vestea că abuziva decizie sugerată de poliție a fost anihilată telefonic de Vaida-Voievod în prezența mea.

Așa a apărut „Bluze Albastre” și n-aș vrea să se creadă de nimeni că încerc să revendic vreun merit. A fost o pură întâmplare, iar gestul de a întinde o mână de ajutor unui om lovit sau unui prieten în suferință se practica încă în generația mea reflexiv.

S-au scurs de atunci patruzeci și șapte de ani încheiați. Drum lung și greu, timp fost și dus, cum spune poetul. Și astăzi, când privirile și trudele se îndreaptă spre noi zenituri și alte cuceriri, se cuvine să închinăm un gând pentru aceia care au căzut neprihăniți lângă steag, lângă credință și lângă vis.

...Și amintirile stîrnite se întorc din grotele timpului, cerîndu-și parcă poruncitor dreptul să grăiască.

Actuala stradă Constantin Mille, care leagă, paralel cu Casa centrală a armatei, Calea Victoriei cu Brezoianu, se numea înainte Sărindar; și aici era inima presei românești, aici au avut sediile, pe vremuri, redacțiile ziarelor democrate — le numesc în ordinea vechimii lor — de la „Adevărul“ și „Dimineața“ la „Lupta“, de la „Facla“ la „Zorile“, de la „Lumea românească“ la „Timpul“, iar în anii aceia de zvîrcoliri sociale și de lupte politice, din ce în ce mai pătimase și mai tăioase, de după primul război mondial și pînă în preajma izbucnirii celui de-al doilea, aici s-au purtat marile și grelele încăierări dintre stînga și dreapta, dintre democrație și reacționarism, dintre exploatare și exploatați, dintre libertate și tiranie, și dacă cineva ar avea curiozitatea să parcurgă veștedele colecții de tipărituri retrograde din epocă — erau destule și ciupercăriile lor a sporit imund odată cu instalarea negrului ev hitlerist în Germania de unde soseau, risipite generos, grasele subsidii de propagandă — va vedea repetîndu-se pînă la obsesie, în coloanele lor, ca un tic verbal, peiorativul „presa din Sărindar“ și pentru variație, ca să nu credem că sînt lipsiți de inteligență și de fantezie, alternau sloganurile „comunista presă din Sărindar“, cu „presa jidovită din Sărindar“.

Aici între amenințări și asmuțiri s-a încercat acum aproape o jumătate de secol tentativa de asasinare de către legionari, — prin orbul lor instrument Dumitrescu-Zăpadă — a lui Em. Socor, excelentul, curajosul și vigurosul ziarist, codirector la „Adevărul“ și „Dimineața“, aici au fost ciomăgiți de gorilele cuziste — toate vremurile cu gorilele lor — Ion Vinea și N. Carandino la „Facla“, aici echipa de legionari a dat foc — după rețeta nazismului — ziarelor noastre și cărților lui Mihail Sadoveanu, ceea ce l-a făcut pe marele nostru prozator să repete vorbele psalmistului: „și iată cum omul cel viclean s-a împreunat cu năpasta, a zămislit păcatul și a născut minciuna“.

Aici, de sub teascurile tiparnițelor de la „Adevărul“ și „Dimineața“, au ieșit în amîndouă edițiile „Cuvîntul liber“, întîi sub direcția lui Eugen Filotti, între 1919 și 1921, cu o lungă întrerupere și o revenire între 1924 și începutul lui 1926 și mai apoi seria a treia, cu totul remarcabilă, de la 11 noiembrie 1933 pînă la 3 octombrie 1936, al cărui suflet a fost Tudor Teodorescu-Braniște, secondat la secretariatul de redacție de regretatul Mircea Grigorescu. Și tot aici au apărut succesiv — și într-o modestă cameră dacă nu mă înșel, și-au avut redacțiile — cele două publicații marxiste „Lumea nouă“ și „Socialismul“ de apariția cărora s-a ocupat ani în șir cu abnegație, pasiune și neoboseală consecventul luptător socialist Ștefan Voitec.

Dar norii se lăsaseră jos, plumburii și apăsători. Și în fiecare zi trebuia să facem față altor încercări, altor surprize și altor ostilități, în bătăliile pe care le duceam, fiindcă mercenarii altor credințe decît acelea românești se bucurau de oblăduirea guvernului și de complicitatea autorității constituite.

N-a fost ușor. Și-mi amintesc de împrejurările când scrisului nostru demascator, Garda de fier îi răspundea cu auto-dafeurile și perspectiva glonțului; apărarea de agresiuni și asigurarea difuzării au fost organizate de comuniștii Const. Doncea și Vasile Băgu, cu muncitori din atelierele de la Grivița și lângă ei, suplinindu-i uneori, ajutându-i altă dată, au răspuns și lucrătorii socialiști, între care rețin pe Ion Boboc, Vasile Boerescu și pe tipograful Petre Popescu, care a fost ucis mișelește de reprezentanții ciumei verzi, cu lovituri de cuțit pe la spate, pe cheiul Dîmboviței, în momentul când ducea pachetele cu ziarele noastre, spre chioșcurile de cartier.

Și am simțit nevoia să spun lucrurile acestea ca să nu creadă cei care nu le știu că sîntem generații spontanee și că nu venim de undeva.

CLAUDE SPAAK : „MARIANNE, FRUMOASA MEA“

Către sfârșitul lunii decembrie ce abia a trecut, a apărut în Editura Eminescu un nou roman de Claude Spaak, vechi și statornic prieten al țării noastre — vertiginos epuizat — cu titlul „Marianne, frumoasa mea“, care în fond este o continuare a celuiilalt, „Ordinea și dezordinea“, ieșit în aceeași editură în 1977, amîndouă reînsuflețind atmosfera politică și socială a Franței de după înfrîngerea de la 1870.

Autorul, poet de avangardă, nuvelist și eseist în junețea lui — care era și-a noastră — este cunoscut astăzi în Franța, unde s-a stabilit încă din 1936, ca un valoros și de succes dramaturg și romancier și totodată ca un pasionat meloman și colecționar de artă modernă.

S-a născut în 1904 la Bruxelles, tatăl său fiind directorul Teatrului de la Monnaie ; frate cu Paul Henri Spaak, fost în mai multe rînduri prim-ministru al Belgiei și ani în șir ministru al afacerilor externe, și cu remarcabilul scenarist de cinematografie, Charles Spaak.

N-am dat detaliile acestea, ca să spun așa cu caracter biografic, ca să încerc să transfer din meritele unuia asupra altuia sau să mut lumina nimbului de pe o frunte pe alta — ceea ce nici n-ar fi cu putință — ci doar să semnalez lectorului că din același arbore de familie au putut răsări trei individualități de excepție, în trei domenii variate, fapt care, desigur, nu-i atît de frecvent repetabil.

În concisele șiruri, scrise drept prefață pentru versiunea românească la „Marianne, frumoasa mea“, Claude Spaak nu omite să explice obârșia cuvântului simbolic, *Marianne*, atât de des întrebuințat ca sinonim al Republicii, și arată că el a fost preluat și încetățenit după societatea secretă cu același nume pe care împătimitul și intransigentul om politic Ledru-Rollin, refugiat la Londra, o întemeiase acolo, ca să ducă lupta împotriva lui Napoleon III și în care activau militanții republicani și adversarii regimului.

„Marianne, frumoasa mea“ întregește povestea celor doi frați pe care în 1871 Comuna îi despărțise. Louis — căruia Claude Spaak, umanist și om de stînga, îi împrumută accentele justițiare și revolta nepotolită — este exilat în Noua Caledonie, în timp ce Roger, optînd pentru versaillezi, se căsătorește cu Lucile, fată bogată, și parvine să facă o eclatantă carieră politică. Alături de cel pedepsit, pentru visurile, elanurile și onestitatea lui, Nicole de Revoir numai sufletește va fi înlocuit de Jeanne Dulac, luptătoare febrilă și neobosită și tovarășa de drumuri și de idealuri, suscitînd irezistibil admirația și afecțiunea.

Louis Darrieu se va reîntoarce împreună cu soția sa din exil, ca să se dedice la Paris ofensivei din presă și din întruniri publice, declanșate de coaliția grupărilor de stînga; Roger Darrieu, în schimb, va trăi din plin înrîncenarea bătăliilor parlamentare care au colorat existența celei de-a treia Republici.

Cititorul, după ce a aflat din „Ordinea și dezordinea“ de încheștarea pe viață și pe moarte dintre comunarzi și Adolphe Thiers, cu dramaticul epilog al masacrului la Zidul Federaților, din cimitirul Père-Lachaise, este pus la curent cu violențele dispute dintre „dreapta“ și „stînga“ provocate de zgomoasele afaceri Wilson, Boulanger, Panama și, simultan cu

ele, toată agitația culiselor cu marile figuri ale finanței și ale presei, ale aristocrației și ale parlamentului, care apar — veridice — într-o oglindă de cronică palpitantă.

Firește, romanele lui Maurice Barrès, ori memorialistica lui Léon Baudet, ca și drasticele și obsesivele rechizitorii ale lui Charles Maurras, îi dezvăluie și atunci când le-au scris, ca și acum, că s-au apropiat de aceleași circumstanțe cu puncte de vedere total opuse și preconceptuate; iar cei care le știu, căzându-le sub ochi paginile suculente și riguroase ale lui Claude Spaak, vor avea prilejul să vadă inconsistența unor teze și atitudini de pură propagandă, să mediteze asupra noțiunilor fanatism-obiectivitate, sectarism-rațiune și să tragă concluziile pe care le impune adevărul.

Era o vreme — în tinerețea generației mele — când cele mai periferice amănunte ale politicii și ale mișcărilor sociale franceze nu ne erau străine. Dar Claude Spaak aduce și pentru noi elemente inedite.

Marea lui însușire însă rezidă în harul, pe care-l stăpânește, de a învia în câteva fraze un om, de a-l face să re-trăiască „timpul pierdut“ și de a-l pune să gândească și să glăsuiască într-un stil care va lăsa întotdeauna sentimentul autenticității. Și peste asta, preocuparea constantă să nu încremenească timpul, să nu-l înghețe sau să evadeze din el, ci să-l lase să curgă în voie, ca o apă, care după opinia mea este esențial și obligatoriu pentru roman.

„Marianne, frumoasa mea“ este o carte excelentă, cu o canava istorică și politică, dar și un roman de dragoste, în care cei doi eroi, frații Louis și Roger Darrieu, atât de ireconciliabili în structura lor, în veleități și țeluri, în mijloace ca și în economia lor psiho-mentală, sînt magistral portretizați în modul de a iubi femeile, de a-și consuma viața și de a-și alege prietenii.

Traducerea Sandei Râpeanu se remarcă printr-o fidelitate față de text, atenția la absolut toate nuanțele și capcanele lexicului, cu atât mai dificil de realizat cu cât autorul întrebuințează limba vorbită a saloanelor, a străzii ca și a bistrourilor.

Și încheind aici, — fiindcă am citit recent două cărți noi scoase în 1979, „*Ecrit sur la mémoire*“ și „*Le carrousel des souvenirs*“ — îmi îngădui să sugerez editurilor să mediteze la transpunerea în românește măcar a uneia dintre ele, pentru ca cititorul nostru să cunoască și o altă fațetă a talentului, a sensibilității și a viziunii scriitoricești a lui Claude Spaak.

GÎNDURI PENTRU PRIETENI CARE NU MAI SÎNT

S-a stins la Paris, la 22 octombrie, în vîrstă de 92 de ani, Nadia Boulanger, despre care Leonard Bernstein, celebrînd-o la televiziunea franceză, cînd împlinise 90 de ani, a spus că este cel mai mare profesor de muzică al secolului.

N-a greșit și n-a exagerat. Și mărturie stau atîția compozitori și interpreți care s-au născut din strădaniile ei fără armistiții, din școala uluitoare a minții ei tandre și din mîinile ei mătăsoase și binecuvîntate, ca să devină valori și notorietăți planetar ratificate. Nu-i mai nominalizez, fiindcă oricine e familiarizat cu sălile de concerte și gonește — niciodată saturat — după dulcea, inefabila și amețitoarea toxină a melosului, îi cunoaște și îi recunoaște că poartă stema Nadiei Boulanger. Și cînd realitatea, dureroasă și neschimbătoare, ne obligă să ne întoarcem din reminiscențele atîtor zboruri și escale în vrăjita lume a cîntecului, cu aripile scuturate de pulberea solară ca niște steaguri în bernă, vreau să însemn, spre recunoștință și neuitare, cîteva cuvinte — flori românești — risipite pe lespedeă proaspătă, pentru cît de dragă și de apropiată ne-a fost, pentru cît de bine ne-a presimțit și ne-a simțit și pentru cît de mult ne-a iubit sensibilitatea, sufletul, frăgezimile și harurile noastre.

Dinu Lipatti i-a fost învățăcel și s-a încălzit în răsfațul ei. A fost prietenă cu Stan Golestan, cu Ionel Perlea, cu Cella Delavrancea — exemplar de excepție, în care s-au în-

gemănat, cu o atît de constantă și de rară omogenitate, spiritul și talentul, visul și omenia și pentru care nutrea o adevărată adorație — cu Marcel Mihalovici, mesager neobosit al armoniilor de-acasă, pe care le-a impus în exigentul Paris unde se biruie atît de greu și se ratează așa de ușor, dar, mai ales, fascinația pe care o exercită asupra ei — pînă și cu tăcerile lui — George Enescu, despre care găsesc într-o frumoasă carte a lui Valeriu Răpeanu, scoasă acum zece ani : „Călător pe două continente“, atestarea marelui compozitor american Aaron Copland, cît de fericit și de smerit a fost să-l cunoască, în tinerețea lui, imediat după primul război mondial, pe George Enescu, în casa Nadiei Boulanger, unde era un oaspe obișnuit.

Atîtea fire, de o tulburătoare gingășie, care au țesut borangicul Frumosului, rupte iremediabil și pe care atît de puțini am mai rămas ca să ni le aducem aminte. După cum și mai redus e numărul acelor care știu că strălucita și strălucitoarea profesoară de muzică a atîtor generații de virtuosi a fost de două ori laureată a prestigiosului premiu al Romei pentru compoziție și că alături de sora ei, mult mai mică, Lili Boulanger, cu vertiginoase arderi ca să se isprăvească la 24 de ani, au fost cele dintîi femei care au primit laurii acestei recompense, sau cîți mai cunosc oare ciclul de melodii al Nadiei Boulanger, reunite în titlul „Les Heures claires“ — psalmi șoptiți de sunete — pentru strofele lui Emile Verhaeren ?

Și gîndurile poposesc lîngă umbra altui prieten care nu mai e, Barthélémy-Antonin Taladoire, trecut în celălalt tărîm — la 11 septembrie 1976, după ce împlinise 69 de ani. Era originar din Toulon, unde a și decedat și era profesor onorar la universitățile din Montpellier și Aix-en-Provence. Ne cu-

noscuse, tînăr licențiat, în 1930, cînd venise în țară, ca lector de franceză, ne învățase limba și ne studiasse cu temeinicie literatura veche și modernă. Îl pasiona, firește, Eminescu — despre care a dat mai tîrziu nenumărate și remarcabile analize tipărite în Franța, concomitent cu bogata lui bibliografie de umanist și clasicist militant, din care spicuiesc : „Essai sur le Comique de Plaut“, „Histoire de la littérature latine“, „Térence — un théâtre de la jeunesse“, apoi diverse lucrări despre Lucrețiu și Juvenal, ca și erudite studii lexicale și stilistice.

În 1966 și-a strîns într-un volum intitulat „Mythologiques“ versurile din junețe, prefătat de André Salmon, care îl judecă mai apropiat de Mallarmé, decît de Heredia.

Taladoire, care ne îndrăgise cu fervoare țara și spiritul, oamenii și istoria, considera totdeauna România ca o frontieră orientală a latinității și aici la noi i s-a dezvăluit Mistral și interesul pentru mișcarea felibrilor — păstrătoarea limbii, a literaturii și a tradițiilor provenșale — căreia i-a rămas credincios pînă a închis ochii. Și fiindcă drumurile vieții sînt de multe ori atît de stranii și cu atîtea surprize în ele, coincidența a făcut ca fiul său, Eric Taladoire, istoric, specializat în arheologia aztecă, să se unească într-o căsnicie ideală cu o frumoasă româncă, și ea cu aceleași preocupări, și amîndoi să conducă, pentru Franța, săpăturile unui vast șantier din Mexic.

Opresc gîndurile aici. Nadia Boulanger nu mai e. Nici Taladoire. Numai absența lor e prezentă. Și pentru că știu că orice semn care venea de la noi îl duceau la inimă, le mîngîi amintirea amîndurora, cu un străvechi eres folcloric, închis într-un distih pe care-l culeg dintr-un poem al unui poet, plecat din mijlocul nostru la 30 de ani, ca să nu mai

supraviețuiescă parcă simunurilor și molestărilor care ne-au convulsionat vocabularul și care sună în graiul nostru atît de cald :

*A plîns o stea-ntr-o strașină de casă
Și toată noapte-a plîns un om la geam...*

GUSTAVE VAPEREAU ȘI ROMÂNII

Însemnările de azi n-au nici o tangență cu actualitatea. Și sugerarea de a le pune pe hîrtie vine din duse și foarte vechi timpuri și din dorința ca lectorul tînăr, care nu le mai poate ști, să afle, recunoașteri de merite și de valori românești, ratificate altădată pe plan european.

În 1858, adică în plin imperiu Napoleon III și înainte de Unirea Principatelor, a apărut la Paris în editura Hachette — și a avut toată vremea să devină o raritate — *Dicționarul universal al contemporanilor*, operă temeinică de probitate și rigoare, însumînd 1 802 pagini, cu textul cules pe două coloane, în formatul „Micului dicționar enciclopedic” ieșit la noi în 1972, dar spre deosebire de acesta n-a ținut să aibă și o parte lexică, ci s-a limitat strict — așa cum rezultă din titlu — la personajele notabile ale întregii lumi, unde se găseau efectiv oameni politici de marcă, scriitori, dramaturgi, sculptori, pictori, compozitori, mari interpreți de muzică vocală și instrumentală, actori, filosofi, matematicieni și fizicieni, naturaliști și arheologi, istorici și filologi, medici, arhitecți și ingineri, în sfîrșit tot ce era mai reprezentativ în fiecare țară și avea o reputație care sărea dincolo de perimetrul fruntariilor proprii în domeniul artei și al literelor, al științelor umanistice sau al celor exacte.

Adunarea materialelor biografice și bibliografice a fost asumată de un amplu colectiv finanțat și salariat de Hachette

și pus sub conducerea și coordonarea lui Gustave-Louis Vapereau, care prefățează lucrarea și o semnează ca autor, astfel încît atunci cînd se rostea Vapereau se subînțelegea despre ce era vorba, așa cum la noi cînd spuneam Candrea sau Șăineanu, prin automatism, gîndul pleca spre dicționarele lor de limbă, fără nici o nevoie de altă precizare.

Munca de investigații și de documentare, strîngerea datelor trebuincioase unei asemenea întreprinderi, verificarea și selecționarea lor, alcătuirea fișelor, redactarea definitivă, bună de imprimat, a fiecărui text, au pornit propriu-zis în 1854, au durat patru ani încheiați și sînt obligat să mărturisesc că pentru epocă rămîne un excelent instrument de consultat totdeauna cu utilitate, ori de cîte ori necesitatea te trimite la viața și ostenelele celor cuprinși acolo.

Este de la sine înțeles că inițiativa și împlinirea aparținînd francezilor, în al căror grai e tipărit, ei sînt aceia care abundă în Dicționar; vin apoi englezi și germani, italieni și spanioli, americani și ruși, belgieni și olandezi, norvegieni și danezi, austrieci și greci, unguri, cu titlurile lor nobiliare și turci comandanți de oști, în fine mesageri ai tuturor popoarelor, unele cu mai puțini, altele cu mai mulți, ca să ne dea parcă în concluzii imaginea unei geografii mai stabilă decît aceea pe care o trăim în era vertiginosului progres tehnic.

Îl am pe Vapereau în biblioteca mea de jumătate de veac; cîteodată îl cercetez și de cele mai multe ori mi-a elucidat dilemele și m-a ușurat în strădanii. Dar niciodată nu m-a vizitat ideea să caut în el un român, pînă cînd de curînd, umblînd după altcineva și deschizînd la litera I, care începe cu numele scris așa: *Ianko Abraham*, am văzut din detaliile date, pe care mi-au alunecat ochii, că e vorba de Avram Iancu al nostru. I se rezervă trei sferturi de co-

loană. Și de aici am purces să-l foiletez filă cu filă din punct de vedere pur românesc și nădăjduiesc să nu-mi fi scăpat prea mulți. I-am transcris în ordinea alfabetică și îi redau aidoma : Grigore Alexandrescu, Vasile Alecsandri — ocupînd amîndoi o coloană și un sfert ; Nicolae Aristarchi, care la 18 ani ajunge *muhurdar* (și Vapereau îi dă funcția în denumirea ei de atunci), adică păstrătorul sigiliului domnesc la prințul Alexandru Șuțu, domnitor al Valahiei ; Constantin Aristia, poet și revoluționar, Gheorghe Asachi, G. D. Bibescu, fost domnitor al Țării Românești, Dimitrie Bolintineanu și Cezar Bolliac, frații Dumitru și Ion C. Brătianu (Nicolae Bălcescu e omis fiindcă Vapereau și-a propus să nu figureze în Dicționar decît contemporani care trăiau în 1855, ori Bălcescu moare în 1852), Callimachi, Ion Câmpineanu, Cantacuzinii, Mihai Kogălniceanu (trecut la litera C, dar desfășurat pe aproape o coloană), poetul și fabulistul moldovean Alexandru Donici, Dora D'Istria — pseudonimul literar al Elenei Ghica — pe nedrept uitată de istoriile literare, apoi pe o pagină și jumătate sînt prezenți Ghiculeștii și foarte amplu Nicolae Golescu, căruia îi succed Ștefan Golescu și Gheorghe Golescu ; Ion Heliade Rădulescu e de asemenea dezvoltat pe o coloană, Ion Ionescu de la Brad, care figurează ca *Jonesco Jean*, ca și fratele său Nicolae Ionescu, profesorul universitar, omul politic și ziaristul, care după suspendarea gazetei „Steaua Dunării“ a lui Kogălniceanu va face să apară, începînd de la 4 decembrie 1856 la Bruxelles, unde se refugiase, cu același titlu — „l'Etoile du Danube“ —, continuînd aceeași luptă întreruptă în țară. Urmează Augustin Treboniu Laurian, generalul Gheorghe Măgheru, Mavrocordații, Constantin Negruzzi, C. A. Rosetti, arhimandritul Ion Snagoveanu cu numele eclesiastic Iosafat, pașoptist și el refugiat în Franța unde fondează Capela ro-

mână de la Paris, Nicolae Șuțu, Mihai Șuțu și Alexandru Șuțu, Barbu Știrbei, Mihail Sturdza, fostul domn al Moldovei, generalul Cristian Tell, Ștefan Vogoridi, Nicolae Vogoridi-Conachi și Ion Voinescu. Dicționarul se încheie cu trei file de adăugiri și rectificări, survenite în timpul imprimării lui, unde se notează că Grigore Ghica, unul din cei cinci nepoți ai lui Alexandru Ghica, caimacamul Valahiei, a decedat tragic la Paris pe Champs-Élysées, la 22 septembrie 1858, căzînd dintr-o trăsură.

Nu mai pomenesc de atîția străini care au trecut pe la noi în perioada dinaintea Unirii Principatelor și după ea, care ne-au sprijinit în vitregele încercări ale istoriei noastre, cu fapta și cu sfatul, nici de călătorii care ne-au vizitat și au lăsat atîtea urme scrise, pe care destui le vor fi cunoscut, consemnate bibliografic, în Dicționar. Cele mai multe le-am avut și eu și s-au pierdut în urgiile timpului. Dar acum am dat acolo peste un titlu: *Les Provinces Danubiennes*, de care aud întîia dată, sub semnătura lui M. A. Chopin, în colaborare cu vechiul prieten al țării noastre Ubicini, implicat în secolul trecut în atîtea rosturi românești. N-am văzut cartea niciodată.

Și două observații înainte de a sfîrși: datele și amănuntele pe care le etalează Vapereau în ce ne privește sînt aproape întotdeauna mai complete și mai precise decît acelea care au fost prezentate în vechile enciclopedii realizate în țară; cît despre personajele românești care populează lucrarea, numărul lor întrece cu mult selecția operată pentru diverse țări de aiurea, ca și din aria noastră geografică.

„JURNAL DE OCUPAȚIE“ SAU PSALMII DOAMNEI IOANNA TSATSOS

Editura Eminescu ne-a dat recent — și volumul s-a și epuizat — într-o magnifică prezentare grafică, aş spune chiar, o tipăritură care satisface, neîndoios, exigențele oricărui împătimit de bibliofilie, „Jurnalul de ocupație“ al Doamnei Ioanna Tsatsos, după ce în 1976, în aceeași casă editorială și în aceleași condiții de imprimare excepționale, poetul Ion Brad a adus la cunoștința lectorului nostru, prefăcând și tălmăcind o culegere amplă și reprezentativă din cele patru plachete de poeme apărute în diverși ani la Atena (trufată de desenele în subtile linii aeriene ale lui Constantin Piliuță) — un adevărat festival de poezie autentică, elevată, modernă, gravă și emoționantă, de meditații și de dureroase interiorizări, de adâncimi și de tulburătoare interogări ca niște voci care vin, în liniști de noapte, din fîntîni.

Cred că cititorul știe despre cine este vorba.

Doamna Ioanna Tsatsos e soția profesorului, filosofului și academicianului Constantin Tsatsos, fost Președinte al Republicii Elene, e soră cu poetul Ghiorgios Seferis, care a fost cel dintîi încununat din literatura neolină cu laurii Premiului Nobel (dacă nu mă înșel în 1963), iar în timpul războiului și al ocupației fascisto-hitleriste a lucrat în secretariatul arhiepiscopului Damaskinos care polariza întreaga acțiune de ajutorare a rezistenței și luptei purtate împotriva invadatorilor. De atunci și din locul acela — unde nimic din ceea

ce se petrecea nu-i era necunoscut — datează filele dramatice și cutremurătoare ale acestui „Jurnal de ocupație“, unic în modalitatea și stilul lui, singular ca document și mărturie.

Nu este propriu-zis un „Jurnal“ ținut calendaristic, zi de zi. Ci unul de atmosferă generală, de spaime și de riscuri, de veghe constantă și de lucidități absolute, de fapte majore și de semnificații uluitoare, de o incomparabilă noblete morală și demnitate umană, care vrea parcă să ne întărească ideea că niciodată un popor avînd conștiința iubirii de patrie, a vetrei și a ogrăzilor părintești nu va ști dacă și-a vărsat tot sîngele pentru ele — cînd negre cumpene sau vitregii și viscole ale istoriei le proiectează în primejdie — după cum nici un om nu va afla vreodată dacă între leagăn și sicriu și-a plîns toate lacrimile.

„Jurnalul“ începe la 14 septembrie 1941 și se sfîrșește la 13 octombrie 1944 ; și în toată substanța și economia lui, alternează cu simplitate și naturalețe lumini și umbre și umbre care luminează. Și fiecare notație și fiecă însemnare sînt ca niște psalmi pe care Doamna Ioanna Tsatsos îi dăruiește — peste vrerile ei — umanității ; psalmi pentru foame și sete, pentru geruri și dogori, pentru boli și agonii, pentru dureri și dolii, pentru suferinți și jertfe, pentru abnegații și speranțe.

Neamul ei n-a îngenuncheat. A trăit toate crucificările și a rezistat, ca străvechii stoici, vertical. Și la capătul acestei noi odisei și ai unei cumplite mucenicii, Grecia s-a ridicat mai sus, undeva între pămînt și cer, ca să-și desfășoare acolo și să fie văzute de pretutindeni, steagurile Patriei și ale Libertăților, ale Onoarei și ale Dreptății, ale Tradiției și ale Gloriei.

Asta e după umila mea opinie cartea Doamnei Ioanna Tsatsos, care nu poate fi nici rezumată, nici povestită : ea trebuie citită și recită — mai mult, învățată pe de rost — ca o epopee a încercărilor și chinului omenesc, ca să devină lecție și pildă, un adevărat catehism de comportament și de altitudini pentru specia noastră.

Dar toate vorbele mi se par de prisos ; și ele — oricare ar fi și oricât le-aș căuta — îmi dau sentimentul că pun în eclipsă strălucirile unei bucurii și ale unei frumuseți care nu ne sînt sortite să le întîlnim atît de des. Și să întîmpinăm inimitabilii psalmi de eroism ai Doamnei Ioanna Tsatsos cu simplul, caldul și cuprinzătorul cuvînt românesc : „Mulțumesc“.

Cum mulțumiri vreau să-i aduc prietenului meu N. Carandino, care — ca de obicei — ne-a făcut să ne simțim îmbogațiți în cunoașteri și spirit cu remarcabila lui transpunere din limba greacă în graiul nostru, la care asociez pe delicatul și sfiosul pictor Tanasis Fappas care a ilustrat „Jurnalul de ocupație“ într-un chip demn de marii maeștri ai iconografiei bizantine.

GUSTUL DE CENUȘĂ

Istoria e sortită să rămână întotdeauna un pedagog fără elevi.

Dau timpul înapoi și mă văd tânăr, neîmpovărat cu adaosul unei jumătăți de secol, intuind primejdiile fascismului, neghiobia și obscurantismul lui, întâlnindu-mă cu ereziile și întunecimile practicate, cu vidul pseudodocrinei, arierată, și alienată, cu sălbăticia și ferocitățile, cu mărșăluirea cenușie a aventurierilor și a aventurilor, denunțându-le, înfierându-le, demascându-le zi de zi, în nădejdea că umanitatea, care urcase pe brînci și cu trude niște trepte ale civilizației și ale culturii, va găsi mijloacele să-și apere viața și agonisirile.

Mă înșelasem.

Vrerile maidanelor și ale cavernelor s-au dovedit mai tari decît spiritul, decît jocul colorat și fascinant al ideilor, decît rațiunea, decît bunul-simț și simțul elementar și nativ al eticii, pentru ca lumea întreagă să fie îmbrîncită, cu brutalitate, în flăcări și ruine, în jertfe și haos. Și m-am înșelat și după aceea.

Fiindcă n-am crezut niciodată că, experimentînd și trăind ceea ce am experimentat și am trăit, va mai fi cu puțință ca un singur individ, din nu importă ce ungher pierdut și anonim al planetei, să mai aibă nesăbuita cutezanță — fără să riște lapidarea — să ridice, într-o formă sau alta, același

standard al beznei și al bicisniciilor, al tâlhăriilor și al asasinatului.

Și iată că ne vin vești sumbre. Citesc presa străină. Îmi cad sub ochi și unele cărți care vor să fie de „filosofie“, de „doctrină“, dragă doamne, în care nu e deloc dificil să descoperi același sos vechi, amestecat în alte mojaruri, rezultat din aceeași mixtură Chamberlain și Gobineau, cu foarte mult Nietzsche, pentru aceeași tocană otrăvită, care a mai fost servită omenirii.

Și iată că semenii noștri, loviți parcă de amnezii subite, n-au reținut nimic, n-au învățat nimic și nu se ostenesc să pună întrebări și să tragă concluzii; și iată că plozii spirituali, bastarzii incendiatorilor, au dat buzna din văgăuni, ca să facă nestingheriți prozelitism pentru focul de mîine; și iată că din nou orice e posibil și că între absurd și demență și între decesul memoriei și oarbele furii iarăși despletite n-a mai rămas răgazul să ne tămăduim ulcerările celui din urmă măcel, pentru ca totul să semene leit ca doi stropi de noroi, cu ceea ce a mai fost.

Și nu știu de ce îmi revine un gând al lui Mihail Kogălniceanu, scris într-o oră de plumb și de mîhnire, din multe pe care le-a avut: „Împărații nu-s niciodată atît de departe, ca să nu afle crimele ce se săvîrșesc și nici Dumnezeu atît de sus ca să nu le poată fulgera“.

Superbă perioadă a romantismului, cînd sărmanul Kogălniceanu în disperările lui aștepta pedeapsa cerească, să-i compenseze deziluziile și să-i aline suferințele!

Generației mele i-a fost hărăzit copiosul festin al tuturor ororilor și al tuturor dezamăgirilor; și generația mea e martoră în procesul istoriei, fără să poată fi alungată, înduplecată sau intimidată. Ea poartă la încheieturile mîinilor — ca un tatuaj nepieritor — urmele cătușelor și simte încă

gustul de cenușă, care revine cu sfidătoare și cinică violență, ca să ne facă să nu uităm nici un detaliu, al nici unui paragraf, din abominabilul catehism al celor mai abominabile crime, să nu iertăm pe nimeni și să distrugem, în cuibarele lui de mătrăgună, oul acesta cu albuș de leșie și gălbenuș de pucioasă, care a fost preparat cu diabolică migală, să nu germineze — dacă noțiunea nu devine cumva improprie — decît moarte și scrum.

Nu e locul și nici cazul să încerc un bilanț, oricît de rezumativ, al anilor acelora.

Nici ce-au însemnat ei, cu poverile lor de tuci, de pîrjol și de doliu, pentru tot ceea ce făcea — ca o sacralitate — nimbul omului și noblețea de strădanii, de cugetare și de creație a popoarelor.

Mi se pare că aş aluneca, deliberat, în inutil. Dar nimic nu mă poate împiedica în încheierea acestor fugare notații să strig, ca și altădată — și ca și atunci o fac mai ales pentru tineret, pentru cei eventual amăgiți sau derutați, pentru cei care ezită, ca și pentru nepăsători — că lumea pe care ne-o oferă enclavele populate de progeniturile moroilor de ieri, e o lume care nu va avea libertatea să viseze și să năzuiască — așa cum n-am avut-o nici noi —, o lume fără frumuseți și fără armonii și fără dreptate și fără drepturi, o lume de robi exterminabilă, întoarsă din căile luminii și ale albastrimilor la legile peșterii. Și asta se numește — cu un cuvînt care n-am bănuît că ar putea să se mai ivească vreodată — *neofascismul*.

Axioma cronicarului nostru, așa de rotund și de mirific formulată : „Nu sînt vremile sub om ci bietul om sub vremi“, nu s-a născut ca un simplu enunț într-o clipă de fericită inspirație sau ca o metaforă venită să dea relief și suculență unei strofe, ci e rodul unor ample studii și adînci cunoașteri a condiției umane, a evoluției și strădaniilor ei, — și pînă la urmă sinteza suferințelor omului de la apariție, în succedarea tuturor timpurilor, ca să aibă libertate și dreptate, lumină și pîine, certitudinea unui pas spre un „mîine“ — invariabil, în șirul mileniilor încenușate, pentru fiecare om, același „mîine“ — unde să-i înflorească crinul unei năzuinți sau întruchiparea unui gînd.

Cert, așa cum existența nu-i o sinecură, nici istoria nu poate fi, în esența ei, altceva decît cronica îndurărilor și canonului omenesc. O cronică smerită și reconfortantă pentru specie, în care omul s-a simțit solidar cu semenul lui, iar în capacitatea sa de revoltă, de mobilizare și de răzvrătire, au stat progresul, deschiderile judecăților, eliberarea din fetișuri, din despotisme sociale și politice, din tiraniile mistice, propovăduite în numele unui Dumnezeu hain, întunecat și răzbu-nător, din obscurantism și ferocități, din silnicie și sclavaj.

Oamenii au nădăjduit, au luptat și au căzut ; și torța aprinsă a fost preluată de alte mîini și, veac de veac, generații după generații, s-au sacrificat ca să-și apere rostul și

sensurile morale, agoniseala și vatra, în rînduieli și cutume, de omenie, de liniște și de Drept, în pofida aprigului frig ciclic al Istoriei.

Asta e, în cîteva vorbe, povestea niciodată isprăvită, amară și chinuită a omului și așa a fost în antichitate ca și în evul mediu, în epoca modernă și încă — în destule părți ale planetei — în aceea contemporană. Dar nimeni dintre cei care ar fi trebuit să învețe ceva n-a învățat nimic. Și fiindcă totul este precum a mai fost, vor veni întotdeauna poeții să stihuiască elanurile și aleanurile omului, visurile și dorurile lui, înfrîngerile ori biruințele, prozatorii să-și aleagă eroii pozitivi și negativi, ca să le immortalizeze articulațiile sufletești și mentale în perioada și atmosfera respectivă, iar dramaturgii să însuflețească pe podeaua scenei, crîmpeiul de viață și de speranță, care a putut să împingă umanitatea către noi orizonturi și idealuri. Pentru că omul de călimară, cu toată orchestrația lui de sensibilitate și de percepere, nu poate fi decît lîngă om. Și de aici, din ambianța și structuralitatea asta nedeazămințibilă, nu se exclud decît apologetii anarhismului și pedagogii mizantropiei, — și nu e loc nici pentru unii nici pentru alții și cu atît mai vîrtos pentru eventualii discipoli sau infirmele lor progenituri.

JOCUL UNCIEI

Nu-mi place și îmi dă o stare de îngrijorare constantă, vecină cu paroxismul, urcarea asta fabuloasă la bursele occidentale a prețului unciei, — vechea unitate de gramaj a aurului, tradițional statornicită și oficial legalizată.

Fenomenul nu-mi este străin. L-am mai trăit. Și are în memoria mea răscolitoare și deprimante analogii.

L-am auzit în copilărie, povestit de bătrâni, în vremile celui dintâi război mondial; și l-am re trăit aidoma în preajma ultimului, cu alte mijloace desigur, de percepere și de judecăți.

Cauzele care îi determină scumpirea normală sînt crizele economice și financiare care confruntă în unele perioade, anume părți ale lumii, ca și tendințele de inflație monetară dintr-o țară sau alta, cînd ceva s-a dereglat în sistem. Dar astea le știu mai bine și sînt limpezite de specialiști. Despre altceva — nu de un simplu pazarlîc, ca să folosesc un turcism din limba noastră de altădată, adică de o negustorie sau de o savantă și izbutită speculație de bursă, ori de un diagnostic clasic — va fi vorba aici.

Nu.

Aurul — „nobilul metal galben“ cum a mai fost numit — fascinînd de la descoperirea lui pînă în zilele noastre omul, cu o nescăzută putere, dacă nu cu una progresivă, ca să ilustreze parcă un trudit letopiseț, uneori — foarte rar — de

măreții și vitejie, dar în genere de apetituri și de posesiune, de crimă și de abjecții, de năvăliri, de măceluri și de pustiiri, — are, dincolo de valoarea lui intrinsecă, o sensibilitate în exclusivitate, cu totul particulară, care îl face să nu se simtă bine decît în liniște, în stabilitate și în certitudine. Și cînd, în orizonturi încă nedeslușite, apar vibrații de simptome tulburi, politice și sociale sau perspective de conflicte armate — pe care le înregistrează ca un seismograf — el emigrează în alte zone, în căutarea unui adăpost, unde să se ascundă, ca să se salveze ; iar prin raritatea lui și pe temeiul cererii și ofertei, scumpirea cunoaște suișuri neverosimile și de multe ori dementiale.

Așa a fost, îmi aduc bine aminte în 1938, după Anschluss. Și a venit apoi, sub amenințări și presiuni, cedarea sudeților de către Cehoslovacia și în sfîrșit monstruoasa năpustire împotriva Poloniei eroice, cu tot ce a urmat.

Nimic nu mai avea valoare decît aurul — ajuns la cote amețitoare — și el fugea, părăsind Europa, peste țări și mări. Fiindcă jocul unciei nu-i decît un joc al morții în preludii care nu poate lăsa indiferență nici o conștiință umană.

Știu bine că altele erau datele problemelor în 1914, ca și în 1939, cînd aurul avea unde să se refugieze ; și finalmente e treaba celor care îl dețin, dacă au candoarea să creadă că vor inventa o văgaună sau eresul unui nou palladium ca să-l ocrotească. Eu văd că în răstimpul acesta am evoluat înspăimîntător : capacitatea distructivă e atît de uriașă încît nimeni nu stăpînește siguranța de vor mai fi supraviețuitori, într-o planetă transformată într-un deșert de ruini și cenușă, iar cadența istoriei — în pofida tuturor declarațiilor pacifice — a căpătat un ritm atît de vertiginos și de dezarticulat, că prepararea unui nou război a împiedicat vindecarea rănilor celui precedent.

Oamenii însă fiindcă sînt cîrmuiți tot de oameni continuă să spere că se vor găsi iarăși drumurile păcii și ale luminii, ale drepturilor și ale dreptului, ale civilizației și ale vieții și că nici unul din conducătorii popoarelor care implicit sînt interesați de destinele umanității, n-are ambiția să ocupe, — într-o ierarhie a uluitoarelor iresponsabilități și a grandioșilor iresponsabili din cronica mai veche sau mai recentă a lumii — locul care a fost rezervat abominabilului Adolf Hitler.

E așa de greu de înfăptuit elementarul, care închide în el toată apriga nevoie a semenilor noștri, de substanța etică și estetică, fără de care nu e cu puțință conviețuirea și supraviețuirea ? Sau e dificil de înțeles ?

BULDOZERUL ȘI ISTORIA

Nu, nu ! Hotărît nu-mi place termenul ăsta buldozer, de origine anglo-americană, însușit de foarte multe limbi ca să semnifice — cu variate accente și intonații în pronunție — aceeași mașină pe șenile, greoaie, herculeană și insensibilă, pe care o cunoaștem cu toții și îi știm utilitatea și utilizările.

Denumirea e relativ nouă, n-am datele actului ei de naștere, dar în prima mea tinerețe nu exista, cum nu exista nici instrumentul în sine, adus mai târziu de treneticul, neastîmpăratul și mereu progresivul proces tehnic al secolului nostru, ca să fie de ajutor oamenilor.

Mie însă cuvîntul, repet, îmi displace, îmi displace pur și simplu fiindcă are în sunetul lui o sugerare dușmănoasă și războinică, un ciudat amestec de vandalism și de sălbăticie la pîndă, gata să se năpustească, să sfîșie și să devozeze ; și dacă el ar fi venit pe lume mai degrabă decît a venit și și-ar fi făcut un loc în vocabular, în copilăria mea, cu siguranță că rostindu-l m-ar fi înspăimîntat și l-aș fi respins organic, cutremurat, ca să nu-l mai aud.

Dar eu am cu el o socoteală acuma, care îmi confirmă adevărul că ura nu-i mai puțin oarbă decît dragostea și că nu pot iubi buldozerul, dintr-o vanitate ulcerată a băstinei mele, dintr-un orgoliu rănit, ca să zic așa, local, pentru că fiecare sîntem pînă la capătul existenței prinși de rădăcinile locului unde am surîs celei dintîi lumini.

Îmi recunosc subiectivismul și cred că nu-i este străin nimănui ; cum mărturisesc că în târgul meu natal, la Focșani, ca și în alte părți ale țării, s-au făcut destule lucruri lăudabile, iar ceea ce s-a realizat bunăoară acolo, în Piața Unirii, care înainte se chema Piața Munteni, în ansamblul arhitectural de construcții, spulberînd vechea îngrămădire de cocioabe, e o armonioasă biruință a simțului estetic și a bunului-simț.

Nu despre asta e însă vorba. Ci de răfuiala mea cu buldozerul — cu inertul și inconștientul buldozer — care e pus de multe ori să șteargă trecutul și să răsluiască istoria.

Era la Focșani o casă, pe strada care-i mai păstrează numele, unde la 1848, în popasurile lui din timpul revoluției, a fost găzduit Nicolae Bălcescu. Nu mai e. Buldozerul a devorat-o mai demult. Mai era una în care s-a născut și a copilărit Ion Mincu, părintele arhitecturii românești moderne, și a căzut și ea victima buldozerului — și e dureros și de mirare că descendenți întru spirit și profesie au avut tăria sau nepăsarea să-și asume riscurile unui paricid. Nu mai e nici vechea clădire a Comisiei Centrale, sumbră și oblonită, unde și-a desfășurat lucrările între 10 mai 1859 și 14 februarie 1862, delegația de moldoveni și munteni care a elaborat legi de organizare a României de după Unire și primul proiect de Constituție a țării. Aici vedeam umbra lui Mihail Kogălniceanu și a lui Grigore Alexandrescu.

Și, în sfârșit, ultimele două isprăvi din primăvara acestui an care stă să sucumbe : biserica Domnească din Piața Moldovei, ctitorie inițială a Doamnei Dafina, — ridicată între 1665 și 1670, în amintirea soțului ei, Eustratie Dabija, domnitorul moldovean de la 1661 pînă la 1665, cînd decedează — și casa în veranda căreia l-am zărit în mai multe rînduri, scriind sau citind, pe Duiliu Zamfirescu în vara anului 1920 — în drumurile, cu șleahă de băieți spre

Milcov, să ne scaldăm în tulburata și gălbuia lui apă. Și parcă sîntem răspunzători — nu-i așa? — de ceea ce am moștenit și e explicabilă lacrima pe care ne-o dă ideea prafului și pulberii, cînd trebuie să spui „aici a fost și nu mai e“.

Știu foarte bine că nu s-a inventat pumnalul milos. Nici glonte de tandru. Nici forța brutală creatoare. Buldozerele însă le putem umaniza, fiindcă sînt supuse voinței noastre și noi le dirijăm. Să nu le lăsăm în voia lor să-și facă de cap și să nu uităm — ceea ce am învățat și s-a validat de-a lungul vremurilor — că atît istoria cît și trecutul nu pot fi ucise, dacă o singură memorie se salvează; și să înțelegem — ceea ce iarăși e elementar — că fără trecut nu poate fi un prezent, după cum fără prezent nu putem gândi la viitor.

P.S. Să nu se vînture argumentul, pe care l-am auzit de atîtea ori, al excesivelor degradări, fiindcă sînt și ruini prestigioase care trebuie conservate și fără ele n-am fi avut, desigur, o poezie a lor, pe care ne-au lăsat-o aiurea un Volney, iar la noi Cărlöva.

Cuprins

Simplă notă, la „Simple note“	5
Cuvintele	7
Veronica Micle în legendă	12
Ibrăileanu și obsesia Eminescu	37
Calistrat Hogaș în căutarea lui însuși	56
Octav Băncilă — pictorul moldovenilor	76
N. Iorga și librarul lui	94
Nu mai sînt trandafiri la Bucov	103
George Diamandi și periodicul marxist „l'Ere Nouvelle“	107
George Diamandi sau fișă de personaj literar	115
Testamentul lui Nicolae Titulescu	121
Nicolae Titulescu : „Partidul meu de azi se cheamă : ROMÂNIA !“	125
Nicolae Titulescu : fișă pentru o biografie	133
Nicolae Titulescu : „România nu poate fi mare în afară decît în măsura în care e tare înăuntru“	140
Nicolae Titulescu : „Peste Europa a pus stăpînire noaptea“	147
C. Rădulescu-Motru	151
Petre Andrei	158
Victor Iamandi	163
Cezar Petrescu — omul	168
Lilialul Gala Galaction	174
C. Antoniaade	179
Un uitat : Vasile Gr. Pop	184
Picu Pătruț din Săliște	191
Un dascăl de altădată : Gheorghe Nedioglu	195

De la Păstorel citire...	199
Cincinat Pavelescu	219
„Capșa“	225
Macedonski „cerșetorul“	231
Duiliu Zamfirescu în două epistole inedite	239
Duiliu Zamfirescu — gazetarul	246
Răsfoind „Îndreptarea“	251
Cei care n-au mai plîns...	257
Istorie (I)	261
Istorie (II)	264
Claude Spaak : „Marianne, frumoasa mea“	267
Gînduri pentru prieteni care nu mai sînt	271
Gustave Vapereau și românii	275
„Jurnal de ocupație“ sau psalmii doamnei Ioanna	
Tsatsos	279
Gustul de cenușă	282
Frigul istoriei	285
Jocul unciei	287
Buldozerul și istoria	290

Lector: **GABRIELA IOAN**
Tehnoredactor: **ELENA PREDA**

Apărut 1980. Bun de tipar 8.10.1980. Coli tipar 18,50

Tiparul executat sub comanda
nr. 1305 la
Intreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918”.
str. Grigore Alexandrescu nr. 33—97
București,
Republica Socialistă România

„....În ce mă privește, dacă unul singur din cei ce vor parcurge paginile ce urmează va dobîndi convingerea sau se va alege cu impresia că toate vin nu dintr-un har, ci de la o *conștiință* a profesiei pe care n-am părăsit-o niciodată și pe care n-am obosit cultivînd-o și respectînd-o și de la o *împătimită dragoste* pentru nobila noastră meserie, căreia i-am rămas fidel, mă voi considera cu îndestulare răsplătit.“